

2002. 1. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány
és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti
Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GÁLIK MIHÁLY
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS (*főszerkesztő*)
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ
CSEPELI GYÖRGY
GEORGE GERBNER
HANN ENDRE
SVENNIK HOYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
ROBERT STEVENSON
TARDOS RÓBERT

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 3423-130/27, 28

e-mail: terestyeni@izabell.elte.hu

Tördelés és sokszorosítás BIP

HU ISSN 0209–584X

TARTALOM

KÖZGONDOLKODÁS

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert: EGY MANIFESZTTÉ VÁLT KULTURÁLIS KONFLIKTUS – A ZÁMBÓ JIMMY-ESET 3

MÉDIA

- Baranyai Eszter – Plauschin András: A POLITIKAI HÍRMŰSOROK TÁJÉKOZTATÁSI GYAKORLATA 2001-BEN 21
- Terestyéni Tamás: A MAGYARORSZÁGI TELEVÍZIÓS MŰSORKÍNÁLAT 2001-BEN 43

KITEKINTÉS

- Márton Lidia: A KÖZSZOLGÁLATI MŰSORSZOLGÁLTATÁS FINANSZÍROZÁSA AZ EURÓPAI UNIÓ VERSENYSZABÁLYAINAK TÜKRÉBEN 73

TALLÓZÓ

- BESZÉLGETÉSI STÍLUSOK, AVAGY MIÉRT ÉRTJÜK FÉLRE EGYMÁST? (Schleicher Nóra) 89

A JEL-KÉP-nek ez a száma
az OTKA támogatásával jelent meg.
(OTKA nyilvántartási szám: RP037098)

Angelusz Róbert – Tardos Róbert

EGY MANIFESZTTÉ VÁLT KULTURÁLIS KONFLIKTUS – A ZÁMBÓ JIMMY-ESET

A KÖZFIGYELEM FÓKUSZÁBAN

Jó egy évvel Zámbo Jimmy halála után a „Királyról” még mindig szalagcímes cikkek jelennek meg időről időre az újságok első oldalán. Sokan kétlik is, hogy valóban ennyi embert érdekel még ma is ez a téma, vagy csak a bulvármédia próbálja újabb és újabb szenzációk bedobásával életben tartani. Ha ez kérdéses is lehet, az már kevésbé, hogy az esemény annak idején tényleg rendkívüli port vert fel, a halálhír és annak utóélete szokatlan mértékben mozgatta meg a közvéleményt. Akár szerették, akár nem, Zámbo Jimmy tragédiája a közbeszéd vezető témája lett.

Sőt, mindennek nyoma még néhány hónappal a drámai történetek után is pregnáns maradt. Az elmúlt év májusában, négy hónappal a végzetes esemény után egy országos felvétel nyújtott rá alkalmat, hogy a közgondolkodásban kiváltott hullámokat megpróbáljuk tetten érni. A rövid kérdésblokk és a közben eltelt idő persze nem nyújtott lehetőséget az esemény által kiváltott hatások – sem persze a Zámbo Jimmy-jelenségkör valamennyi rekvizitumának – igazán beható vizsgálatára. Ezekkel a korlátokkal együtt, a felvétel betekintést engedhet a sok tekintetben rejtélyesnek tűnő sokszerű eseménysorozat társadalmi-kulturális hátterébe.

A válaszok mindenesetre azt jelzik, hogy a sztár halála után általánosan ismertté vált. A megkérdezettek 95 százaléka mondta, hogy ismeri a nevet, sőt – igaz-e így vagy sem – 89 százalék ebből azt is állította, hogy már halála előtt hallott az énekesről. Amellett az eredmények a téma viszonylag tartós aktualitásáról tanúskodnak. Még az előző direkt kérdés előtt – nyitott formában – arról is érdeklődtünk, hogy melyek voltak az év folyamán azok az események, amelyekről a tévé, a rádió és az emberek is a legtöbbet szóltak. Annak fényében, hogy az eltelt kb. négy hónap meglehetősen mozgalmas volt idehaza és a nagyvilágban, az eset még mindig igen magas helyre, az ötödikre került az említések alapján. A tavaly április-májusban éppen aktuális – és messze leggyakrabban emlegetett – Torgyán-ügy, valamint a nem sokkal korábban lezajlott katasztrófa-esemény, a nagy tiszai árvíz után (51, illetve 22 százalék) Zámbo Jimmy esetét nagyjából hasonló arányban említették, mint a belpolitikai pártviszályokat és a zámolyi romák ügyét (utóbbiaknál 14 és 13, illetve a szóban forgó esetben 12 százalék).

A fent említett 95 százalék egy popsztár esetében maga is rendkívülinek mondható – jelzi, hogy az esemény messze túllépett valamely specifikus kulturális közeg határán. Akik a történetet kiemelt témaként említették, a nyitott kérdés 12 százaléknyi válaszolója is meglehetősen egyenletesen fedte le a társadalom különböző szegmenseit, iskolázottsági, foglalkozási, generációs csoportjait, jelezve, hogy a hír – bár nem feltétlenül azonos jelleggel – általános figyelmet keltett. Sőt Zámbo Jimmy rajongói és a tőle távol állók (az alapul szolgáló tipológiáról még részletesebben szólunk) ugyancsak egymáshoz hasonló gyakorisággal idézték fel az esetet. Mellette vagy ellene – a hívek és az ellentábor közt a téma napirenden maradt.

Valójában a tényezők széles köréből és ezek sajátos egybejárásából kell kiindulnunk, mikor a kiváltott viharra magyarázatot keresünk. Mintha a hírtérték-irodalom tanpéldájával lenne dolgunk, szinte egyetlen fontosabb elem sem marad ki az összetevők sorából. Először is, mindenképpen prominens személyről volt szó, persze a prominens jelleg egy szélesebb értelmében. Bár bizonyára nem vehetjük névértéken azokat a válaszokat, melyekben utólag szinte mindenki ismerni vélte az énekest, de az kétségtelen, hogy valóságos celebritásról volt szó, a tömegkultúra egy sajátos sztárjáról, akit jelentős közönségcsoportok bálványoztak.¹ A média-ikon fogalmát csak azért nem alkalmazhatjuk egyértelműen vele kapcsolatban, mivel Zámbo Jimmy a kulturális legitimitás hierarchiájának igen alacsony szintjén helyezkedett el. A rádió és televízió meglehetősen távolságot tartott tőle, életében ritkán – inkább csak pályafutásának utolsó szakaszában, a kommerciális csatornák hazai térhódítása nyomán – került a vezető műsorokba.

A hírtérték, aktualitás mozzanatai közt a váratlanság, rendkívüliség mindenképpen a legjelentősebbek közé sorolható; ha valami, ez az elem vitathatatlan az eseményt illetően. Mint ahogy az is, hogy a haláleset híre futótűzként terjedt el országszerte. Bár néhány hónap távlatából az értesülés körülményeinek részletes tudakolására saját vizsgálatunkban nem térhettünk ki, az eseményt követő telefonos gyors közvélemény-kutatások azonban kiderítették, hogy a legtöbb ember aznap délután már hallott a tragikus hírről. Persze az is fontos dramaturgiai csattanó volt, hogy az ügy mögött valamiféle kriminalitás – legalábbis illetéktelen fegyverhasználat – húzódott meg.

S az eseményt bizonyos misztikum is övezte – máig nem szűnő találgatások tárgya, valóban minden stimmelt-e a véletlen önkezdésre alapozott hivatalos verzió körül. A fel-felröppent – és a rokonságbeli perpatvarok nyomán később csak megerősített – hírek az eseményt megelőző családi viszályokról, vagyoni konfliktusokról csak tápot adtak ezeknek a szóbeszédnek. Egy erre vonatkozó kérdéscsoport – részben zárt, részben nyitott kérdései – nyomán saját felvételünkben is sokan számoltak be ilyen jellegű kétélyeiről. A megkérdezetteknek csak 26 százaléka állította, hogy a híreszteléseknek semmi alapja nem lehet, míg a többiek közül 44 százalék enyhébb, 20 százalék határozottabb formában („valóban vannak erre utaló jelek”) fejezett ki ilyen gyanakvást. A szűrőkérdést követő nyitott kérdés válaszaiban a legtöbben (15 százalék) a közleményekben fellelhető ellentmondásos körülményekre hivatkoztak. A válaszolók 9 százaléka egyenesen gyilkosságra utaló jelekre gyanakodott. Családi konfliktusokat a megkérdezettek 7 százaléka hozott szóba. És hasonló volt azok aránya is, akik tudatos torzítást, ködösítést véltek felfedezni az eseményről való híradásokban. Az eleve hézagos – és biztos értesülésekkel csak részben kielégíthető – híresztelések önmaguk generálják, egyszerismind reprodukálják saját információigényüket, credményezik az aktualitás fennmaradását a történetek és verziók halmozódása nyomán. Ha a bulvárlapok elmúlt hónapokbeli terméséből csak a vezető hírek, riportok címei alapján szemelgetünk, időről időre ma is az ügy új fejleményeinek, újabb és újabb szereplők felbukkanásának lehetünk tanúi. Miközben a rejtélyek inkább sokasodnak, mint megoldódnak.

Arról, hogy sok esetben maguk a laikusok is jól érzékelik az események összetevőit, sokfajta mozgatórugóját, a kérdésblokk ilyen vonatkozású válaszai is tanúskodnak. Egy nyitott kérdésben arról érdeklődtünk, hogy „mit gondol, miért vert fel akkora port ez az esemény, miért foglalkoztak vele annyian?”. A válaszok szinte lefedték mindazokat a motívumokat, amelyeket a hírérték kapcsán megemlítettünk. Így első helyen (41 százalékban) az énekes hírességét, sztár voltát emelték ki, s utána (23 százalékban) a haláleset körülményeit. Sokan hivatkoztak az érzelmi motívumokra, a rajongók nagy számára, de az esettel kapcsolatos szövevényes üzleti mozzanatokra is (17-17 százalék). És ugyancsak sokan utaltak az utóbbihoz hasonló motívumokra a média érdekltségét jelezve (16 százalék).

Mindaz, amit eddig felsoroltunk – prominencia, váratlanság/rendkívüliség, konfliktusos-kriminális jelleg, információs hézagok és híresztelések – az aktualitás irodalmából persze mind jól ismert jelenség, és ami itt kivételes – s alighanem a rendkívül pregnáns megjelenés magyarázata –, inkább ezek egybeesése, együttes érvényesülése. Van azonban a dolognak egy, a kérdéskörnek nem annyira a kommunikációs, inkább kulturális-szociológiai vonulatához kapcsolható vonatkozása. Mindjárt az eseménysorozat kezdetén maga Zámbo Jimmy személyének ellentmondásos megítélése szembeszökően érzékeltette mind ezt – ahogy a történéseket értelmező publicisztikai megnyilvánulásokban többen is utaltak rá.² A drámai esemény szokatlan közelségbe – ha a médiákon keresztül is, kénytelen-kelletlen érintésközelbe – hozott egymástól távol eső ízlésvilágokat, hozzájuk tartozó kulturális közegeket, közönségsezmenseket, s az ezzel járó belső-külső feszültség, sokakat kellemtelenül irritáló kommunikációs konfliktus csak fokozta a téma súlyát, napirendi jelentőségét.³ A hírérték fennmaradásához jelentősen hozzájáruló kulturális összeütközés, azonosulás és elhatárolódás konfliktusos manifesztálódása vizsgálódásunk vezető problémája. További elemzéseink mindenekelőtt az erre vonatkozó kérdéseket helyezik előtérbe.

A RAJONGÓK ÉS AZ ELLENSZENVEZŐK

A kérdésblokk három kérdéssel kísérelte meg körüljárni a Zámbo Jimmyvel kapcsolatos kognitív és inkább érzelmi, ízlésbeli beállítódásbeli elemeket. Valójában az ismertség és az énekesként és emberként való szimpátia motívumai is meglehetősen erősen korrelálnak egymással (mindhárom esetben a 0.6 szint körül mozogva). Ugyanakkor a közönség megosztottsága is szembetűnő, noha árnyalatnyi különbség az egyes vonatkozások szerint megfigyelhető (1. táblázat).

1. táblázat

Az énekes ismertsége és kedveltsége (zenei és emberi szempontból) (százalékban)

	5 nagyon	4	3 közepesen	2	1 nagyon kevésbé	Nem tudja, nem kellett feltenni	Össz.
Ismertség	15	16	32	21	11	4	100
Kedveltség – Zenei	22	17	23	12	8	15	100
Kedveltség – Emberi	16	16	27	17	15	11	100

Az első benyomás is a közönség erős megosztottságát sugallja. Mind az ismertség, mind a kedveltség tekintetében a népszerűség egyharmada körül mozog az énekeshez közeli és a távolságot tartó csoportok részaránya. Noha alapvetően nem változtatja meg, azonban árnyalják a képet a szimpátia/antipátia vetületei. Míg zenészként, énekesként a többség elfogadta Zámbo Jimmyt, sőt a válaszokból kitűnően a népszerűség csaknem egynegyede kifejezetten szerette, az emberi habitus szempontjából már jóval több ellenérzés fogalmazódott meg, s a rokonszenvezők/ellenszenvezők részaránya itt ki is egyenlítődt. E kettősség alapja bizonyos részben olyan ambivalencia lehet, amely alighanem az énekes pályafutását is végigkísérte, noha nem egyedül a személyéhez köthető. A mai szórakoztatóipar sercgnyi szereplőt, vonzó előadót igényel, akiknek sajátos képességeit – fellépését, humorát vagy éppen zenei adottságait – a közönség honorálja ugyan, magánemberként azonban nem feltétlenül tekinti őket példaképnek. (Noha a show-business idehaza is sokat tesz azért, hogy a sztárokat ilyen szempontból is eladhatóvá tegye, és nem is minden eredmény nélkül – lásd például a *Story* jellegű magazinok tartalmát és magas példányszámát.)

Valószínű azonban, hogy Zámbo Jimmy esetében az attitűdök ilyen belső konfliktusait maga a haláleset ténye és annak médiabeli utóélete is felerősítette. A kegyelet érzése – és az a tény, hogy a média az eseménysorozat iránt nagyszabású egyéniségnek járó figyelmet szentelt – feltehetően olyanokat is elismerő véleményre készítetett, akiket egyébként az énekes produkciói nem ragadtattak el. Ezt kompenzálhatták sokan mindjárt a rákövetkező kérdésben az emberi tulajdonságokkal kapcsolatos visszafogottabb válasszal – amelynek a halálesetet követő hónapok médiaanyagai, híreszteléseik egyébként is bőszes tápot adhattak. Az idevágó elemzések arra utalnak, hogy az énekesrel kapcsolatos közmegejtélés észlelt ambivalenciája erősebben jelentek meg olyan rétegekben, amelyek – korábbi vizsgálataink tapasztalatai szerint is – általában véve is érzékenyebbek a szituatív hatásokra, a vélt vagy valós elvárások mindenkor alakulására.⁴ Míg egészében véve is igen magas volt – a népszerűség mintegy egyharmadát érte el – azok aránya, akik az énekesről emberileg kevésbé pozitívan nyilatkoztak, mint zenei tekintetben, különösen magas (csaknem 50 százalékos) volt ez az arány a – magasabb vagy alacsonyabb szintű – vezetők esetében.

Bár ez a belső ambivalencia önmagában is sokat mond a Zámbo Jimmy-jelenség konfliktusos társadalmi recepciójáról, mindez nem zárja ki az énekesrel kapcsolatos attitűdök egységes mutatóval történő leképezését. Ahogy utaltunk rá, a különböző kognitív és értékelési mozzanatok kongruenciája, korrelációs együttérthetőkben is kifejeződő összefüggése egészében véve nagyfokú volt, és ez megadta az elvi alapot az ilyen index létrehozására. A pozitív-rokonszenvező és a negatív-távolságtartó beállítódás-elemek előfordulása alapján ötfokú skálát alakítottunk ki (a két végponton a pozitív, illetve a negatív mozzanatok kizárólagos megjelenésével, a közbülső fokozatokon ezek viszonylagos túlsúlyával, illetve közepén a – közbülső álláspontot, gyakran közömbösséget kifejező – kiegyenlítetttségével). A következőkben már e szerint az ötfokú index szerint vizsgálódunk, elsőként a leggyakrabban alkalmazott társadalmi-demográfiai jellemzők szerint bontva a népszerűséget (2. táblázat).

2. táblázat

A Zámbo Jimmy iránti attitűd 5-fokú skálája alapvető társadalmi-demográfiai ismérvek szerint (százalékban)

	5 rajongó	4	3 közömbös	2	1 viszolygó	Összesen
Nem						
Férfi	16	15	29	17	23	100
Nő	23	20	32	13	13	100
Életkor						
15–18 év	16	10	34	18	22	100
19–34 év	17	15	30	16	22	100
35–49 év	23	17	35	14	11	100
50–64 év	24	23	31	12	11	100
65 év és fölött	15	19	27	16	22	100
Iskolai végzettség						
Max. 8 osztály	25	20	28	13	14	100
Szakmunkás-végz.	22	19	33	11	14	100
Középiskola	14	15	34	17	19	100
Diploma	9	16	29	20	27	100
Vagyoni helyzet						
Alsó	26	20	29	13	12	100
Alsó-közép	24	19	28	15	15	100
Közép	20	18	33	13	15	100
Felső-közép	17	20	34	12	18	100
Felső	11	14	30	20	25	100
Lakóhely						
Budapest	14	15	26	19	26	100
Vidéki város	21	17	32	14	15	100
Község	21	21	32	13	14	100
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon	14	14	30	17	24	100
Házass	21	18	32	15	14	100
Élettársal él	25	19	33	3	19	100
Elvált	27	21	28	11	13	100
Özvegy	17	23	29	13	18	100
Vallásosság¹						
Vallásos	•21	20	31	14	14	100
Nem vallásos	15	17	29	15	24	100

Mindjárt a legfontosabb demográfiai tényezők szerint számottevő eltérések találhatók, melyek talán nem is annyira kézenfekvők. Ha a közbülső – közömbös vagy ambivalens – választípustól eltekintünk, a nők körében a rajongó, a férfiak között a másik végponton az elutasító attitűdök fordulnak elő a leggyakrabban. Bár e mögött az összefüggés mögött is kulturális jellegzetességek sejthetők, semmiképp sem valószínűsíthető, hogy ezek itt – sematikusan – az elitkultúra-tömegkultúra bináris sémához volnának kapcsolhatók. Sőt egyáltalán a szokásos szocio-kulturális megkülönböztetésekhez. Mint ahogy – bármilyen értelemben vett – kulturális produktumok hatáselemzésekor nem vonatkoztathatunk el az esztétikai, ízlésbeli, sőt emocionális mozzanatoktól, valószínű, hogy esetünkben is ezeket a finomabb árnyalatokat kell az interpretációhoz bevonni. Elemzésünk egy későbbi fázisában erre teszünk kísérletet.

Az életkor alapján ismét sajátos minta bontakozik ki. Míg mind a fiataloknál, mind a legidősebeknél alapvetően az averzió dominál, a közbülső korcsoportok inkább Zámbo Jimmy kedvelői közé tartoznak. Bár a befogadói jellegzetességekről önmagában ez még keveset mond, az összefüggés alapján valószínűsíthető, hogy az énekes olyan stílusjegyeket hordozott, melyek a legidősebb korosztályok (talán helyesebben: kohorszok) számára még, a fiatalok számára viszont már nem jelentettek vonzerőt, egy közöttük elhelyezkedő viszonylag széles átmeneti sávban viszont igen. (Jóllehet teljesen az sem zárható ki – sőt egy-két további adalék még plauzibilissé is teszi –, hogy az eltérésekben nemcsak kohorsz-, hanem életciklus-jellegű, például a családi életciklussal kapcsolatos sajátosságok is közrejátszanak). Az értelmezéshez ismét további adalékok, esztétikai-ízlésbeli mintákra is kiterjedő credmények bevonása lesz szükséges.

A fentieknél talán kézenfekvőbbek az iskolázottság s általában a státuszjellemzők szerint megmutatkozó eltérések, noha ezek sem minden vonatkozásban. Az alaptendencia itt lényegében összhangban áll az elitkultúra-tömegkultúra vonatkozásokban általában megfigyelhető jellegzetességekkel (a tömegkultúra terrénumához – a bourdieu-i értelemben alacsonyabb legitimációs szinthez – sorolható produktumok magasabbra értékelésével az alacsonyabb, elutasításával a magasabb státusszinteken). Azonban a – nemcsak iskolázottság, hanem anyagi helyzet szerint is mutatózó – eltérések mértéke azért is meglepő bizonyos fókig, mivel a legalacsonyabb státusszinteken nem is kevésbé felülreprezentáltak azok a legidősebb korcsoportok, amelyekben – mint előbb szó volt róla – Zámbo Jimmy nem volt igazán népszerű.

Jóllehet a lakóhely szerinti – státuszjellemzőket követő – különbségek a fentiek után bizonyos fókig magától értetődőek, mégis érdemes röviden ennél a tényezőnél is megállni. Zámbo Jimmy maga is Budapesten élt – ha annak nem is a legexkluzívabb, hanem külső negyedében –, és zenei stílusa sem minősíthető kifejezetten tradicionálisnak (a vidéki népesség hagyományos zenei stíluspreferenciái, kulturális mintái értelmében). Az adatok arra utalnak, hogy – legalábbis a fent már érintett kohorszokban – az urbanizációs lejtő alacsonyabb szintjein is stílusváltás ment végbe a magyar nóta hagyományos dominanciája felől – de erre vonatkozóan is relevánsak a még bemutatandó további elemzések.

A családi állapot tényezője ismét érdekes összefüggésekre hívja fel a figyelmet. Két olyan csoportot találunk – az elváltakét és az élettársal élőket –, melyekben Zámbo Jimmynek különösen sok volt a rajongója. Részben az életkori sajátosságok (a középkorúak kedvezőbb attitűdjei) jelennek itt meg egy másik vetületből. De ennél valószínűleg többről van szó – jóllehet az értelmezés iránya akár a sztenderd családi keretektől eltérők sajátos kulturális mintái, akár az ilyen kereteket, a stabil mikro-beágyazódást

nélkülözők valamiféle depriváltsága, s az ezzel kapcsolatos emocionális igények felé is vezethet.

Az érzelmi, sőt szimbolikus mozzanatok szerepe nem kerülhető meg a vallásosság szerinti eltérést tekintve sem. Az a tény, hogy a vallásos emberek inkább kedvelték az énekest, minden bizonnyal nem függetleníthető Zámbo Jimmy stílusától, sokak szerint pályafutása során egyre hangsúlyosabb törekvéséről, hogy bizonyos szakrális motívumok bevonásával kössön magához egy ilyen mozzanatokra fogékony jelentős közönségszegmenst. (Hogy azonban világnézetileg-politikailag valójában széles spektrumon ívelt át Zámbo Jimmy vonzásköre, erre utal például, hogy az egykori MSZMP-tagok is az átlagosnál jobban kedvelték az énekest, noha az eltérés az előbbinél kevésbé számottevő. De a csepeli lakóhely és az ottani rajongótábor is tulajdonképp ehhez a szindrómához illeszkedett.)

A fenti tényezők önálló szerepét, relatív súlyát egy következő elemzés, a kategoriális változók bevonását lehetővé tevő sajátos (Optimal Scaling) regresszióanalízis révén vizsgáltuk. 3. táblázatunk ennek az első (további tényezőt még be nem vonó) modellnek az eredményeit mutatja be, a szignifikáns összefüggésekre korlátozódva. A szóban forgó eljárás sajátossága, hogy az általánosan alkalmazott együttthatók és F-értékek mellett egy ún. „importance” értéket is produkál. Ez a sajátos jelentőség-mutató az egyes tényezők közvetlen befolyása mellett bizonyos fokig a közvetett befolyásokat is számba véve jellemzi az egyes változók szerepét a modellen belül.

3. táblázat

A Zámbo Jimmy iránti attitűdöt meghatározó tényezők 1. modellje az alapvető társadalmi-demográfiai jellemzők alapján (Optimal Scaling kategoriális regresszióelemzés)

	Béta sztenderdizált koef.	F-érték	Importance (jelentőség)
Nem (nő +)	.16	55.5	.22
Életkor	.15	44.2	.10
Iskolai végzettség	-.14	32.7	.21
Vagyoni helyzet	-.12	23.8	.17
Lakóhely (vidék+)	.08	12.4	.09
Családi állapot	.13	38.5	.15
Vallásosság	.07	11.1	.07
R ²	13%		

Ahogy már az előbbi benyomások is sejtették, soktényezős összefüggésrendszerrel van dolgunk, ahol a hatótényezők magyarázata viszonylag egyenletesen oszlik el (a legnagyobb jelentőség-érték is alig haladja meg az összes magyarázatban belüli 20 százalékot – persze itt hozzá kell tenni, a 13 százalékos összes magyarázat még bőven hagy helyet be nem vont ízlésbeli tényezők – és feltehetően szubjektív mozzanatok további széles köre – érvényesülésének). A demográfiai – nem, életkor, családi állapot – és erőforrás-jellegű összetevők súlya összességében megfelel egymásnak, az előbbieké némileg nagyobb. Végeredményben azonban azt emelhetjük ki, hogy valamennyi fentiekben részletesebben sorra vett tényező – más tényezők hatásától „megtisztítva is” önálló befolyással rendelkezik.

Bár valamennyi számba jövő kulturális (szubkulturális) hatás, ízlésbeli differencia vizsgálatára nem nyílhatott módunk, a talán legfontosabb zenei ízlés egy megközelítését a kérdésblokkhoz kapcsolt további tételsorozat lehetővé tette. Az erre alapozott (ötklaszteres) ízléstipológiát vontuk be az elemzés egy további lépcsőfokaként a változók közé. A 4. táblázat az így kiegészített 2. modell eredményeit tartalmazza.

4. táblázat

A Zámbo Jimmy iránti attitűdöt meghatározó tényezők 2. modellje a zenei ízlés tényezőjével kiegészítve (Optimal Scaling kategoriális regresszioelemzés)

	Béta sztenderdizált koeff.	F-érték	Importance (jelentőség)
Nem (nő +)	.16	55.7	.13
Életkor	-.13	33.8	.05
Iskolai végzettség	-.08	12.2	.08
Vagyoni helyzet	-.10	18.0	.09
Lakóhely (vidék +)	.04	4.2	.03
Családi állapot	.10	21.6	.07
Vallásosság	.05	5.6	.03
Zenei ízlés	.30	197.4	.54
R ²	21%		

Már az összes magyarázat jelentős (13-ról 21 százalékra való) megugrása is jelzi, hogy az újonnan bevont zenei ízlés változó esetében alapvető befolyással állunk szemben, mint ahogy mindhárom együtttható rendkívül magas értéket mutat. Így a jelentőség-mutató az összmagyarázat több mint felét foglalja magában (és ennek felel meg, hogy a szóban forgó ízléstényező egymagában 14 százalékos, a másik hét tényező együttes hatásánál nagyobb magyarázatra képes). Olyan komponenssel állunk tehát szemben, amelynek elemeit, belső összefüggéseit érdemes külön is szemügyre venni.

Tekintsük először magát a tíztételes kérdésblokk eredményeit. Noha a számba vett műfajok mögött – a vizsgálat fókuszában álló jelenségre koncentrálnak – bizonyára némi egyoldalúság, esetenként részletezőbb, másutt elnagyoltabb osztályozás is meghúzódik, mégis maguk az elsődleges eredmények, az alapmegoszlások sem érdektelenek. Az iskolai osztályzatoknak megfelelő (5 és 1 közötti) válaszok alapján a tíz közül mindössze három olyan volt, ahol az értékelések átlaga a közbülső 3-as fokot meghaladva a pozitív tartományba esett: a slágerzene (3.60), a romantikus melódiák (3.39) és a magyar nóta (3.21). Mérsékelten a közép alatt helyezkedik el az operett (2.80) és a lakodalmas rock (2.65), majd ezeket a még specifikusabb közönségekhez kapcsolódó diszkózene (2.44), rock (2.20) és dzsessz (2.03) követi. A sort az opera (1.88) és a szimfonikus zene (1.85) zárja, csaknem általános elutasítást jelző értékekkel. Egészében elég világosan rajzolódik ki, hogy a zenei közízlésben azok a műfajok dominálnak, amelyek a tradicionális stílusokhoz, zenei irányokhoz kötődnek többé-kevésbé, noha ezen belül a kifejezettebben tradicionális magyar nóta már háttérbe szorul a szélesebb közönségreteget lefedő slágerzenéhez, illetve az eklektikus jegyeket is magában foglaló „romantikus melódiákhoz” képest. A további műfajok

közül is valamelyest preferáltabbak a tradicionálisabb operett, illetve a kifejezetten eklektikus lakodalmos rock, mint a (fiatalabb korcsoportok fokozatosan szűkülő szegmenseire alapuló) diszkó, rock és dzsessz. Az opera és a szimfonikus zene csak igen szűk közönség sajátja, s ez megfelel a – széles körben valójában korábban sem előnyben részesített – magas legitimációjú „komoly műfajok” (nem csak zenei téren megfigyelhető) háttérbe szorulásának.

Mint említettük, a kiinduló tíz műfajból klaszteranalízis segítségével alakítottunk egy könnyebben átlátható, egyszerűbben kezelhető zenei ízléstipológiát. Az egyes típusok – melyek előfordulása a sorrendből is leolvasható – tartalmi jellegét elnevezésük mellett a kiinduló műfajok szerinti átlagpontoszámok is érzékeltetik az 5. táblázatban.

5. táblázat

A zenei ízlés ötklaszteres tipológiájának átlagpontoszámai a kiinduló műfajok szerint (5: nagyon kedvel, 1: egyáltalán nem kedvel)

	Tradicionális	Diszkó	Zene-mentes	Populáris-eklektikus	Komoly
Slágerzene	3.77	3.86	2.38	4.61	3.14
Magyar nóta	4.32	2.11	2.71	4.33	2.09
Operett	3.64	1.75	1.75	4.10	2.73
Rock	1.37	2.83	1.60	3.03	2.59
Szimfonikus zene	1.36	1.48	1.31	2.69	3.57
Lakodalmos rock	3.27	2.58	1.65	3.72	1.38
Dzsessz	1.48	1.85	1.33	3.06	3.26
Opera	1.43	1.28	1.28	2.69	3.60
Diszkózene	1.42	4.19	1.52	2.88	1.99
Romantikus melódiák	3.46	3.46	2.16	4.28	2.86
N (és részarány)	551 (29%)	476 (25%)	341 (18%)	321 (17%)	244 (13%)

Bár visszaszorult, de a közönség egy jelentős szegmensét átfogva még mindig alapvető szerepe van a magyar nótán, operetten – és ma már részben lakodalmos rockon – alapuló tradicionális ízlésiránynak. A másik generációs póluson ehhez zárkózik fel a diszkóstílus zenei-kulturális közege. Igen sokan vannak, a népesség közel egyötödét teszik ki, akik semmilyen műfajt nem preferálnak – a zenére nincs idejük és talán fülük sem. Hasonló súlyú az a – többé-kevésbé ellentétes jellegű – ízléstípus, amely (az előzőekben felsorolt) népszerűbb műfajok eklektikusan széles spektrumát magáénak tekinti – a slágerzenétől a magyar nótáig, a romantikus melódiáktól, operettől a lakodalmos rockig. Végül a népesség egyenylcadát fogja át a „komoly” klaszter az opera, szimfonikus zene és dzsessz korábbi empirikus felvételek által is kimutatott összekapcsolódásával. A következőkben már a szóban forgó ízléstípusokat meghatározó legfontosabb társadalmi-demográfiai tényezőket tekintjük át, a tényezők önálló szerepét kimutató következő elemzés eredményeit mindjárt megelőlegezve (6. és 7. táblázat).

6. táblázat

A zenei ízlés ötklaszteres tipológiája alapvető társadalmi-demográfiai ismérvek szerint (százalékban)

	Tradicio- nális	Diszkó	Zene- mentes	Populáris- eklektikus	Komoly	Összesen
Kora						
15–18 év	2	63	18	9	9	100
19–34 év	5	56	16	9	14	100
35–49 év	23	25	15	23	14	100
50–64 év	47	5	16	22	10	100
65 év és fölött	48	1	25	14	12	100
Iskolai végzettség						
Max. 8 osztály	41	21	21	15	3	100
Szakmunkás-végz.	29	32	17	19	3	100
Középiskola	19	27	16	18	21	100
Diploma	9	15	13	17	45	100
Lakóhely						
Budapest	20	21	19	12	28	100
Vidéki város	30	24	16	19	12	100
Község	31	27	19	16	6	100

7. táblázat

A zenei ízlést (ötklaszteres tipológia) meghatározó tényezők (Optimal Scaling kategorialis regresszioelemzés)

	Béta sztenderdizált koeff.	F-érték	Importance (jelentőség)
Életkor	.57	962.0	.89
Iskolai végzettség	.16	71.6	.09
Lakóhely (vidék +)	.07	13.3	.02
R2	36%		

A regresszioelemzés eredményeiből egyértelműen kitűnik az életkori/korcsoporthoz tartozó minden más háttérbe szorító, rendkívül erőteljes szerepe az ízléstípusok különválasztásakor. Valóban, már az 5. táblázat oszlopai, a két generációs klaszter, a tradicionális és diszkó-típus kitüntetett helye is előrejelítette ezt a jellegzetességet, ami már egyértelműbb formában a 6. táblázat első két oszlopának életkori adataiban követhető nyomon. Kevésbé kiugróak, de témánk szempontjából nem kevésbé érdekesek a populista-eklektikus típus életkori összefüggései: itt jelenik meg az a közbülső korcsoportokkal/kohorszokkal kapcsolatos jellegzetesség, amellyel előzőleg a Zámbo Jimmy-attitűd kapcsán találkozhattunk.

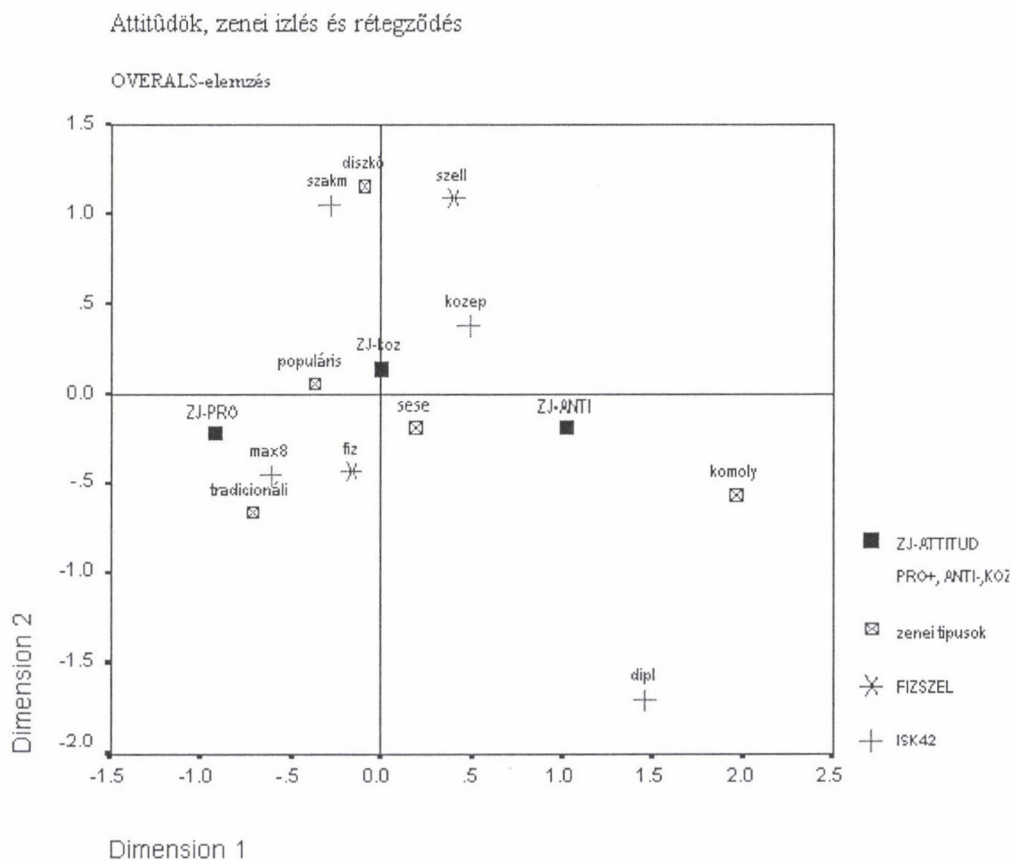
Bár az életkori hatás mögött kétségtelenül elmarad, de pregnáns és jól értelmezhető az iskolai végzettséggel való összefüggés is. Itt mindenekelőtt a tradicionális és a komoly zenei típusok jelennek meg a két eltérő iskolázottsági végponton. (Bár az sem mellékes, hogy a „zenementes” típus is a legalacsonyabb műveltségi szinten a leggyakoribb.)

A lakóhely szerinti összefüggés is szignifikáns – itt inkább az még a meglepő, hogy a településtípusok közti eltérés – a várható irányban – csak a komoly műfajok esetében jelenik meg, a főként a magyar nótához kapcsolódó tradicionális klaszternél már nem. Míg a legidősebb korosztályok többé-kevésbé még mindig kötődnek ehhez a stílusirányhoz, a vidék, a falusi társadalom egészében már leszakadóban van tőle. És ennek a ténynek ismét jelentőséget tulajdoníthatunk a Zámbo Jimmy-attitűd kapcsán már elmondottak fényében.

Térjünk vissza most már a fentiek birtokában az énekes iránti beállítódásokhoz. Elsőként próbáljuk meg a kiinduló zenei műfajprofilokat az énekes iránti attitűdöt alapvetően befolyásoló változók közül a demográfiai tényezőcsoport vezető mutatói, a nem és életkor bevonásával körvonalaizni. Az 1. ábra grafikus ábrázolása (a megelőző Optimal Scaling eljárásához hasonlóan) ismét olyan eljárás, az OVERALS-technikán alapul, amely skálaszempontból különböző jellegű (ezen belül kategoriális változóegyüttesek) egyidejű kezelését és vizuális megjelenítését is lehetővé teszi.

1. ábra

Zenei ízlés és a Zámbo Jimmy-attitűd nem és életkor szerint (Optimal Scaling – OVERALS eljárás)

Az 1. ábrán aránylag plasztikusan rajzolódik ki és válik el egymástól az a négy zenei ízlésalakzat (a tradicionális magyar nóta-operett, a populáris sláger-romantikus-lakodalmas, a generációs diszkó-rock és a komoly opera-szimfonikus-dzsessz), amelyekről előzőleg a klaszterek kapcsán már beszéltünk. Nem kevésbé érdekes azonban a Zámbo Jimmy-attitűd (jelen esetben az ezen való pozitív pozíció) és a demográfiai csoport-hovatartozás térbeli elhelyezkedése. Mint már az eddigiek is sejtették, az énekes rajongói a romantikus melódiák és a slágerzene, s bizonyos fokig a lakodalmas rock címszavakkal jellemezhető műfajokhoz állnak a legközelebb a populáris-eklektikus blokkon belül is. Úgy is fogalmazhatnánk, valószínűsíthető, hogy Zámbo Jimmy zenéjében, előadásmódjában a dallamos-romantikus slágerstílus ragadta meg őket leginkább. Mindezt közvetlenebb összefüggések, a szóban forgó attitűdnek az egyes zenei műfajokkal való egyszerű korrelációi is megerősítik. Míg ezek közt több negatív is akad (nemcsak az opera, szimfonikus zene és a dzsessz, de még a rock esetében is), az előbb említett három esetben az összefüggés magas együttthattal pozitív (romantikus melódiák: .36, lakodalmas rock: .34, slágerzene: .31).

A korábban elmondottak fényében nem tekinthető meglepőnek, hogy az ábrán a demográfiai kapcsolódási profilok is meglehetősen pregnánsan körvonalazódtak. Szempontunkból elsősorban a Zámbo Jimmy-attitűdhöz és az azt környező ízlésalakzathoz való közelség érdekes – nos, ahogy egészében véve a nők és a középkorúak hajlottak leginkább az énekes felé, úgy a kirajzolódó ábra szerint még egyértelműbb ez a középkorú nőkre vonatkozóan. Ismét ízlés, kulturális habitus és érzelmi beállítódások bonyolult összefüggéseit, mélyrétegeit kellene a jelenség magyarázatához fejtegetni – mindenesetre az megállapítható, hogy az adott életciklushoz (de itt is emléteni kell: kohorszhoz) tartozó női közönségszegmens rezonált leginkább a Zámbo Jimmy által kultivált dallamos melódiákra, alighanem tudatosan megkomponált romantikus stílusra. A 8. táblázat mindezt viszonylag egyszerűen szemlélteti.

8. táblázat

A Zámbo Jimmy iránti attitűd a zenei ízlés tipológiája szerint (százalékban)

	Tradicionális	Diszkó	Zenementes	Populáris-eklektikus	Komoly
5 (rajongó)	26	20	8	32	5
4	22	17	11	26	11
3 (közömbös)	30	34	34	29	24
2	11	14	20	9	23
1 (viszolygó)	11	14	28	4	36
Összesen	100	100	100	100	100
N	545	476	333	320	242

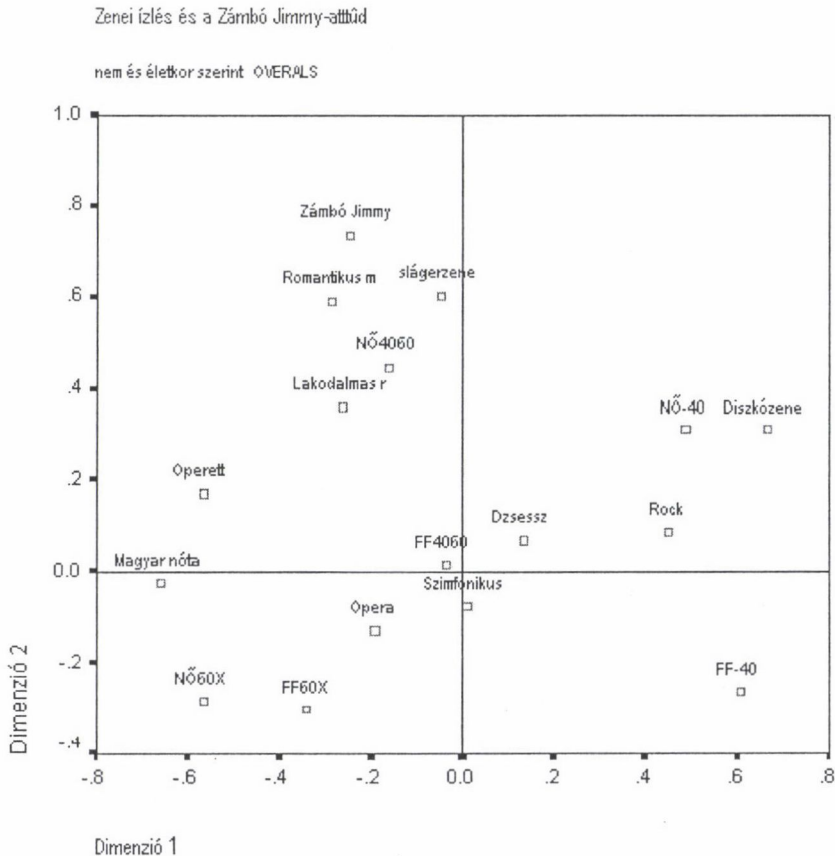
Bár az előzőek után kézenfekvő, mégis érdemes röviden elidőzni annál, hogy Zámbo Jimmy közönsége leginkább a „populáris-eklektikusnak” nevezett stílushoz kapcsolódott. Több mozzanat kapcsán is utaltunk rá, hogy az énekes vonzásköre jelentős társadalmi távolságokon ívelt át, és valójában az általa kultivált zene is valamiféle kapcsolatot létesített tradicionális és modernebb stíluselemek között. Bár a zenei fúzió jelenségét leggyakrabban a

magas kultúra tereumán elemzik, alighanem itt is stílusok és hálózatok olyan áthatásával, keveredésen alapuló átalakulásával van dolgunk, amelynek a network-irodalom több képviselője (így White 1993) is teret szentelt az utóbbi években.

Ismét a megelőző elemzésekre kell utalnunk azzal kapcsolatban, hogy a motívumok rendszere az előbbi demográfiai összefüggéseknél persze jóval sokrétűbb. Mindenekelőtt az erőforrás-vetület bevonása szükséges, hogy árnyaltabb kép bontakozhasson ki. A következő – az előzőhöz hasonló – vizuális elemzés az iskolázottsági és egy egyszerű szellemi-fizikai foglalkozási csoportosítást vonja be a szóban forgó attitűdök és a zenei ízlés változói mellett (2. ábra). Az utóbbit az egyszerűbb áttekintés kedvéért most az ötkategóriás tipológiával képviseltetjük, míg az attitűd esetében ezúttal külön változóval jellemezzük a rajongói (ZJ-PRO) és az egyértelműen elutasító (ZJ-ANTI) csoportokat (az ötfokú skála két végpontján).

2. ábra

Attitűdök, zenei ízlés és rétegződés (Optimal Scaling – OVERALS-elemzés)

Elsőként a pozitív attitűd oldalára koncentrálva, ízlés-habitus és szociokulturális pozíció szemléletesen bontakozik ki. A populáris s részben a tradicionális stílushoz közel, az énekes rajongói a jól lehatárolható alacsony iskolázottsági terrénúmhöz és a fizikai foglalkozások széles mezőnyéhez kötődnek mindenekelőtt. A szóban forgó alacsony státusú csoportok tagjai a zenei vonatkozáson túl az alacsony sorból felemelkedő Zámbo Jimmy személyében alighanem valamiféle társadalmi-kulturális modellel (a királyfivá – sőt „Királlyá” – váló „legkisebb fiúval”) azonosulhattak.

Az elutasítói térfélen (negyedben) – ha egymással nem is teljesen egybeesve – az előzőektől élesen elhatárolódó pozícióban foglalnak helyet a diplomások, illetve a magas legitimációs szintet megtestesítő komoly műfaj képviselői.⁶

Nem érdektelen azonban a közbülső sávra egy pillantást vetni (a közömbösekre, illetve a valamilyen irányú attitűdökkel rendelkezők között a mérsékeltekre, akik közt valamivel többen fordultak elő az inkább pozitív beállítódásúak). Szintén a populáris ízlésalakzathoz közel, a „társadalmi közép” jelenik meg itt jellemző módon. A középiskolai végzettségűeken túl, kissé távolabb a szellemi foglalkozásúak és a szakmunkás-végzettségűek többnyire fiatalabb korosztályokhoz tartozó csoportjai tűnnek fel (ez utóbbiak valójában már elsősorban a „diszkóvilág” reprezentánsaiként). Ez utóbbi társadalmi csoportok szerepe a Zámbo Jimmy-jelenség szempontjából azért jelentős, mivel az oldalukon megmutatkozó mérsékelt pozitív attitűdök magyarázzák meg, hogy az elit- és tömegkultúrát megjelenítő tipikus „high-brow” és „low-brow” csoportok – egymástól egyébként elég zártan elkülönülő – kulturális világa hogyan kerülhetett mégis érintkezésbe az eset nyomán. E közbülső rétegek ilyen attitűdjére és az eset által generált érdeklődésére is szükség volt ahhoz, hogy a történetek aktualitása az ismert szintet, a prolongált eseménysorozat bulvárközönsége pedig a kereskedelmi szempontból megkívánt méretet érje el. Valamiféle kulturális makro-hálózati perspektívából, e csoportok közvetítő szerepe játszott közre abban, hogy az egymást irritáló kulturális minták az esemény kapcsán az őket hordozó csoportok látómezejébe kerüljenek.⁷

AZ ESET A MÉDIÁBAN

A Zámbo Jimmy-tragédia tipikus médiaesemény volt, és a média tett is azért, hogy az alkalom ne maradjon kihasználatlan. Mindjárt az elejétől, a kiváltó esettől kezdve. A hírterjedést tekintve is a tömegkommunikációs eszközök, s ezen belül az elektronikus média vezeti a sort a megkérdoztetek visszaemlékezéseiben. 47 százalék említett valamilyen televíziós csatornát, 31 százalék pedig a rádióadók valamelyikét. A reggel történt eseménnyel kapcsolatban a napilapok minimális (1 százalékos arányban) kerültek szóba. Ehhez képest a személyes kommunikáció, a másoktól történt értesülés 16 százalékos említése sem ritka, mégis jelentősen elmarad a médiabeli közvetlen forrásától.

A történetssorozat kibontakozásakor persze már a sajtó, s ezen belül a hetilapok, tabloid-szerű magazinok mozgásteret is kibővült. A szélesebb értelemben vett esemény kapcsán már a válaszokban is sokrétűbbé válnak a különböző források, azonban az elektronikus média, és különösen a televízió itt is megőrzi vezető szerepét. Bár az korántsem meglepő, hogy a vezető kereskedelmi adókat említették vezető helyen (mint amelyek az eseménnyel a legtöbbet foglalkoztak), az azonban már kevésbé kézenfekvő, hogy ezen belül az

RTL Klubot jóval többen, mint a TV2-t (56 a 37 százalékkal szemben). Nemcsak arról van szó, hogy – egyéb elemzések szerint⁸ – az ügy iránt leginkább érdeklődő Zámbó Jimmy-rajongók tábora a TV2 közönségével nagyobb átfedést mutat, mint az RTL Klubéval, hanem arról is, hogy az előbbi adó (Lagzi Lajcsi megemlékezésétől, a dáridós műsoroktól a későbbi fejleményekig) valójában meglehetősen involvált volt az eseménysorozatban. Valószínűleg nagyrészt az játszik szerepet ebben a benyomásban, hogy nem sokkal halála előtt Zámbó Jimmy az RTL Klubon próbálkozott egy a Dáridóhoz hasonló show-műsorral. S persze maga az adó sem maradt ki az eset kapcsán a médiafigyelemért folytatott versenyből. A különböző közszolgálati tévécsatornákat a kérdésben alig említik (4 százalék).

A különböző rádióadók jóval kevésbé merülnek fel a válaszokban, s valamivel kiegyenlítettebb a kereskedelmi és a közszolgálati adók észlelt szerepe is. Az előbbiektől – valóságos hallgatottsági arányához képest is – kiugró a Danubius Rádió említése (ez a 13 százalék meghaladja az összes többiét, így a Sláger Rádió 6, a Juventus 2 százalékát). Itt a televízióhoz képest már jobban kiütözik Zámbó Jimmy alsó státusú rajongótáborának sajátos médiafogyasztása, a közszolgálati rádió kitüntetett szerepével – alighanem ezzel magyarázható a Kossuth rádió aránylag magas 11 százalékos említése.

Az újságok közt a napilapok sorát a Blikk, a magazinokét a Story vezeti 22, illetve 15 százalékkal. Alighanem mind a közönségnagyság, mind az ügynek juttatott figyelem meghúzódik e mögött az egyértelmű vezető hely mögött (a napilapok sorában még aránylag gyakoribb – 9 százalékos – említéssel jelent meg a Mai Nap, a képes lapok közt azonban a Kiskegyed a második helyen is csak 3 százalékkal jelent meg).

Valójában a legtöbb – elektronikus vagy nyomtatott – sajtótermék „rámozdult” az eseményre; a közönség figyelméért és pénztárcájáért versengő mai médiavilágban valójában nem is marasztalhatók el ezért. Más kérdés, hogy ebben – akár a terjedelmet, akár a stílust tekintve – gyakran nem ismertek mértéket, s ez a benyomás még azok válaszaiban is kifejezésre jutott, akiktől egyébként a bulvárstílus általában véve nem állhatott távol – maguk is az ilyen lapok, műsorok törzsközönségéhez tartoznak. Így adódhatott, hogy az eseménnyel való médiabeli foglalkozás mértékét tudakoló kérdésben csaknem mindenki (79 százalék) úgy válaszolt, hogy a tévé, rádió, sajtó a jelentőségénél nagyobb mértékben foglalkozott az eseménnyel. Igaz, a nyilvános médiaforumok nem mentek odáig, mint némelyik internetes orgánus, chat-fórum, sok megnyilvánulás azonban minden bizonnyal így is túlment a széles körben elfogadott normákon.

A médiafogyasztói orientáció és az esettel, illetve az énekessel kapcsolatos beállítódások között azonban közvetlenebb kapcsolatok is kimutathatók. Az adott felvétel keretében ugyanis egy olyan médiafogyasztási tipológia is kidolgozásra került, mely több tucat konkrét televíziós műsor nézési szokásai alapján egy hétkelaszteres fogyasztási tipológiát dolgozott ki. A 9. táblázat a vizsgálatunk tárgyát képező attitűd bontását tartalmazza a szóban forgó tipológia alapján.

9. táblázat

A Zámbo Jimmy iránti attitűd a zenei ízlés tipológiája szerint (százalékban)

	1. kl. kulturális közéleti – közszolg. profil	2. kl. szórakozás, laza humor RTL K. profil	3. kl. romantika, fikció, mese	4. kl. hagyományos közszolg. profil	5. kl. csúcsidős szórakozás TV2 profil	6. kl. sport, 'kemény' szórakozás	7. kl. alkalmi televíziózás
5 (rajongó)	19	17	25	17	29	18	15
4	18	20	23	19	22	16	11
3 (közömbös)	26	32	30	34	31	35	31
2	17	14	12	16	10	14	17
1 (viszolygó)	20	17	10	13	8	18	25
Összesen	100	100	100	100	100	100	100
N	185	409	240	99	283	191	398

A fentiekben bemutatott fent-lent tipológiához illeszkedve, a médiafogyasztás által tükrözött kulturális síkon is elválík egy inkább a magas kultúra felé orientálódó – vagy a televíziózást ab ovo elutasító, vagy annak egy, a közszolgálati funkciókat preferáló, a kommerciális tartalmaktól tartózkodó – ízlésirány és egy a tömegkultúra szórakoztató műfajai iránt fogékony, főként a kommerciális televíziók ilyen műsoraira alapuló nézői magatartás. Az előbbieket azok a csoportok, amelyek a médiának a Zámbo Jimmy-ügyben tanúsított szereplésével kapcsolatban leginkább viseltettek ellenérzéssel. Bár a teljes népességben is többen voltak, akik az erre vonatkozó kérdésben inkább negatív, mint pozitív véleményt hangoztattak (29 a 11 százalékkal szemben, míg a legtöbben – 52 százalékban – a közbülső „vegyes” benyomásuknak adtak hangot), ezekben a csoportokban még többen marasztalták el a médiát.⁹ Valójában egyedül a Zámbo Jimmyt amúgy is leginkább kedvelő – többnyire alacsonyabb társadalmi státusú csoportokból kikerülő, főként a TV2 csúcsidős műsoraira orientálódó – nézői típusban egyenlítődték ki a pozitív és negatív megítélések a Zámbo Jimmy körüli eseménysorozat médiabeli reprezentációjáról.

Jóllehet – ahogy előzőleg szóltunk róla – csaknem teljesen általános volt az a vélemény, hogy a média a jelentőségénél nagyobb mértékben foglalkozott az eseménnyel, és igen sokan egészében véve is negatívan vagy legalábbis vegyes benyomásokkal ítélték meg a tévé, rádió, sajtó ebbéli szerepét, valójában a fanyalgók közül is sokan követték nyomon az ezzel kapcsolatos műsorokat, híradásokat. Valószínűleg többen is, mint akik mindezt ambivalens érzések nélkül könyvelték el magukban – az utólagos ellenérzések egy része ebből is táplálkozhatott. És talán abból a „kulturális rosszközérzetből” is, amit az egymástól oly távol eső ízlésvilágok összeütközése, egymással való szembesülése idézett elő.

¹ A sztárjelenség néhány lényeges szociológiai aspektusáról lásd Alberoni (1972).

² Talán legjellegzetesebben György Péter az *Élet és Irodalom*ban megjelent cikkében

³ Az elit- és tömeg- (magas és alacsony) kultúra, a centrum és periféria kulturális kontrasztjának szociológiai problémáiról lásd a klasszikus munkák közül Shils (1961) és Gans (1974).

⁴ Lásd Angelusz–Tardos 1998.

⁵ A mutató a szokásosan alkalmazott ötfokú skála megfelelő kategóriáinak dichotóm összevonásával alakult ki.

⁶ Mindez közvetlenül értelmezhető abban a keretben, amit Bourdieu klasszikus munkája (1979) nyújt a legitimációs szintek, habitusok és megkülönböztetési minták szociokulturális összefüggéseiről.

⁷ A kilencvenes évek amerikai szociológiája visszatérően foglalkozott a széles értelemben vett kulturális polarizáció problémájával (melyet egyesek egyenesen „kulturális háborúként” aposztrofáltak. A kérdés egy kritikus megközelítésére lásd DiMaggio et al (1996).

⁸ Lásd így Angelusz–Tardos 2002.

⁹ A *Jel-Kép* utolsó 2001/4-es számában ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel az a tartalomelemzés, amely a konzervatív sajtóban követi nyomán a Zámbo Jimmy halálesete utáni közleményeket.

IRODALOM

Alberoni, F. (1972) The Powerless Elite. Theory and Sociological Research on the Phenomenon of the Stars. In: McQuail, D. (ed.) *Sociology of Mass Communications*.

Harmondsworth: Penguin Books

Angelusz, R.–Tardos, R. (1998) Az „önéletrajzíró” válaszadó (A választási preferenciák retrospektív adatainak szisztematikus torzításai). *Századvég* (1): 3–32.

Angelusz, R.–Tardos, R. (2002) Televíziós nézési típusok a kereskedelmi televíziózás térhódítása nyomán. In: Terestyéni T. (ed.) *Magyarországi médiák a közvélemény tükrében*. Bp.: ORTT.

Bourdieu, P. (1979) *La Distinction*. Paris: Minuit.

DiMaggio, P.–Evans, J.–Bryson, B. (1996) Have Americans' Social Attitudes Become More Polarized? *American Journal of Sociology*. 102 (3) 690–755.

György P. (2001) Zámbo Jimmy és kora. *Élet és Irodalom*. 2. sz. (jan. 12.)

Gans, H. J. (1974) *Popular Culture and High Culture*. New York: Basic Books.

Koltai R. (2001) Királyok halála. Zámbo Jimmy és Sinkovits Imre halálának reprezentációja a jobboldali sajtóban. *Jel-Kép* (4) 83–91.

Shils, E. (1961) Centre and periphery. In: Polanyi, M. (ed.) *The logic of Personal Knowledge*. London: Routledge.

White, H. C. (1993) Values Come in Styles, Which Mate to Change. In: Hechter, M. – Nadel, L. – Michod, R. (eds.) *The Origin of Values*. New York: Aldine de Gruyter. 63–91.

Baranyai Eszter – Plauschin András

A POLITIKAI HÍRMŰSOROK TÁJÉKOZTATÁSI GYAKORLATA 2001-BEN

A hírműsorok a műsorfolyamon belül jól elkülöníthető csoportot alkotnak, mind funkciójukban, mind formailag elválnak a szórakozási, ismeretszerzési, kulturális és egyéb szükségletek kielégítését szolgáló műsortípusoktól. Alapfunkciójuk, hogy az emberek számára folyamatosan biztosítsák mind a világbeli, mind a magyarországi társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális élet történéseiben való eligazodáshoz szükséges információkat. Elvárás velük szemben, hogy mutassák be, tegyék megítélhetővé a legfontosabb eseményeket, a társadalom számára lényeges ügyeket, problémákat és az ezekkel kapcsolatos különféle álláspontokat. A hírműsorokkal (híradók, hírek, politikai, gazdasági, kulturális magazinműsorok, riportok stb.) szemben támasztott követelmények a műsorfolyam egészében elfoglalt helyhez, a műsor tényközlő jellegéhez, a műsor által megvalósított szelekcióhoz és végül a műsor formai jegyeihez köthetők.¹ Köztudott, hogy a hírműsorok nemcsak egyszerűen megjelenítik a tényeket, hanem előzetesen különféle szempontok alapján szelektálnak is az információk között. Azaz nem minden eseményből lesz hír, a közszereplők, közügyek nem mindegyike kap lehetőséget a médián keresztül megjelenésre. E téren követelményként fogalmazható meg, hogy a műsorok ne lényegtelen és érdektelen témákkal foglalkozzanak, hanem olyan történéseket, véleményeket és olyan szereplőket tárjanak a közönség elé, amelyek fontosak, közérdeklődésre tartanak számot. Szintén elvárás, hogy a műsorokban, amennyiben egy konkrét témában, egy bizonyos területen többféle nézet és vélemény létezik, azok súlyuknak megfelelő helyet kaphassanak. A kiegyensúlyozottsággal kapcsolatban az a legfontosabb kérdés, hogy az egymással szemben álló politikai-társadalmi szereplők médiamegjelenésében melyek a médiabeli előfordulásoknak a gyakoriságban, hosszúságban és egyéb mutatókban mért arányai, amelyeket „fair”-nek lehet minősíteni. A média ügyeiben döntéseket hozók, de a közönség is azt várja el, hogy az elemzők állapítsák meg a műsorfolyam egészéről vagy annak egyes elemeiről, hogy azok megfeleltek-e a kiegyensúlyozottság kritériumának. Az e célból végzett elemzések oly módon történnek, hogy az ORTT Műsorfigyelő és -elemző Igazgatóság munkatársai operacionalizálják a törvény előírásait, azaz technikai terminusokra és eljárásokra fordítják le azokat a fogalmakat, amelyeket a törvény meghatároz. Ezt követően e terminusokkal és eljárásokkal méréseket végeznek a műsorokon. Ennek szokásos mérési módja az, hogy az elemzők megszámozzák a híradókban az egyes politikai pártokat képviselő szereplők különféle módon történő megjelenéseinek gyakoriságát (a szereplők verbális – műsor-

vezetői – említéseinek számát, vizuális megjelenéseinek gyakoriságát és hosszát, saját hangon történő megjelenéseinek gyakoriságát és hosszát, a vizuális megjelenítés mikéntjét stb.), és az esetszámokból nyert statisztikával jellemzik a vizsgált műsorokat. Az ilyen jellegű, tartalomelemzésnek nevezett eljárások objektivitását az biztosítja, hogy a műsorokban olyan elemek gyakoriságát számolják, amelyeknek azonosítása nem szubjektív megítélésen, hanem egyszerű, előzetes definíciók alapján, mintegy automatikusan történik. A műsoroknak a kiegyensúlyozottság szempontjából végzett vizsgálata tehát olyan statisztikát eredményez, amely a műsorok tartalmát mennyiségileg jellemzi. A vizsgálatok metodikájának alapelemei megegyeznek a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott eljárásokkal. Megjegyezzük, hogy kvantitatív tartalomelemzések segítségével a francia CSA folyamatosan, a BBC pedig esetenként vizsgálja az elektronikus hírszolgáltatás kiegyensúlyozottságának teljesülését. Látni kell azonban, hogy ezek a statisztikák önmagukban még nem sokat mondanak a kiegyensúlyozottság érvényesüléséről. A pártok médiaszerepléseit tekintve, aligha létezik olyan politikai erő, amely ne kevesellné saját és ne sokallná a konkurens erő médiahasználatát. Fel kell hívni arra is a figyelmet, hogy a médiatörvény önmagában nem tudja megoldani a kiegyensúlyozottság érvényesítésének ügyét. Ennek legfőbb oka, hogy a törvény meghatározásai többnyire elvont fogalmakat tartalmaznak, és nem nyújtanak eligazítást azokról a mértékekről, határértékekről, amelyekhez képest a műsorok nyers tényeit a kiegyensúlyozottság szempontjából minősíteni lehetne. Így jelentésünk sem foglal állást a kiegyensúlyozottság megítéléről vagy hiányáról, csupán az elsődleges adatokat foglalja keretbe.

Az alábbiakban elsősorban arra keressük a választ, hogy az aktuális műsorokban milyen arányok, milyen médiahasználat jellemezte a hazai politikai életet, mely ügyekre és témákra fókuszáltak a szerkesztők, és mindezek bemutatása milyen módon történt 2001-ben, illetve az elmúlt három évben.

A HÍRMŰSOROK TÁJÉKOZTATÁSI GYAKORLATA

A havonta, panelszerűen ismétlődő kvantitatív tartalomelemzések az elmúlt években az M1 déli és esti, a Duna Televízió, az RTL Klub esti híradóira, a TV2 *Té nyek* című műsorára, valamint a Kossuth rádió *Reggeli Krónika* című hírműsorának 6⁰⁰-tól 7⁰⁰-ig terjedő részére, a *Déli és Esti Krónikára*, illetve a Danubius és Sláger rádió reggeli híresszefoglalóra terjedtek ki. 2001. január 1-től további híradókkal egészült ki a vizsgálat mintája, a Magyar ATV esti híradójával és a TV2 *Jó estét, Magyarország!* című programjával. Ez 2001-ben 1302 órányi híryananyag feldolgozását takarta, amely több mint 66 ezer műsoregység és közel 85 ezer hazai szereplő regisztrálását és elemzését jelentette. Vizsgálatunk kizárólag azokat a megjelenéseket vette figyelembe, amikor a műsorok ismertették a szereplők álláspontját, cselekedeteit, illetve amikor élőszóban nyilatkoztak.

A híryananyag vizsgálata során a következő fontosabb alapkategóriákat különböztettük meg:

- hírek: a tájékoztatási folyamatnak azok a formálisan is elkülönülő elemei, amelyek a téma, a szereplők, illetve a helyszín szempontjából zárt egységet alkotnak,
- események: azok a történések, amelyek a világban végbemennek, amelyeket a média hírként prezentál,
- szereplők: azok a személyek vagy intézmények, akik/amelyek az események előidézőiként és aktív résztvevőiként tűntek fel a híregységekben,

– témák: azok az ügyek, amelyek körül az események forogtak, és amelyekkel kapcsolatban a szereplők véleményüket ismertették.

A hírműsorok feldolgozása során két fő aspektust különítettünk el: a hírek tartalmi jellemzőit és a politikai szereplők médiahasználatát. Részletesen vizsgáltuk, hogy a műsorokban hírként prezentált események milyen színterekhez és társadalmi intézményekhez kötődtek; a különböző típusú eseményekre a híregységek számát és hosszát tekintve milyen mértékű figyelem irányult; mely intézmények, illetve mely intézményeket reprezentáló személyek jelentek meg mint az események generálói; milyen mértékű médiafigyelem irányult rájuk, és a megjelenítésükben mutatkoztak-e elfogultságok; milyen témák, milyen publikus ügyek szerepeltek a híradók napirendjén; milyen társadalmi sikerek, konfliktusok artikulálódtak a hírekben.

GEOPOLITIKAI HELYSZÍNEK

Hasonlóan az előző évek tendenciájához, 2001-ben is elsősorban hazai vonatkozású történéseket (69%) tártak a nézők és hallgatók elé a televíziós és rádiós hírműsorok, azaz vagy a szereplőjük volt magyar állampolgár, vagy az esemény helyszíne volt hazánk. Tisztán külföldi vonatkozású eseményekről (külföldi helyszín és külföldi szereplő) a hírek közel harmada szólt (30%), melyekről leggyakrabban az RTL Klub esti híradójából értesülhettünk; míg a határon túl élő magyarokkal a műsoregységek 1%-a, elsősorban a Duna TV hírműsora foglalkozott.

Bár a részletes elemzés csakis azokra a tudósításokra terjedt ki, amelyeknek volt valamilyen magyar vonatkozásuk, a médiumok hírvilágának teljesebb feltérképezése céljából megvizsgáltuk, hogy a hírekben mely országokra, illetve geopolitikai régiókra irányult a figyelem (1. táblázat). Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a felhasznált geopolitikai kategóriák sok szempontból erőltetettek és számos különbséget özszemosnak, mindazonáltal néhány általános, gyakran egymást erősítő tendencia kiolvasható, amely a külföldi hírekben a figyelem, az érdeklődés fő irányait jellemzi. Így szembetűnő, hogy a híresszefoglalók kitüntetett figyelemben részesítették a válsággóccokat, 2001-ben elsősorban – a terrortámadás miatt – az Egyesült Államokat (5,1%), Izraelt és az arab államokat (5,0%), továbbá Ázsia országait. A szomszédos országok közül Jugoszláviát és Romániát övezte kiemelt érdeklődés (3,3%, illetve 1,8%), a többi, Magyarországgal határos állammal, így Szlovákiával és Ausztriával jóval kevesebb hír foglalkozott. A korábbi statisztikákhoz hasonlóan, a külföldi hírek nyolctizede Európáról szólt, míg az összes többi kontinens együttesen is csak 15%-ot ért el. (1999-hez képest a jugoszláviai események kisebb nyilvánosságot kaptak, akkor a hírek tizede, 2000-ben már csak 4%-a, míg 2001-ben mindössze 3%-a foglalkozott az említett ország történéseivel.)

Az elmúlt esztendőben a Kossuth rádió *Déli Krónikájának* és az RTL Klub *Híradójának* szerkesztési gyakorlata különbözött leginkább a többi hírműsórétól. Ezek híradásaiban az átlagnál kevesebb beszámolót szenteltek a magyarországi történéseknek (55,8% és 57,3% vs. 64,7%). A Kossuth rádió déli hírműsora az átlagnál gyakrabban tudósított az oroszországi és németországi fejleményekről. A vizsgált csatornák közül az RTL Híradója az átlagnál gyakrabban, az *Esti Krónika* pedig ritkábban számolt be az amerikai eseményekről. Az izraeli történések a *Reggeli Krónika*ban jelenhettek meg az átlagosnál gyakrabban. Jugoszláviát az *Esti Krónika*, a román eseményeket pedig a Duna TV mutatta be részletesebben.

1. táblázat
A hírek geopolitikai helyszíne

N = 66 454

	M1 Híradó esti kiadás	M1 Híradó déli kiadás	Duna TV Híradó	Reggeli Krónika	Déli Krónika	Esti Krónika	Tények	RTL Klub Híradó	TV2 Jó estét, Magyarország!	Magyar ATV Híradó	Danubius Rádió	Sláger rádió	Átlag 2001	Átlag 2000
Magyarország	66,2	75,5	59,6	60,7	55,8	65,8	67,5	57,3	68,7	66,0	68,6	75,5	64,7	65
Ausztria	0,5	0,7	0,5	0,5	0,6	0,4	0,2	0,4	0,3	0,3	0,6	0,5	0,5	2
Szlovákia	1,3	0,9	1,9	1,6	1,5	1,5	1,0	0,6	0,4	0,1	0,8	0,2	1,1	1
Csehország	0,5	0,3	0,3	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3	0,3	0,1	0,5	0,4	0,4	1
Ukrajna	0,7	0,6	0,5	0,5	0,8	0,9	0,2	0,2	0,2	0,1	0,3	0,1	0,5	0
Románia	2,4	1,7	5,6	2,1	2,5	2,5	0,2	0,7	0,4	0,2	0,5	1,1	1,8	3
Jugoszlávia	2,4	1,1	5,6	5,3	3,1	5,9	1,9	3,3	1,9	1,1	3,9	1,5	3,3	4
Horvátország	0,2	0,1	0,4	0,3	0,3	0,2	0,0	0,2	0,1	0,1	0,3	0,0	0,2	1
Szlovénia	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0
Lengyelország	0,4	0,1	0,2	0,5	0,3	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,3	0,1	0,2	0
Bulgária	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0
Oroszország	1,7	0,7	1,5	1,3	2,8	2,1	1,3	2,0	1,3	1,2	2,1	1,0	1,7	4
Németország	1,0	0,7	0,6	1,0	1,6	1,6	0,5	1,2	0,7	1,0	0,9	0,4	1,0	1
Franciaország	1,1	0,5	0,8	1,2	1,4	0,8	0,8	1,4	0,9	1,4	0,4	1,0	1,0	1
Nagy-Britannia	1,3	0,4	1,2	1,0	2,5	1,3	1,8	2,7	1,7	1,7	1,7	1,5	1,6	2
Olaszország	1,0	0,4	0,7	0,8	1,0	1,0	0,7	0,9	0,8	1,4	0,7	0,7	0,9	1
egyéb európai ország	4,6	2,8	3,7	3,5	7,7	2,5	2,9	3,3	2,4	4,9	3,0	2,7	3,7	3
Izrael és az arab államok	3,9	2,7	5,9	9,5	5,7	3,9	5,0	3,3	5,1	3,8	6,3	4,1	5,0	3
egyéb afrikai ország	0,5	0,3	0,4	0,2	0,3	0,2	0,6	0,6	0,5	0,4	0,4	0,2	0,4	1
Kína	0,6	0,2	0,7	0,5	0,8	1,2	0,9	1,4	0,9	0,5	0,3	0,4	0,8	1
Japán	0,3	0,2	0,4	0,2	0,3	0,1	0,7	0,7	0,4	0,3	0,2	0,2	0,4	1
egyéb ázsiai ország	3,0	3,7	1,6	1,0	4,9	4,4	2,8	5,3	0,9	4,9	0,8	0,9	2,9	2
USA	3,6	3,8	4,8	5,3	4,5	2,3	6,4	8,6	5,9	4,5	5,7	5,6	5,1	4
egyéb amerikai ország	1,2	1,3	1,5	1,0	0,6	0,5	1,5	2,5	1,2	1,1	0,6	1,1	1,2	1
Ausztrália, Óceánia	0,3	0,4	0,4	0,2	0,1	0,2	1,0	1,9	0,9	0,5	0,3	0,2	0,6	1
egyéb	0,2	0,1	0,5	0,3	0,3	0,1	0,6	0,5	0,8	0,0	0,3	0,4	0,3	0
meghatározhatatlan	0,5	0,5	0,5	1,0	0,2	0,0	0,6	0,4	2,9	3,8	0,3	0,2	0,8	1

A továbbiakban csak a magyarországi vonatkozású hírekkel foglalkozunk (69%). A hazai események földrajzi kötődésének megállapításánál alapelv volt, hogy csak azokat a helyszíneket (egy vagy több helyszínt) regisztráltuk, amelyeket a híradások konkrétan megneveztek, azokat viszont nem, amelyeknél ugyan a helyszín nyilvánvaló volt a kontextusból – például az országgyűlés esetében Budapest –, de külön nem nevezték meg. Hasonlóképpen nem regisztráltuk a helyszín vonatkozásában azokat a híregységeket, amelyek nem informáltak a színterről, és az nem is volt kikövetkeztethető a szövegből (például több alkalommal is előfordultak olyan híradások nyilatkozatokról, amelyeket elvileg többféle helyszínen is elhangozhattak), illetve a helyszínek nem volt relevanciája (például, mert az ország egésze érintve volt). A tudósítások közel felében (46%) nem hangzott el tényyszerű helymeghatározás, és a hírek 6%-ában a helyszín Magyarországon kívülre esett.

A vizsgált hírek a történések majd negyedében explicit módon Budapestet jelölték meg az esemény helyszínéként (26%) (2. táblázat). A megyeszékhelyek és városok azonos arányban szerepeltek (6%-6%). A vidéki Magyarországot a tudósítások 10%-a képviselte. Az adatok tehát a híryanag erős Budapest-centrikusságát tükrözik, amit azonban aligha lenne indokolt a kommunikátorok rovására írni, hiszen ténykérdés, hogy az ország életében meghatározó szerepet játszó intézmények túlnyomó többségének a főváros ad otthont, és rendszerint itt játszódik a kétségtől fontosnak minősíthető országos események zöme.

A hírműsorok közül ebben az évben is az M1 híradóit jellemezte a legerőteljesebb Budapest-központúság. A tavalyi adatokhoz hasonlóan, a Krónikák és a Sláger rádió viszont az átlagnál ritkábban számolt be fővárosi eseményekről. A vidéki Magyarország – városok, községek – életével az RTL Klub és TV2 foglalkozott legtöbbször.

2. táblázat

A magyar vonatkozású hírek földrajzi kötődése (százalék)

N = 45 796

	Budapest	megyeszékhely	egyéb város	község	régió
M1 Híradó esti kiadás	37	8	6	7	6
M1 Híradó déli kiadás	61	8	5	7	10
Duna TV Híradó	20	3	5	4	4
Reggeli Krónika	13	4	5	3	3
Déli Krónika	9	3	3	1	7
Esti Krónika	15	6	5	4	4
Tények	34	10	7	13	2
RTL Klub	32	9	8	10	5
Danubius rádió	21	5	7	5	2
Sláger rádió	20	7	8	5	6
Jó estét, Magyarország!	26	8	5	5	3
ATV Híradó	24	2	3	1	2
Átlag:	25	6	6	6	4

A HÍRANYAG TEMATIKUS ÖSSZETÉTELE

A következőkben azokat a nagyobb témacsoportokat vesszük szemügyre, amelyek körül a híregységekben prezentált események forogtak, és amelyek a híryananyagban való megjelenésükön keresztül mint fontos közügyek definiálódtak a nyilvánosságban (3. táblázat). (Az összegek nem adnak ki 100%-ot, mivel egy híradás több témát is tárgyalhatott.) Az adatfelvétel során használt közel száz témát a könnyebb értelmezhetőség kedvéért kilenc nagyobb témacsoportba soroltuk.

Az elmúlt év során is a gazdasági, belpolitikai témákkal, valamint az egyéb témakörökbe (érdekességek, szenzációk, hírességek) sorolható eseményekkel foglalkoztak leggyakrabban a hírműsorok. A hírek közel fele belpolitikai (az országgyűlés, a kormány tevékenysége, pártügyek) és gazdasági (vállalatok, vállalkozások, kereskedelem helyzete) kérdéseket állított középpontjába. A beszámolók mintegy negyede – a tavalyi eredményhez hasonlóan – katasztrófákról és bűncselekményekről (családi tragédiák, bírósági, ügyész-ségi szakaszban lévő ügyek), tizede pedig külpolitikáról (EU-csatlakozás és NATO-tagság, diplomáciai események stb.) tudósított. A szociális szféra eseményeivel (egészség- és nyugdíjbiztosítás, szociális támogatás stb.) ez évben is majdnem minden hetedik műsor egységben találkozhatott a közönség. A kultúra, az oktatás és a vallás témaköre, illetve a belpolitikai botrányok a hírek mintegy tizedében fordultak elő.

Hasonlóan a megelőző év eredményeihez, a gazdasági kérdéseknek a Krónikák (Reggeli: 47%, Déli: 54%, Esti: 79%) kitüntetett figyelmet biztosítottak, ezzel szemben az M1 déli kiadása (24%) és a *Jó estét, Magyarország!* (22%) ritkábban érintette e témakört. A belpolitikai kérdések bemutatására csaknem valamennyi híradás az átlaghoz közeli terjedelmet szánt, kivételként csak az M1 déli kiadása (17%), a *Jó estét, Magyarország!* (23%), az *Esti Krónika* (84%), továbbá a Duna TV híradója (66%) említhető. Az előbbi két műsor az átlag alatt, utóbbiak pedig azt meghaladó arányban emelték be napirendjükbe a belpolitikát. A katasztrófák, bűncselekmények prezentálásának 2001-ben is elsősorban a kereskedelmi csatornák tulajdonítottak nagy fontosságot. „Véres események” az RTL Klub híreinek 45, a *Tények* beszámolóinak 36%-ában fordultak elő. E témának a *Reggeli Krónika* (13%) és a Duna Televízió esti híradója (12%) lényegesen kisebb publicitást biztosított. Külpolitikával tavaly már nem a Duna Televízió közönsége találkozhatott leggyakrabban (13%), hanem az *Esti Krónika* (21%) hallgatói, szemben a Sláger rádió (4%), a *Jó estét, Magyarország!* (4%), valamint a *Tények* (7%) „fogyasztóival”. Belpolitikai botrányok legtöbbször most is az RTL Klub műsorait tarkították, híreinek 20%-a e témakörhöz kötődött. Ezzel szemben a Krónika reggeli kiadásában (4%) ilyen ügyek csak elvétve fordultak elő. Szociális kérdések iránt a *Déli* és *Esti Krónika* (21%, 23%) volt a legnyitottabb. A kulturális élet, az oktatás, az egyházak történéseit most is a Duna TV (19%), az M1 esti hírműsora és az ATV híradója (15%) tárta az átlagnál gyakrabban a nézők elé.

A híradásokban előforduló témák fontosságát nemcsak gyakoriságukkal lehet jellemezni, hanem a tárgyalt hírek műsoregységének hangsúlyozottságával is. Az információs műsorok magyar vonatkozású híreinek közel 80%-a nem szerepelt sem a műsor eleji, sem az azt záró összefoglalókban (79%). 2001-ben a műsort felvezető headline-okban a belpolitikai témák (18%), ezek közül is a kormánypártok közötti viszonyt (22%) és a kormány tevékenységét (19%) taglaló hírek szerepeltek magas százalékban. E két fókuszált téma mellett gyakran képezték részét a hírműsorok felvezetőinek a konkrét botrányok is (23%). A három említett hírtartalom közül a koalíciós partnerek kapcsolata szerepelt leggyakrabban

az első számú hírek közt, átlagban a hírműsorok ötödik egysége volt, míg a másik két téma átlagban a hatodik helyen szerepelt. Az információs műsorok legtöbbször a belpolitikai botrányokat (4%) emelték ki a műsort felvezető és záró összefoglalókban.

3. táblázat

N = 45 796

A műsoregységekben tárgyalt főbb témacsoportok (százalék)

	M1 Híradó esti kiadás	M1 Híradó déli kiadás	Duna TV Híradó	Reggeli Krónika	Déli Krónika	Esti Krónika	Tények	RTL Klub Híradó	Danubius Rádió	Sláger Rádió	Jó estét, Magyarország!	ATV Híradó	Átlag
külpolitika	11	10	13	15	14	21	7	8	12	4	4	9	11
gazdaság	34	24	40	47	54	79	36	53	28	37	22	43	43
belpolitika	26	17	66	34	30	84	38	50	56	50	23	53	46
belpolitikai botrányok	6	5	5	4	8	13	14	20	4	7	12	8	9
szociális szféra	10	11	11	14	21	23	14	19	11	16	12	19	15
önkormányzatok	4	4	8	5	6	8	7	7	4	11	3	7	6
kultúra, oktatás, egyházak	16	10	19	12	11	14	4	7	10	9	7	15	11
katasztrófák, bűncselekmények	17	20	12	13	16	22	36	45	17	25	18	16	22
egyéb témakörök	43	35	47	33	31	47	46	50	34	41	45	71	44

A magyar vonatkozású tudósítások tartalmi jellemzőivel kapcsolatban elsősorban a „siker-, illetve kudarc-propaganda” jelenlétét próbáljuk mérni az országos jelentőségű sikerekről, illetve kudarcokról beszámoló híradások regisztrálásával. A tartalom megítélésében egy további szempont a kritikai élű álláspontok előfordulásának vizsgálata, másképpen annak feltérképezése, hogy a médiumok milyen mértékben adtak lehetőséget a különböző intézmények és ezen belül a kormányzat tevékenységének bírálatára.

Az év első felében a kudarcokat tartalmazó hírek közel 40%-a a kormányzat gondjairól, konfrontációiról szólt (1. ábra). Ebben az időszakban a hírműsorok közönsége mindössze minden harmadik-negyedik alkalommal találkozhatott a kormányzat sikereivel, azaz a kormányzat prezentációját alapvetően a negatív elemek határozták meg. Az adatok alapján elmondható, hogy a hírműsorok többször foglalkoztak a kormányzat kudarcával, mint sikereivel. Jelentős változás történt azonban szeptembertől, ettől kezdve a hírek kisebb számban tudósítottak a kormány/koalíció sikertelenségéről, míg ezzel párhuzamosan nőtt az eredményekről szóló hírek aránya.

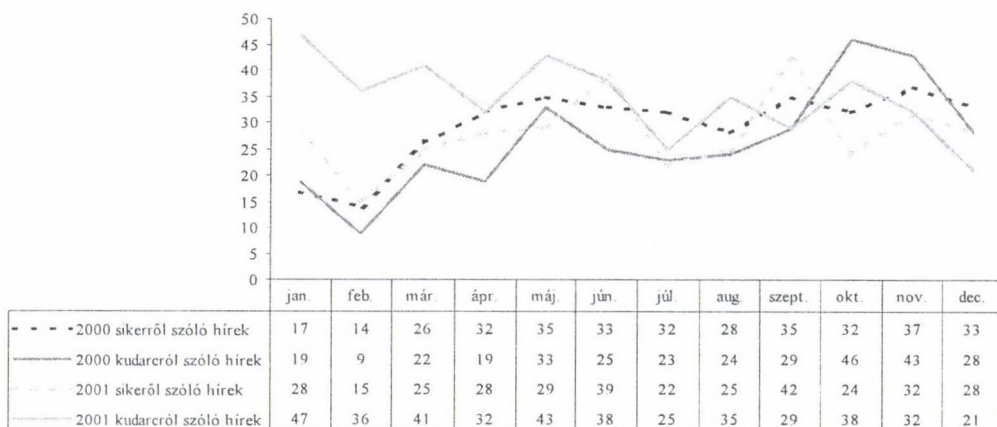
Az előző évekhez képest 2001-ben kedvezőtlenebbül alakult a kormány és a koalíció tevékenységének prezentációja, mivel csökkent a sikertartalmú és nőtt a kudarcra összpontosító hírek aránya (2000 siker 30% vs. 2001 siker 27%; 2000 kudarc 28% vs. 2001 kudarc 35%).

1. ábra

N = 45 796

A kormány/koalíció sikereiről, illetve kudarcairól szóló hírek aránya

--- 2000 sikeréről szóló hírek — 2000 kudarcairól szóló hírek - - - 2001 sikeréről szóló hírek — 2001 kudarcairól szóló hírek

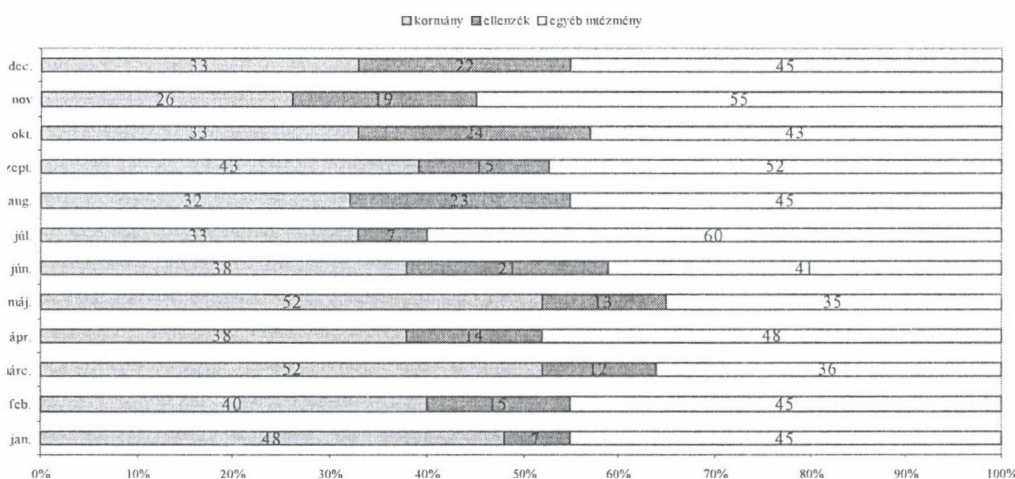

A magyar vonatkozású műsoregységek 11%-ában volt szó országos jelentőségű konfliktusról, míg az együttműködésről szóló hírek aránya éves szinten 8%-ot ért el. Az összeült-közésekről tudósító anyagokban az év első felében többször volt megfigyelhető a kormány dominanciája, ebben az időszakban többnyire átlag fölött szerepelt. Az ellenzéket 2001 augusztusától gyakrabban hozták szóba országos jelentőségű konfliktusok kapcsán, mint az év elején (2. ábra). Az együttműködésről tudósító hírekben a kormányzat 2001 szeptemberében haladta meg jelentős mértékben az éves átlagot (45% vs. 31%), mely elsősorban az amerikai terrortámadással hozható összefüggésbe.

2. ábra

N = 45 796

A konfliktusról szóló műsoregységek aránya és kötődése

Az év során a hírműsorok szereplőinek átlagosan 9-17%-a fogalmazott meg valamilyen közéleti vonatkozású kritikát, elismerő szavak mindössze a hírek 1-2%-ában hangzottak el. A kormányzatot ért bírálatok aránya januárban kiemelkedő volt, ekkor a kritikák nyolctizede a kabinetet célozta. A kormánytagok és a parlamenti képviselők által megfogalmazott bírálatok az év első negyedében haladták meg az átlagos szintet. A kabinetet célzó bíráló megjegyzések az utolsó negyedében az átlag alá estek.

A SZEREPLŐK MÉDIAHASZNÁLATA

A továbbiakban a híreket a szereplők médiahasználatának szemszögéből mutatjuk be. Mint korábban jeleztük, az év során 84 351 szereplőt regisztráltunk. (Szereplőnek azokat a személyeket és intézményeket tekintettük, akiknek/amelyeknek a (verbális vagy nem verbális) aktivitása, tevékenysége az eseményeket generálta.) A szereplések 66%-a személy megjelenését jelentette.

A hírműsorok (nem intézményi) szereplőinek nemek szerinti összetétele idén is jelentős egyenlőtlenséget mutatott a „gyengébbik” nem kárára: a megjelenő személyek közel kilenctizede ugyanis a férfiak közül került ki (4. táblázat). A 2000-es adatsorhoz hasonlóan, az átlagnál némileg kedvezőbb kép rajzolódott ki a TV2 hírműsoraiban (*Jó estét, Magyarország!* és *Tények* 82%-82%). Ezzel ellentétben erőteljes férfifölény jellemezte a Duna TV Híradóját (91%) és a Sláger rádió hírműsoraikat (89%).

4. táblázat

N = 84 351

A szereplő személyek neme (százalék)

	Férfi	Nő
M1 Híradó esti kiadás	87	13
M1 Híradó déli kiadás	87	13
Duna TV Híradó	91	9
Reggeli Krónika	89	11
Déli Krónika	87	13
Esti Krónika	89	11
Tények	82	18
RTL Klub	86	14
Danubius rádió	86	14
Sláger rádió	89	11
Jó estét, Magyarország!	82	18
ATV Híradó	84	16
Átlag:	87	13

A szereplőket aszerint is vizsgáltuk, hogy a szerkesztők fontosnak tartották-e felhívni rájuk a közönség figyelmét, azaz megjelentek-e a headline-ban vagy az összefoglalóban. A szereplők legnagyobb része (90%) sem a headline-ban, sem az összefoglalóban nem kapott helyet. A nevesített szereplők közül ebben az évben Torgyán József (297 eset) hívták fel a figyelmet leggyakrabban, a miniszterelnök e tekintetben a második helyre szorult (275 eset). A kiscgazdapárt elnöke a műsort záró összefoglalókban, míg Orbán Viktor a headline-okban szerepelhetett többször. A kormányzat négy és félszer gyakrabban jelent meg a szalagcímekben, mint az ellenzék (82% vs. 18%), bár ez utóbbi az év vége felé egyre nagyobb teret nyert.

A POLITIKAI SZEREPLŐK MÉDIAHASZNÁLATA

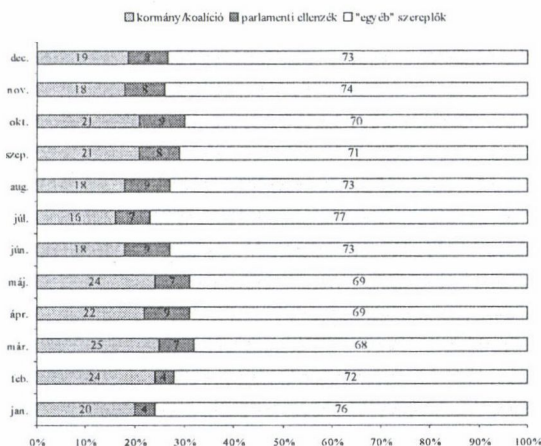
A következőkben a hírműsorok tájékoztatási gyakorlatát a politikai kiegyensúlyozottság szempontjából elemezzük. Ennek keretében – nemzetközi példákat követve – elsősorban a parlamenti dimenzióban értelmezhető politikusok, azaz a kormánytagok, a koalícióhoz, illetve a parlamenti ellenzékhez tartozók szerepléseit vizsgáljuk. A feldolgozás során kizárólag azokat a megjelenéseket vettük figyelembe, amikor a műsorok ismertették a szereplők álláspontját, cselekedeteit, illetve amikor előszóiban nyilatkoztak (azaz eltekintettünk azoktól a megjelenésektől, amikor a kommunikátorok csak neveket említettek).

A politikusok médiahasználatát elsőként az összes szereplési lehetőség megoszlása alapján közelítjük meg. A szemben álló politikai erők előfordulási gyakoriságában mutatkozó különbségek azt jelzik, hogy az elektronikus médiumok mekkora publicitást biztosítottak az eltérő vélemények kifejtésének. A parlamenti képviselők a híradók aktorainak átlagosan 30%-át tették ki (3. ábra). Médiahasználatukat természetesen alapvetően meghatározta az országgyűlés munkarendje. Ennek tudható be, hogy részarányuk júliusban volt a legalacsonyabb (23%), majd ettől kezdve a törvénykezés szempontjából kiemelten fontos időszakokban (költségvetési vita) folyamatosan emelkedett.

3. ábra

N = 84 351

A parlamenti politikusok és az „egyéb szereplők” megjelenésének aránya a hírműsorokban

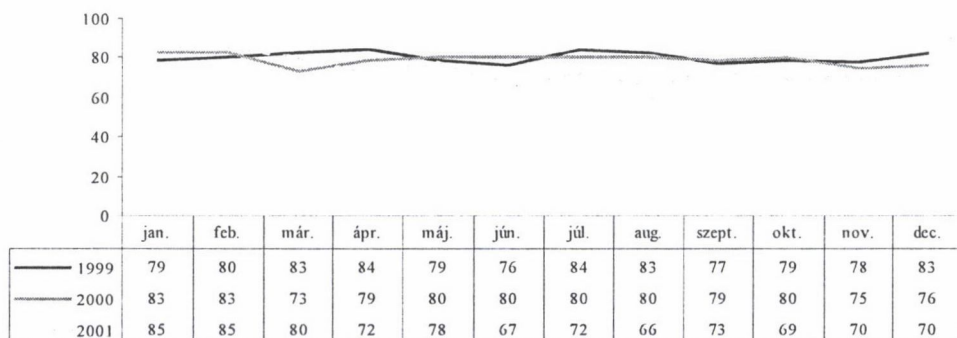

A kormányzati oldal médiahasználata az előző évek tendenciáját folytatva csökkent, 2001-ben 74%-os éves átlagot ért el, míg 2000-ben átlagosan 79%-ot mutatott, s ez az érték mindössze 1 százalékponttal maradt el az 1999-esétől. 1999-ben a kormányerők részaránya 76-84% között mozgott, 2000-ben pedig 73-83% között, míg a legutolsó vizsgált évben már közel 20%-os ingadozást figyelhetünk meg (66%-85%). Hasonlóan a tavalyelőtti adatokhoz, a kormányzati oldalhoz tartozó politikusok megint az év első két hónapjában képviseltették magukat a hírműsorokban a legmagasabb arányban (85%-85%). A nyári időszakban arányuk jelentősen lecsökkent (66%), és az év utolsó két hónapjában – követve a 2000-es görbét – ritkábban kaptak nyilvánosságot, részarányuk 70-70%-ra esett vissza (4. ábra).

4. ábra

N=16 764

A kormányzati oldal médiahasználata a hírműsorokban 2001-ben, 2000-ben és 1999-ben (a szereplések százalékában)

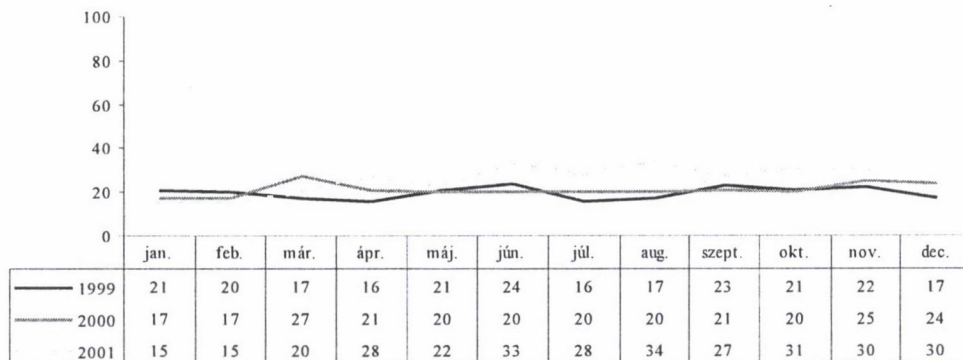

A parlamenti ellenzék médiajelenléte természetesen a kormányzati oldal szereplésének függvényében alakult. Az ellenzék részaránya január-februárban nem érte el a politikusok megjelenésének ötödét (15%-15%) (5. ábra). A kormányalakításból kimaradt pártok médiahasználata augusztusban meghaladta az egyharmados arányt (34%), és májustól már az elmúlt két év átlaga fölött alakult.

5. ábra

N = 5857

A parlamenti ellenzék médiahasználata a hírműsorokban 2001-ben, 2000-ben és 1999-ben (a szereplések százalékában)

Az általunk vizsgált hírműsorokban a kormány/koalíció legnagyobb arányban a Danubius rádió reggeli hírműsorában (80%), az M1 és a Duna TV híradóiban (déli: 79%, esti: 77%, Duna TV: 78%) képviseltette magát, legritkábban pedig a Kossuth krónikáiban (69%), a *Jó estét, Magyarorszában!* (69%) és az RTL Híradójában (72%) (lásd Függelék 1. táblázat).

A POLITIKUSOK SZÓBELI SZEREPLÉSEI

Széles körben elfogadott az az álláspont, amely a szóbeli nyilatkozatot a narrátor általi megjelenítésnél értékeőbb szereplési formának tekinti. Ezért folyamatosan regisztráljuk a politikusok által adott nyilatkozatokat, egyfelől a megszólalók csoportjának politikai összetétele, másfelől időtartamának megoszlása szempontjából.

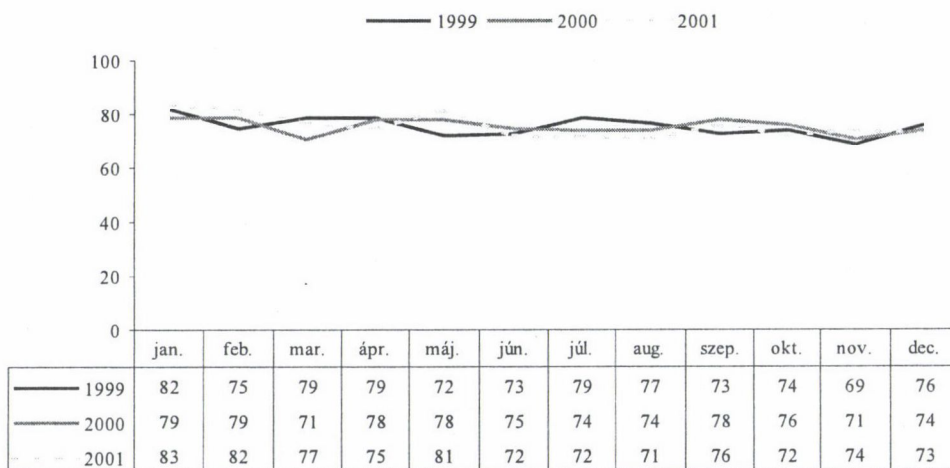
A parlamenti hatalom megszólaló tagjainak halmaza különbözik az összes szereplés esetében leírtaktól. Míg megjelenésükben az év során 20%-os ingadozást figyelhettünk meg, addig a szóbeli szereplés az előző évekhez viszonyítva alig változott. A 2000-es statisztikához hasonlóan, a nyilatkozó politikusok 71-83%-a a kormány tagjai, valamint a koalíció képviselői közül került ki 2001-ben (6. ábra). A kormányzati oldal fölénye 1999-ben havonta 1-6%-kal, 2000-ben pedig 3-9%-kal volt alacsonyabb az összes szereplés esetében mérténél. 2001-ben az előző évektől eltérően, a különbségek nem voltak meghatározóak.

A kormány/koalíció előszóbeli előfordulása – hasonlóan az előző évekhez – év elején volt a legmagasabb (83%-82%), ezt követően csökkent, majd az év végére megközelítette a kétéves átlagnak megfelelő háromnegyedes arányt.

6. ábra

N = 5663

A kormányzati oldal képviselőinek szóbeli szereplései a hírműsorokban a parlamenti politikusok szóbeli szerepléseinek százalékában

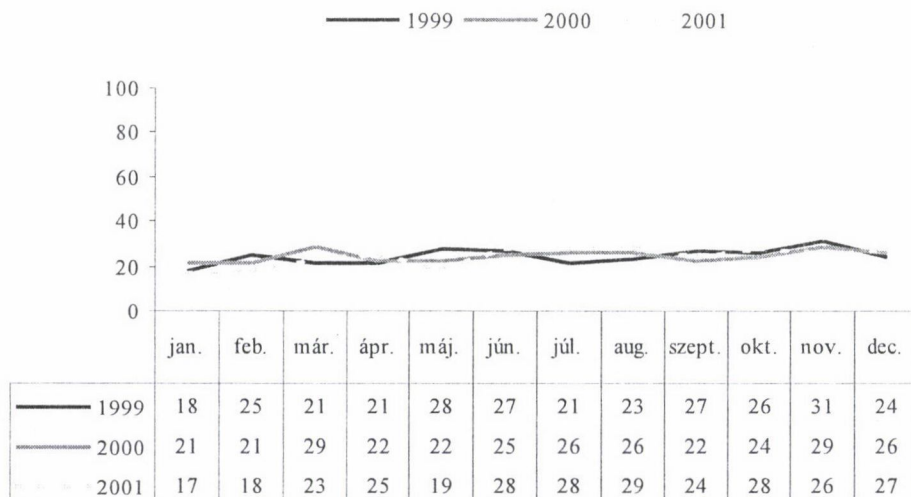
A parlamenti ellenzék élőszóbeli megnyilvánulásai az év során erősödő tendenciát mutattak. Míg az esztendő elején aránya alig közelítette meg a 20%-ot, a nyári hónapoktól kezdve részesedése már egynegyed fölött alakult. A parlamenti ellenzék képviselői augusztusban kapták a legtöbb lehetőséget (29%) véleményük kifejtésére (7. ábra).

Összevetve a vizsgált három év átlagát, megállapítható, hogy az elmúlt években a kormány-ellenzék élőszóbeli szereplése nagyjából hasonlóan alakult (76%-24%).

7. ábra

N = 1820

A parlamenti ellenzék képviselőinek szóbeli szereplései a hírműsorokban a parlamenti politikusok szóbeli szerepléseinek százalékában

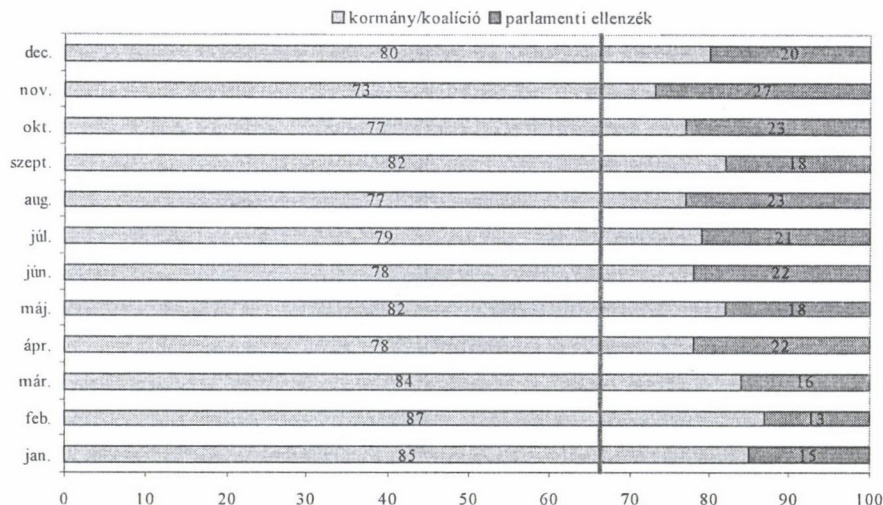
Felméréseinkben – a francia CSA példáját követve – állandóan alkalmazott mutató a politikai erők képviselői által adott nyilatkozatok összes idejének megoszlása. Ez a paraméter azt jelzi, hogy a két szemben álló oldal képviselői milyen arányban részesednek a nyilatkozó politikusok számára biztosított teljes beszédidőből (8. ábra). A CSA előírásai szerint a parlamenti politikusok (a köztársasági elnök szereplései nélkül) beszédidejének egyharmada a kormányt, egyharmada a koalíciós pártokat és ugyancsak egyharmada a parlamenti ellenzéket illeti meg.

2001-ben a parlamenti politikusok összes „beszért idejének” 73-87%-a (1999-ben 73-88%, 2000-ben 76-86%) a kormánytagokhoz és a koalíciós pártok prominenseihez kötődött. Részesedésük az év során kisebb-nagyobb ingadozásokat mutatott, de folyamatosan átlépte a kétharmados arányt. Az első három hónapban meghaladta a 80%-ot, majd a nyári hónapokban részesedése stagnált. Az őszi parlamenti ülésszak kezdetével a hírműsorok ismét nagyobb publicitást biztosítottak a kormányzati politikusok számára, akik a beszédidő több mint 70%-át birtokolták.

8. ábra

Parlamenti politikusok összes beszédidejének megoszlása a hírműsorokban 2001-ben

N = 7483

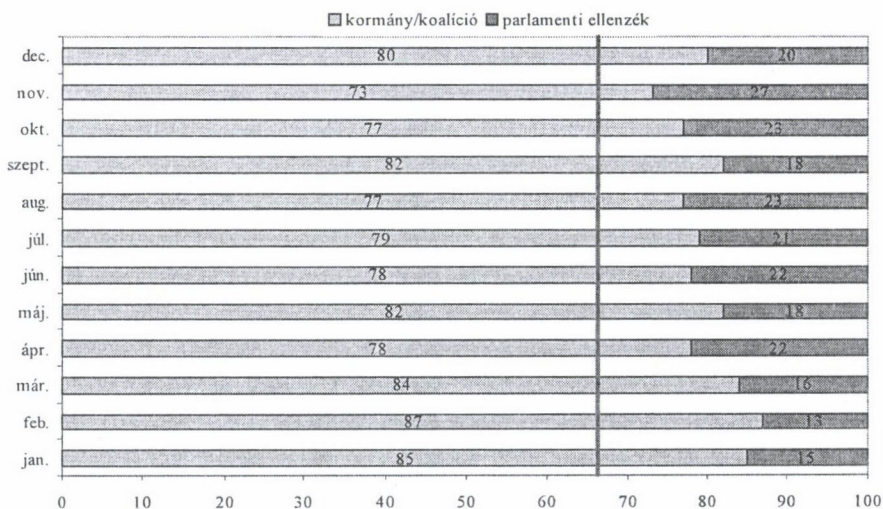

A CSA paramétere alapján nem mutatkoztak lényeges eltérések a kormányzat 1999–2001. évi előszóbeli médiahasználatában. A kormány/koalíció részesedése az előző két évben átlagosan 82% volt, 2001-ben viszont 80%-ra csökkent (9. ábra). Érdekes, hogy a nyári hónapokban és az év végén beszélt idejük a kétéves átlag alatt alakult. A vizsgált hírműsorok közül a két oldal közötti egyensúlyra elsősorban az ATV Híradója ügyelt (68%-32%). Az ellenzék ezenkívül még a *Tényekben* és a *Jó estét, Magyarországon!* kapott nagyobb publicitást (28%-28%) társaihoz képest. „Rekordnak” számított az év utolsó hónapjában a *Tényekben* mért 46%-os ellenzéki arány. A kormányzati oldal szóbeli megnyilatkozásaiából a *Reggeli Krónikában* és a Duna Televízió hírműsoraiban adtak le hosszabb idézeteket (91%-83%).

9. ábra

Kormányzati politikusok összes beszédidejének alakulása a hírműsorokban 1999–2001.

N = 5663

A politikusok szerepléseit nemcsak az alapvető politikai választóvonalak mentén, hanem az egyes pártok szintjén is vizsgáltuk. E megközelítés keretében a párton kívüli, de a parlamenti dimenzióban elhelyezhető politikusok – elsősorban kormánytagok – megjelenéseit nem vettük figyelembe (5. táblázat).

A hírműsorokban szereplő pártpolitikusok legnagyobb része immár két éve a vezető kormánypárthoz, a Fidesz-MPP-hez tartozik, bár itt az előző időszakhoz képest több mint 10%-os csökkenést regisztrálhattunk. 1999-ben a legnagyobb kormánypárt részaránya rendszeresen 50% körül mozgott, 2000-ben már jelentősen ingadozott (40-50%), de 2001 még erősebb kilengéseket produkált (21-40%). Az FKGP politikusainak szereplési gyakorisága még a Fidesznél is rapszodikusabban alakult, amit a pártban történt ellentétek, kiválások generáltak. Képviselői mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi médiumok híreiben a legnagyobb nyilvánosságot az év első hónapjában kapták, ekkor a pártpolitikusok felét (54%) a kisgazdákhoz tartozó szereplők tették ki. Az év vége felé előfordulásuk egyre csökkent, s ezzel párhuzamosan nőtt a Fidesz-MPP, az MSZP és az SZDSZ prominenseinek médiahasználata. A harmadik leggyakrabban bemutatott párt, az MSZP képviselőinek aránya 11-29% között ingadozott az év során, ami az előző évhez képest átlagosan hat százalékpontos növekedést jelent. Az MDF nevéhez a pártszereplések 3-9%-a tartozott. E politikai tömörülésnek 2000-ben az év első felében, míg 2001-ben az év vége felé nőtt meg szereplési gyakorisága. Az SZDSZ politikusai általában a szereplők 5-15%-át tették ki, a megelőző évhez képest e párt előfordulása átlagosan 4%-kal emelkedett. A MIÉP képviselőinek súlya 2001-ben is az előző évet mintázta, az év utolsó hónapjaiban érte el „csúcspontját”. E párttal elsősorban a *Déli* és az *Esti Krónikában* találkozhatott a közönség. A vizsgált hírműsorok közül a vezető kormánypártnak az M1 és a Duna TV híradók (esti:

5. táblázat

N = 21 502

A pártok képviselőinek médiahasználata (a pártok képviselőinek százalékában)

	Fidesz-MPP	FKGP	MDF	MSZP	SZDSZ	MIÉP	Összesen
január	21	54	6	11	5	2	100
február	29	42	4	12	12	2	100
március	31	38	4	15	9	3	100
április	29	29	4	26	10	3	100
május	34	29	6	20	8	1	100
június	35	19	3	23	15	4	100
július	32	21	9	24	11	3	100
augusztus	35	18	5	27	11	4	100
szeptember	37	15	9	23	10	5	100
október	39	10	5	26	15	5	100
november	37	13	6	29	13	4	100
december	40	9	5	27	13	5	100
átlag 2001	33	25	6	22	11	3	100
átlag 2000	44	23	7	16	7	3	100

42%, déli: 45%, Duna TV: 40%) biztosították a legnagyobb teret. A független kisgazdák a két kereskedelmi rádió híreiben kaptak nagyobb publicitást (Danubius: 34%, Sláger: 33%), az MSZP a Krónikákban és a Jó estét, Magyarorszában! (27%-27%), az SZDSZ pedig az RTL Klub esti híradásában (14%) szerepelhetett gyakrabban.

A pártpolitikusok szóbeli szereplése az összes megjelenés kapcsán már ismertetett tendenciát követte. Hasonlóan a 2000-es esztendőhöz, a nyilatkozó politikusok legnagyobb része a Fidesz képviselői közül került ki. A fiataldemokraták részaránya – éves szinten – azonban csökkenést mutatott a tavalyi statisztikákhoz képest (38% vs. 42%), ezt az értéket októberben (46%) és decemberben (47%) jelentősen felül-, januárban (20%) viszont alulmúlta (6. táblázat). Erőteljesebb „kilengést” mutatott az FKGP politikusainak szóbeli szereplése. A kisgazdák nyilatkozatai az év első hónapjában a megszólalások felét (50%) tették ki, majd ezt követően egyre kevesebb lehetőséget kaptak a hosszabb verbális megnyilatkozásokra. MDF „színekben” a politikusok 3-10%-a adott interjút, riportot. Az MSZP és az SZDSZ reprezentánsainak élőszóbeli jelenléte meghaladta a 2000. évit, nyilatkozataik aránya az év második felére felülmúlta az éves átlagot.

A nyilatkozatok hosszát tekintve a pártok között ugyanaz a sorrend állt fel, mint a szereplések és a szóbeli nyilatkozatok számát tekintve. A vizsgált hírműsorok többsége a vezető kormánypárt képviselőinek nyilatkozataiból adott közre hosszabb részleteket, ám az RTL Klub híradója és a TV2 hírműsorai a független kisgazdák nyilatkozatait is preferálták. A hírműsorok leggyakoribb szereplőinek listáját a Függelék tartalmazza.

6. táblázat

N = 7313

A pártok képviselőinek szóbeli szereplései a hírműsorokban (a nyilatkozók százalékában)

	Fidesz-MPP	FKGP	MDF	MSZP	SZDSZ	MIÉP	Összesen
január	20	50	7	14	7	2	100
február	29	38	5	15	12	2	100
március	33	35	4	17	10	2	100
április	34	24	3	25	11	1	100
május	37	30	6	19	7	1	100
június	43	19	3	21	12	2	100
július	39	18	10	19	12	2	100
augusztus	41	18	4	25	12	1	100
szeptember	45	12	9	20	11	3	100
október	46	7	4	27	14	2	100
november	42	11	5	28	13	1	100
december	47	9	5	21	15	3	100
átlag 2001	38	23	5	21	11	2	100
átlag 2000	42	21	8	20	8	2	100

A pártpolitikusok közlésének tartalmi vizsgálata során szempontként jelent meg, hogy a szereplő képviselt-e olyan álláspontot, mely pártjától eltérő. Ezzel a mutatóval a párton

belüli egységes állásfoglalásra, illetve a pártkötődéssel rendelkező szakértők bizonyos témákon belüli eltérő véleményére tudunk következtetni. A legtöbb, pártjának ellentmondó véleménnyel – belső pártüggyekkel és az országgyűlés tevékenységével kapcsolatban – a kisgazdáknál találkozhattunk, ők adták az eltérő véleményt képviselő politikusok 80%-át. Az MSZP-n belül is az előbb említett témákban volt a képviselők közt nézeteltérés, de politikusaik még az ország költségvetése miatt sem voltak mindig azonos véleményen

SZEREPLÉSI ARÁNYOK AZ EGYES TÉMÁKBAN

A szereplési arányok általános leírása mellett állandó vizsgálati szempont az is, hogy a fontosabb témakörökben a szemben álló politikai erők milyen eséllyel nyilváníthattak véleményt (7. táblázat). A vizsgált tematikák közül – éves viszonylatban – az ország gazdasági helyzete emelkedett ki, feleccnyiszor esett szó a szociális szféráról, a kormányzat tevékenységéről és a bűnözésről.

A kérdéscsoportok elsősorban a kormányzati oldal politikusainak véleményét idézték. Külpolitikai, kulturális, gazdasági témákban, valamint szociális kérdésekben, a bűnözés, katasztrófa területén a politikusok több mint nyolctizede a kormány/koalíció álláspontját képviselte. Ezzel szemben – hasonlóan 2000-hez – a belpolitikai ügyekben a kormányzati oldal képviselőinek aránya – január kivételével – általában nem haladta meg az átlagot, végig 80% alatt maradt. A belpolitikai botrányokat taglaló megnyilvánulások esetében a két szemben álló fél részesedése esetlegesen alakult, e témában a kormányzat képviselőinek aránya csak az év első felében haladta meg az egyharmados átlagot.

7. táblázat

N = 22 449

A kormány/koalíció, valamint a parlamenti ellenzék képviselőinek előszóbeli szereplése a fontosabb témacsoportokban, százalékban

		külpolitika	gazdaság	belpolitika	belpolitikai botrány	szociális szféra	kultúra	bűnözés, katasztrófa	települési önkormányzat	egyéb témakörök
január	kormány, koalíció	79	85	81	84	88	58	85	64	69
	ellenzék	21	15	19	16	12	42	15	36	31
február	kormány, koalíció	85	77	78	87	91	90	84	68	83
	ellenzék	15	23	22	13	9	10	16	32	17
március	kormány, koalíció	82	79	73	90	83	78	91	86	70
	ellenzék	18	21	27	10	17	22	9	14	30

		külpolitika	gazdaság	belpolitika	belpolitikai botrány	szociális szféra	kultúra	bűnözés, katasztrófa	települési önkormányzat	egyéb témakörök
április	kormány, koalíció	80	87	65	81	73	66	84	68	78
	ellenzék	20	13	35	19	27	34	16	32	22
május	kormány, koalíció	87	82	75	84	85	73	87	81	79
	ellenzék	13	18	25	16	15	27	13	19	21
június	kormány, koalíció	76	84	60	88	86	85	87	92	73
	ellenzék	24	16	40	12	14	15	13	8	27
július	kormány, koalíció	86	82	65	38	94	77	89	73	70
	ellenzék	14	18	35	62	6	23	11	27	30
augusztus	kormány, koalíció	91	73	58	53	89	94	54	87	76
	ellenzék	9	27	42	47	11	6	46	13	24
szeptember	kormány, koalíció	70	90	72	51	87	86	78	92	69
	ellenzék	30	10	28	49	13	14	22	8	31
október	kormány, koalíció	85	78	61	45	88	88	75	67	80
	ellenzék	15	22	39	55	12	12	25	33	20
november	kormány, koalíció	79	83	65	56	77	85	81	55	77
	ellenzék	21	17	35	44	23	15	19	45	23
december	kormány, koalíció	85	87	59	43	86	90	92	92	80
	ellenzék	15	13	41	57	14	10	8	8	20

ÖSSZEFOGLALÁS

A 2001. év kisebb változást hozott a parlamenti politikusok médiajelenlétében. A kormányzati oldal médiahasználata az előző időszak tendenciáját folytatva csökkent, ám élőszóbeli szereplése és összes beszédidejének megoszlása – folyamatosan átlépve a kétharmados arányt – hasonlóan alakult az elmúlt évekéhez. Az év első negyedében a kabinet 80% körüli megjelenési aránya a kisgazdapárton belüli heves csatározásokra irányult médiafigyelemmel magyarázható. Ebben az évben kedvezőtlenebbül alakult a kormány és a koalíció tevékenységének prezentációja, mivel 2000-hez képest csökkent a sikertartalmú és nőtt a kudarcra összpontosító hírek aránya.

Mindezen számok és arányok értelmezésekor figyelembe kell vennünk, hogy a magyar gyakorlatban a politikai paletta két szemben álló felének – illetve a pártok – médiaszereplését nem konstans arányokhoz és nem közvetlenül a parlamenti erőviszonyokhoz alakítják. Elsősorban a műsorszerkesztők felelőssége, hogy milyen megjelenési lehetőséget és arányt kínálnak fel a politikusoknak, döntésüket pedig nagymértékben befolyásolhatják az aktuális történések, így könnyen előfordulhat, hogy a nagy visszhangot kapott botrányok okán valamely politikai csoport vagy személy médiatúlsúlyra tehet szert. Jelen tanulmány nem hivatott döntést hozni a kiegyensúlyozottság meglétéről vagy hiányáról, feladatának elsősorban az adatok elsődleges elemzését és a többéves tendenciák bemutatását tekintette.

FÜGGELÉK

1. táblázat

N = 22 621

A politikai erők médiahasználatát a vizsgált műsorokban, az összes szereplés alapján (a kormány és a pártok véleményét nyilvánító képviselőinek százalékában)

	kormány/koalíció												átlag
	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	
M1 Híradó (esti)	83	82	77	75	83	77	82	68	76	70	78	74	77
M1 Híradó (déli)	88	82	76	76	79	67	87	75	80	74	84	79	79
Duna TV Híradó	83	88	84	77	83	72	77	67	75	79	75	79	78
Reggeli Krónika	87	88	82	71	83	73	70	70	77	67	71	67	76
Déli Krónika	76	79	68	56	56	57	67	55	60	60	59	72	64
Esti Krónika	80	80	73	66	72	62	72	60	67	63	63	62	68
<i>Krónikák összesen</i>	<i>81</i>	<i>82</i>	<i>74</i>	<i>64</i>	<i>70</i>	<i>64</i>	<i>70</i>	<i>62</i>	<i>68</i>	<i>63</i>	<i>64</i>	<i>67</i>	<i>69</i>
Tv2 Tények	90	87	78	74	74	63	72	70	75	68	61	61	73
Tv2 Jó estét, Magyarország!	87	89	72	71	78	57	57	69	68	59	57	59	69
RTL Klub Híradó	91	87	80	74	78	64	61	64	72	66	65	64	72
Danubius rádió reggeli hírműsora	92	86	92	82	85	74	70	69	81	76	71	81	80
Sláger rádió reggeli hírműsora	87	89	86	70	82	67	76	70	69	75	60	73	75
ATV Híradó	74	88	80	71	81	69	71	67	79	66	78	68	74
<i>átlag</i>	<i>85</i>	<i>85</i>	<i>80</i>	<i>72</i>	<i>78</i>	<i>67</i>	<i>72</i>	<i>66</i>	<i>73</i>	<i>69</i>	<i>70</i>	<i>70</i>	<i>74</i>

parlamentari ellenzék													
	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	átlag
M1 Híradó (esti)	17	18	23	25	17	23	18	32	24	30	22	26	23
M1 Híradó (déli)	12	18	24	24	21	33	13	25	20	26	16	21	21
Duna TV Híradó	17	12	16	23	17	28	23	33	25	21	25	21	22
Reggeli Krónika	13	12	18	29	17	27	30	30	23	33	29	33	25
Déli Krónika	24	21	32	44	44	43	33	45	40	40	41	28	36
Esti Krónika	20	20	27	34	28	38	28	40	33	37	37	38	32
<i>Krónikák összesen</i>	19	18	26	36	30	36	30	38	32	37	36	33	31
Tv2 Tények	10	13	22	26	26	37	28	30	25	33	39	39	27
Tv2 Jó estét, Magyarország!	13	11	28	29	22	43	43	31	32	41	43	41	31
RTL Klub Híradó	9	13	20	26	22	36	39	36	28	34	35	36	28
Danubius rádió reggeli hírműsora	8	14	8	18	15	26	30	31	19	24	29	19	20
Sláger rádió reggeli hírműsora	13	11	14	30	18	33	24	30	31	25	40	27	25
ATV Híradó	26	12	20	29	19	31	29	33	21	34	22	32	26
<i>átlag</i>	15	15	20	28	22	33	28	34	27	31	30	30	26

2. táblázat

N = 7483

A parlamenti politikusok élőszóbeli szereplései a hírműsorokban (a nyilatkozó szereplők százalékában) kormány/koalíció													
	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	átlag
M1 Híradó (esti)	81	83	78	71	82	75	83	72	75	68	79	71	76
M1 Híradó (déli)	91	*	84	*	77	86	*	*	78	91	91	*	85
Duna TV Híradó	82	85	82	79	79	72	79	71	81	84	78	85	80
Reggeli Krónika	88	89	74	85	93	81	71	86	85	79	84	91	84
Déli Krónika	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Esti Krónika	79	80	82	81	84	81	78	82	71	77	80	83	80
<i>Krónikák összesen</i>	84	85	78	83	89	81	75	84	78	78	82	87	82
Tv2 Tények	84	78	74	76	78	63	74	59	75	62	58	54	70
Tv2 Jó estét, Magyarország!	84	85	73	72	80	56	70	65	74	61	58	64	70
RTL Klub Híradó	88	84	80	74	83	67	56	70	72	67	57	65	72
Danubius rádió reggeli hírműsora	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

A parlamenti politikusok előszóbeli szereplései a hírműsorokban (a nyilatkozó szereplők százalékában) kormány/koalíció													
Sláger rádió reggeli hírműsora	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ATV Híradó	70	69	70	64	70	63	65	62	73	68	72	68	68
átlag	83	82	77	75	81	72	72	71	76	72	74	73	76

	parlamenti ellenzék												
	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	átlag
M1 Híradó (esti)	19	17	22	29	18	25	17	28	25	32	21	29	24
M1 Híradó (déli)	*	*	16	*	23	14	*	*	22	9	9	*	15
Duna TV Híradó	18	15	18	21	21	28	21	29	19	16	22	15	20
Reggeli Krónika	12	11	26	15	7	19	29	14	15	21	16	9	16
Déli Krónika	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	
Esti Krónika	21	20	18	19	16	19	22	18	29	28	20	17	20
Krónikák összesen	16	15	22	17	11	19	25	16	22	22	18	13	18
Tv2 Tények	16	22	26	24	22	37	26	41	25	38	42	46	30
Tv2 Jó estét, Magyarország!	16	15	27	28	20	44	31	35	26	39	42	36	30
RTL Klub Híradó	12	16	20	26	17	33	44	30	28	33	43	35	28
Danubius rádió reggeli hírműsora	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Sláger rádió reggeli hírműsora	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ATV Híradó	30	31	30	36	30	37	35	38	27	32	28	32	32
átlag	17	18	23	25	19	28	28	29	24	28	26	27	24

3. táblázat

A hírműsorok első húsz leggyakoribb szereplőjének neve, pártkötődése, illetve a nem párttag politikusok esetében közjogi beosztása, szerepléseinek száma és aránya, valamint nyilatkozatainak részaránya

helyezés	név	pártkötődése, közjogi beosztása	szereplések száma	szereplések aránya (%)	nyilatkozatok aránya (%)	nyilatkozatok aránya (%)
					2001	2000
1.	Orbán Viktor	Fidesz-MPP	1943	2,3	28	26
2.	Torgyán József	FKGP	1251	1,5	31	32
3.	Mikola István	párton kívüli miniszter	691	0,8	36	23

helyezés	név	pártkötődése, közjogi beosztása	szereplések száma	szereplések aránya (%)	nyilatkozatok aránya (%)	nyilatkozatok aránya (%)
4.	Kovács László	MSZP	634	0,8	40	44
5.	Martonyi János	párton kívüli miniszter	595	0,7	22	22
6.	Demszky Gábor	SZDSZ	524	0,6	35	31
7.	Dávid Ibolya	MDF	513	0,6	36	19
8.	Medgyessy Péter	MSZP miniszter-elnök- jelölt	504	0,6	25	33
9.	Pokorni Zoltán	Fidesz	502	0,6	43	28
10.	Varga Mihály	Fidesz	1042	0,5	45	28
11.	Borókai Gábor	kormány szóvivő	410	0,5	44	20
12.	Lányi Zsolt	volt FKGP, független, MKPP	385	0,5	49	31
13.	Szabó János	FKGP	379	0,4	31	22
14.	Pintér Sándor	párton kívüli miniszter	351	0,4	34	27
15.	Turi-Kovács Béla	FKGP	348	0,4	39	29
16.	Boros Imre	FKGP	343	0,4	38	41
17.	Áder János	Fidesz	333	0,4	25	24
18.	Matolcsy György	párton kívüli miniszter	325	0,4	39	32
19.	Szentgyörgyvölgyi Péter	FKGP	313	0,4	39	26
20.	Stumpf István	párton kívüli miniszter	313	0,4	39	29

A szereplők pártkötődése/közjogi beosztása az MTI *A magyar közélet kézikönyve* alapján készült.

JEGYZET

¹ Terestyéni Tamás: A közszolgálati követelményeinek értelmezése, különös tekintettel a média-törvény előírásaira, *JEL-KÉP*, 1998/3.

Terestyéni Tamás

A MAGYARORSZÁGI TELEVÍZIÓS MŰSORKÍNÁLAT 2001-BEN

BEVEZETÉS

Kutatási előzmények

Az a vizsgálat, amelyről jelen tanulmányban készülünk beszámolni, egy hosszabb távú, monitor jellegű kutatássorozat legutóbbi részét képezi. 1998-ban az ORTT az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoporttal együttműködve a nyolcvanas évek közepéig visszanyúló adatgyűjtést kezdeményezett annak feltérképezése céljából, hogy e meghatározó politikai-társadalmi változásokat hozó másfél évtizedes időszakban miképpen alakult Magyarországon az országos televíziós csatornák műsorkínálata.¹ A kutatássorozatot nyilvánvalóan az a körülmény indokolta, hogy mind a nagyközönség, mind a kulturális környezet állapotáért aggódó társadalomkutatók, mind a média törvényes működéséért felelős hatóság számára végül is az jelenti az egyik legfontosabb kérdést, hogy a korszaknak a hazai televíziózást alapjaiban érintő politikai, intézményi, technológiai és gazdasági fejleményei (a nyilvánosság helyreállítása, a rádió és televízió törvény megszületése, a műholdas és kábeles televíziózás elterjedése, a szabad frekvenciák privatizációja stb.) miképpen hatottak ki arra a műsorkínálatra, amellyel a nézők a képernyő előtt ülve napról napra találkozhatnak.

Az országos műsorkínálat alakulásának legfontosabb jellemzői 1985 és 2000 között

E kutatássorozat keretében 1985-tel kezdődően minden esztendő márciusából az országos televíziós csatornáknak a Rádió és Televízió Újságban meghirdetett teljes műsoranyagát kódoltuk a műsorkezdésektől a műsorzárásokig.² Mielőtt a 2001-re vonatkozó vizsgálati eredmények ismertetésébe belekezdenénk, az előzményeknek és az időbeli összehasonlítások bázisának felvázolása céljából röviden összefoglaljuk az 1985 és 2000 közötti időszakra vonatkozó legfontosabb megállapításainkat.

- A vizsgálat által dokumentált legszembetűnőbb változás a műsorkínálat mennyiségének megsokszorozódása a nyolcvanas évek közepétől az új évezred kezdetéig. Az

országos televíziós állomások műsorainak számában és a műsoridőben – nem utolsósorban az új csatornák belépésének köszönhetően – látványos gyarapodás következett be. Míg 1985 márciusában az alig másfél csatornás Magyar Televízió mintegy 850 műsort sugárzott egy hónap alatt, 2000 márciusában öt teljes csatorna több mint 4400-at, és ugyanezen időszak alatt az átlagos napi összes műsoridő 22-23 órától több mint 93 órára emelkedett.

- Azzal párhuzamosan, hogy a nyolcvanas évek közepétől az ezredfordulóra a hazai országos televíziós programkínálat a többszörösére növekedett, a musorfolyam egészében egyre inkább a tömegkultúra jellegzetességeit mutató könnyű szórakoztatás lett a domináns tartalmi kategória. Ez a tendencia igen nagy mértékben felerosódott 1998-tól, a kereskedelmi csatornák belépésétől, ezeknek műsorában ugyanis a hírműsorokat leszámítva alig jelent meg olyan program, amely ne a könnyű szórakoztatás kategóriájába tartozott volna.
- Az országos csatornák kínálatában az új évezred kezdetére csökkent a hazai és jelentősen emelkedett a külföldi gyártású produkciók mennyisége. A fiction műfajokban meghatározóvá vált az Amerikai Egyesült Államokból és Nyugat-Európából származó programok jelenléte, de egyre gyakrabban tűntek fel dél-amerikai (brazil, argentin, mexikói) sorozatok is. A kereskedelmi televíziók kínálatában különösen nagy szerepet játszottak a külföldi gyártású anyagok, mégpedig elsősorban az USA-ból érkezettek.
- A közszolgálati és a kereskedelmi csatornák kínálata között igen jelentős különbségek alakultak ki. A közszolgálati csatornákon a kereskedelmiekhez képest lényegesen több a politikai-társadalmi-gazdasági aktualitásokkal kapcsolatos tájékoztató és vitaanyag, a kulturális információ, az ismeretterjesztés, a dokumentumszerű valóságábrázolás, a sport, valamint a vallási műsor, viszont kevesebb a sorozat, a játékos vetélkedő, a talk-show és kabaré, valamint a (mozi)film. Ezzel szemben a kereskedelmi csatornák műsorszerkezetének meghatározó darabjai a (film)sorozatok, és bár nem hiányoznak a politikai tájékoztatásnak, a kultúra területéről szóló informálásnak, az ismeretterjesztésnek a műsorai sem, a kereskedelmi csatornákra indulásuktól kezdve egyértelműen a szórakoztató irányultság nyomta rá a bélyegét.
- A kilencvenes évek televíziós műsorainak túlnyomó többsége nem speciális közönségre tegeket, hanem differenciálatlanul a nagyközönséget vette célba. A fiatalok jelentették az egyetlen olyan nézői csoportot, amelyet viszonylag jelentősebb számú produkció igyekezett elérni. Lényegében csak az MTV két programjáról mondható el, hogy az ifjúsági korosztályokon kívül, ha nem is jelentős gyakorisággal, de legalább alkalmanként más nézői rétegeket, így nemzetiségeket, nőket, időseket, falusiakat is megcélzott.
- Az országos televíziók mezőnyének egészét tekintve a műsortípusok gyakorisági listáját a kilencvenes évek végén és az ezredfordulón a többségükben a könnyű szórakozást szolgáló, szappanopera jellegű (film)sorozatok vezették. Ezen belül azonban a közszolgálati csatornák programja valamivel egyenletesebben oszlott el a különféle műsortípusok között, mint a kereskedelmieké. Az utóbbiakra sokkal inkább jellemző volt, hogy néhány műsortípus, elsősorban a sorozatok önmagukban kitöltötték a műsoridő igen jelentős részét, miközben más műsortípusok csak csekély mértékben vagy esetleg egyáltalán nem kaptak teret.
- A politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális aktualításokról való tájékoztatás mennyiségi mutatóit tekintve a kilencvenes évtized utolsó éveiben és az új évezred kez-

detén kiemelkedően a közszolgálati Magyar Televízió két csatornájáé, új nevükön a Magyar 1-é és a Magyar 2-é volt a vezető szerep. Az is elsősorban a két MTV-adót és a Duna TV-t jellemezte, hogy az általában nagy közönséget vonzó filmek és sorozatok között viszonylag jelentős számban és arányban fordultak elő a realisztikus valóságábrázolás műfajai, így dokumentumfilmek és társadalmi drámák, valamint történelmi és természetfilmek, viszont a kereskedelmi adókhöz képest lényegesen kisebb volt az erőszakos cselekményeket gyakran naturalisztikusan ábrázoló produkcióknak, az akció-, bűnügyi, kaland- és horrorfilmeknek a gyakorisága.

- Ellentétben azzal a gyakran megfogalmazódó véleménnyel, hogy a közszolgálati rendeltetésű csatornák közszolgálati jellege az utóbbi években erosen hanyatlott, adataink azt mutatták, hogy bár a szórakoztató produkciók mennyisége a közszolgálati csatornákon is növekedett, és bizonyos közművelődési műsortípusok – így például az oktatóműsorok és a dokumentumfilmek – valóban háttérbe szorultak, a fajsúlyosabb tájékoztatást szolgáló és a magasabb kulturális értékeket közvetítő műsorok számában és részarányában a kilencvenes években és az új évezred kezdetén nem következett be drámai csökkenés, sőt az előbbiek esetében még némi emelkedés is jelentkezett. (Más kérdés természetesen, hogy a közszolgálatiként azonosítható műsorok milyen időpontokban – főműsoridőben vagy kevésbé frekvenciált napszakokban – kerülnek adásba, és milyen színvonalat képviselnek, illetve mennyire vonzóak a közönség számára.)
- A kilencvenes években lezajlott látványos változások után az országos televíziós műsorkínálat összetétele és szerkezete az ezredfordulóra lényegében megszilárdult, és a kilencvenes évek végétől egyik évről a másikra már nem mutatkoztak jelentősebb változások.

A 2001. évi vizsgálat

A 2001-es műsorkínálat vizsgálatában – néhány kisebb, a folyamatosságot és az összehasonlíthatóságot nem befolyásoló módosítást, illetve javítást leszámítva – ugyanúgy jártunk el, mint a korábbi éveknél:

- az országos csatornákat, tehát az MTV1-et, az MTV2-t, a Duna Televíziót, a TV2-t és az RTL Klubot vizsgáltuk. 1999-ben népszerűségének emelkedése miatt a TV3-at is felvettük a vizsgált televíziók listájára. Nem sokkal később azonban ez a csatorna megszűnt, így 2000. márciusában már nem szerepelt a magyarországi televíziós mezőnyben, és természetesen a mi elemzésünkben sem;
- változtatások nélkül ugyanazt a kódutasítást alkalmaztuk, mint 2000-ben, illetve a korábbi években, azzal a kiegészítéssel, hogy 2001-ben azt is kódoltuk, vajon az egyes műsorok közszolgálatinak tekinthetők-e vagy sem;
- az előzményekhez hasonlóan a Rádió és Televízió Újságban feltüntetett teljes március havi műsorkínálatot kódoltuk.

Itt említjük meg, hogy bár időközben a Magyar Televízió két csatornájának neve Magyar 1-re, illetve Magyar 2-re változott, több évre visszatekintő adatbázisunk és táblázatos anyagunk egységes formájának megőrzése érdekében továbbra is az MTV1 és MTV2 elnevezést használjuk.

A KÍNÁLAT TOVÁBBI MENNYISÉGI NÖVEKEDÉSE

2001 márciusában az öt országos tévécsatorna összességében 4644 műsort sugárzott, ami kis mértékű – 4,6 százalékos – növekedést jelent a 2000. évi mennyiséghez (4438 műsor) képest (1. táblázat).

1. táblázat

A műsorok március havi mennyiségének alakulása 1985 és 2001 között (abszolút számok)

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV2	RTL Klub	TV3	Összesen
1985. márc.	602	253					855
1986. márc.	691	313					1004
1987. márc.	549	294					843
1988. márc.	636	311					947
1989. márc.	719	454					1173
1990. márc.	699	471					1170
1991. márc.	847	543					1390
1992. márc.	847	554					1401
1993. márc.	813	736	261				1810
1994. márc.	942	668	497				2107
1995. márc.	959	633	633				2225
1996. márc.	914	700	701				2315
1997. márc.	879	613	822				2314
1998. márc.	832	731	981	833	749		4126
1999. márc.	911	655	982	766	902	439	4655n (TV3 nélkül: 4216)
2000. márc.	928	787	1078	774	871		4438
2001. márc.	1003	999	986	742	914		4644

Mint várható volt, az összműsorszám növekedése együtt járt az összműsoridő hasonlóképpen kismértékű, de semmiképpen sem lebecsülendő – mintegy 5,9 százalékos – emelkedésével (2. táblázat).

2. táblázat

A műsoridő március havi hossza 1999-ben, 2000-ben és 2001-ben (percekben)

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
1999	32 650	29 141	34 193	33 665	34 086	163 735
2000	33 251	36 897	36 055	32 743	34 410	173 356
2001	34 244	44 421	34 689	38 190	35 130	186 674

A növekedés mind a műsorok számát, mind a műsoridő hosszát tekintve elsősorban az MTV2-nél volt jelentős nagyságú – 27, illetve 20 százalékos – 2000-hez képest, de figyelemre méltó a TV2 műsoridejében bekövetkezett 14,3 százalékos emelkedés is, különösen, hogy ennél a csatornánál a műsorszám kismértékben csökkent, vagyis a növekedés az egyes műsorszámok átlagos hosszának emelkedéséből állt elő, tehát például abból, hogy a TV2 a korábbiakhoz képest gyakrabban adott hosszabb filmeket (77 tévé- és mozifilm a 2000. márciusi 45-tel szemben). A műsormennyiségnek az MTV2-nél végbemenet nagyarányú növekedése egyenes következménye annak, hogy ez a csatorna éjszakára is kiterjesztette adásait. Közismert azonban – és ezt, mint a 3. táblázaton látható, a mi adataink is egyértelműen tükrözik –, hogy az MTV2 megnövekedett műsormennyiségének a harmadát ismétlések tették ki. Kisebb mértékű műsorszám- és műsoridőemelkedés az MTV1-nél és az RTL Klubnál is tapasztalható volt, ami elsősorban abból állt elő, hogy mindkét csatorna műsora valamivel hosszabban belenyúlt az éjszakába, mint korábban. A Duna TV volt az egyetlen csatorna, amelynél mind a műsorszám, mind a műsoridőben csökkenés mutatkozott az előző év márciusához képest, ez azonban oly kis mértékű volt, hogy sokkal inkább véletlenszerű ingadozásnak, semmint a műsorszerkezet hosszabb távú változásának tekinthető.

A műsorok túlnyomó hányada mind az öt vizsgált televíziós csatornán új produkció volt. (3. táblázat). Összességében mintegy 12 százalékot tettek ki az ismétlések, mégpedig szinte kizárólag az egy héten belüli újrajátzások. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a műsorúság gyakorlatilag egyáltalán nem tartalmaz jelzést arról, hogy valamely csatorna egy hétnél régebben sugárzott műsort ismételt meg, tehát a sajtóbeli információk alapján a hosszabb távú ismétlésekről nem lehet megbízható adatokhoz jutni.) Ha azonban nem számítjuk az olyan műsorokat, amelyek – mint a híradások, tudósítások, magazinok, napi ügyekről folytatott beszélgetések, vitaműsorok stb. – erősen kötődnek az aktualitásokhoz, akkor már lényegesen nagyobb arányú, akár a 30 százalékos is közelítő ismétlési arányt találunk, különösen a (bármilyen műfajú) filmek, valamint a legnépszerűbb produkciók, így a sorozatepizódok és néhány szórakoztató show-műsor esetében.

2000 márciusában kiemelkedően az MTV2 sugározta a legtöbb ismétlést, mégpedig nagy gyakorisággal úgy, hogy az MTV1 aznapi korábbi műsorait adta újra későbbi időpontban. A Duna Televízió műsorában is lényegesen gyakrabban szerepeltek ismétlések, mint a többi csatornán, míg az MTV1 azzal tűnt ki, hogy – legalábbis a Rádió és Televízió Újság információi szerint – a legritkábban ismételt az országos csatornák mezőnyében. A kereskedelmi csatornák közül az RTL Klub ismételt sűrűbben, de még így is lényegesen ritkábban, mint az MTV2 vagy akár a Duna TV.

3. táblázat

Az új és az ismételt műsorok mennyisége az egyes csatornákon 2001 márciusában (százalék)

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
új műsor	99,3	67,3	84,0	96,8	93,3	87,6
ismétlés egy héten belül	0,7	32,7	15,9	3,1	6,7	12,4
ismétlés régebből	0	0	0,1	0,1	0	0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1003	999	986	742	914	4644

Több évre visszatekintve azt látjuk, hogy valamelyest emelkedett az új produkciók aránya, és csökkent az ismétléseké, különösen az egy hétnél régebből származóké (4. táblázat), itt azonban ismét figyelembe kell venni, hogy a műsorújságból nem állnak rendelkezésre megbízható információk a héten túli ismétlésekről.

4. táblázat

Az új és az ismételt műsorok március havi mennyisége 1992 és 2001 között (abszolút számok és százalék)

	1992. márc.		1998. márc.		1999.* márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
új műsor	1256	89,6	3415	82,7	3881	83,4	3809	85,8	4067	87,6
ismétlés egy héten belül	86	6,1	628	15,2	655	14,1	620	14,0	575	12,4
ismétlés régebből	59	4,2	83	2,1	118	2,5	9	0,2	2	0
összesen	1401	100,0	4126	100,0	4655	100,0	4438	100,0	4644	100,0

* TV3-mal együtt

Az előző évekhez hasonlóan 2001-ben is azt állapíthattuk meg, hogy a vizsgált televíziós műsorok túlnyomó többsége (legalábbis a Rádió és Televízió Újság információi szerint) nem speciális közönségrétegeket, hanem differenciálatlanul a nagyközönséget vette célba. A fiatalok jelentették az egyetlen olyan nézői alcsoportot, amelyet viszonylag jelentősebb számú produkció igyekezett elérni (5. táblázat). Miközben az ifjúság az összes országos adónál megkülönböztetett nézői kategóriának minősült, a kilencvenes évtized végéhez, illetve az ezredfordulóhoz hasonlóan 2001-ben is tulajdonképpen csak az MTV két programjáról volt elmondható, hogy az ifjúsági korosztályokon kívül – ha nem is jelentős gyakorisággal, de legalább alkalmanként – más nézői rétegeknek, így nemzetiségieknek, időseknek, falusiaknak is készített műsorokat.³ A nemzetiségieket néhányszor az RTL Klub is megszólította, a nőket viszont egyik csatorna sem tüntette ki figyelmével.

5. táblázat

A műsorok célközönsége az egyes csatornákon 2001 márciusában (százalék)

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
nagyközönség	85,7	87,1	90,0	89,5	88,0	88,0
ifjúság	8,1	6,2	9,8	10,4	8,6	8,5
idősek	0,5	0,7	0	0	0	0,3
nők	0	0	0	0,1	0	0
nemzetiségek	3,1	3,6	0	0	3,4	2,1
falusiak	2,6	2,4	0,2	0	0	1,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1003	999	986	742	914	4644

Abban, hogy a műsorok milyen célközönséget tartanak szem előtt (illetve hogy az RTV-újság milyen információt közöl ezzel kapcsolatban), az utóbbi években nem mutatkozó jelentősebb változás, mindenesetre a megfigyelhető módosulások a rétegműsorok súlyának (részarányának) kismértékű folyamatos csökkenését jelzik (6. táblázat).

6. táblázat

A műsorok célközönsége 1992 márciusa és 2001 márciusa között (abszolút számok és százalék)

	1992. márc.		1998. márc.		1999.* márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
nagyközönség	1188	84,7	3431	83,1	3992	85,8	3897	87,8	4085	88,0
ifjúság	140	9,9	580	14,1	571	12,3	368	8,3	396	8,5
idősek	3	0,2	6	0,1	14	0,1	7	0,2	12	0,3
nők	3	0,2	7	0,1	5	0,1	12	0,3	1	0
nemzetiségek	37	2,6	53	1,3	55	1,2	56	1,3	98	2,1
falusiak	30	2,1	49	1,2	18	0,4	98	2,2	52	1,1
összesen	1401	100,0	4126	100,0	4655	100,0	4438	100,0	4644	100,0

* TV3-mal együtt

A SZÓRAKOZTATÁS VÁLTOZATLAN DOMINÁNCIÁJA

2001-ben is, éppúgy, mint az előző három évben, azt állapíthattuk meg, hogy a műsortípusok gyakorisági listáját a többségükben a könnyű szórakozást szolgáló programok, mindenekelőtt a szappanopera jellegű (film)sorozatok vezetik (7. táblázat).⁴ A közszolgálati és a kereskedelmi csatornák között azonban igen nagyok a különbségek. Míg az utóbbiak esetében kétség sem férhet a könnyű szórakoztatás dominanciájához, az előbbieknél a fajsúlyosabb műsorkategóriák, így a politikai tájékoztatás, a kulturális hírek és magazinok, az ismeretterjesztés, a gazdasági programok, a szolgáltatás jellegű információk, a dokumentumfilmek, valamint a politikai fórumok és viták, tehát a közszolgálati kategóriába sorolható adások együttesen ugyanolyan vagy esetleg még nagyobb súllyal vannak jelen, mint a szórakoztató műfajok; különösen igaz ez, ha az MTV sportközvetítéseit is a közszolgálati körbe soroljuk. Másfelől ugyanakkor az sem vitatható, hogy a szórakoztatás uralta kereskedelmi csatornákról sem hiányoznak a közszolgálati tartalmak, mégpedig – ha a közszolgálati szempontjából nehezen megítélhető, illetve vitatott státuszú produkciókat (a filmek egy részét vagy a Fókusz, Forró nyomon típusú és hasonló magazinokat) ezúttal figyelmen kívül hagyjuk – mindenekelőtt a politikai tájékoztató és a kulturális információk, valamint a szolgáltató magazinok, bár részesedésük együttesen véve is lényegesen kisebb, mint a közszolgálati csatornákon. Különösen feltűnő, hogy a sport szinte teljesen hiányzik a kereskedelmi csatornák kínálatából. (A félreértelmezések elkerülése végett zá-

rőjelben ezúttal is megjegyezzük, hogy a közszolgálati irányultság önmagában még nem jelent valóban színvonalas, a nézők érdeklődését felkelteni és magas kulturális értékeket közvetíteni képes műsort. Emellett a közszolgálati irányultság megítélésénél természetesen leg az is számításba kell venni, hogy a közszolgálati céllal készült műsorok a nap milyen szakában kerülnek adásba, hiszen a kora reggel, a késő délelőtt vagy a késő éjszaka sugárzott programok, akármilyen magas kulturális értéket képviseljenek is, alig találhatnak közönségre.)

7. táblázat

Műsortípusok az egyes csatornákon 2001 márciusában (százalék)⁵

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
politikai hírműsor	18,2	8,3	13,7	8,0	11,8	12,2
politikai fórum, vita	2,4	2,0	0,5	0	0	1,1
parlamentari közvetítés	0	0,6	0	0	0	0,2
gazdasági műsor	3,6	3,4	2,1	0	0	2,0
vetélkedő, kvíz, játék	0	0	0	3,0	17,4	3,9
talk show, kabaré	2,8	3,3	0,1	4,7	1,8	3,9
(mozi- és tévé)film	4,8	4,6	9,5	10,4	5,5	6,8
ifjúsági műsor	1,4	0,4	0,5	0,9	0,2	0,7
(film)sorozat	6,1	4,7	8,2	41,4	34,5	17,5
dokumentumfilm	2,8	2,5	4,8	1,6	0	2,4
rajzfilm	3,0	2,7	5,4	3,0	2,0	3,2
színházi közvetítés	0,3	0,7	0,1	0,1	0	0,3
zenei műsor	2,8	7,0	3,4	1,3	3,5	3,7
kulturális magazin	18,8	17,2	20,0	7,8	2,3	13,7
ismeretterjesztő műsor	7,6	12,5	16,2	5,8	1,0	8,9
szolgáltató műsor	9,5	11,1	1,4	5,0	8,3	7,2
információs magazin	5,0	2,8	2,8	2,7	8,2	4,3
vallási műsor	4,9	4,4	1,1	3,8	3,0	3,4
sportműsor	6,1	11,6	2,2	0,5	0,1	4,4
egyéb	0	0,1	7,8	0	0,4	1,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1003	999	986	742	914	4644

A műsortípusok gyakoriság szerinti eloszlása és az ebből kirajzolódó csatornaprofilok 2001-ben is az előző években tapasztaltakhoz hasonló képet mutattak, azzal a különbséggel, hogy még inkább kiugrottak az egyes közszolgálati és kereskedelmi adók specifikus sajátosságai. Így 2001-ben is érvényes volt az a megállapítás, hogy a műsortípusok gyakoriság sze-

rinti eloszlása a közszolgálati adóknál némileg egyenletesebb volt, mint a kereskedelmiéknél, vagyis az előbbiek programjában valamelyest nagyobb volt a valószínűsége annak, hogy a nézők egy rövidebb időszakot tekintve is mindenféle műsортípussal találkozhattak legalább néhány alkalommal. Ezen belül az MTV1 a politikai hírműsorok és a kulturális információk viszonylag magas arányával tűnt ki, az MTV2-t pedig a kulturális műsorok és az ismeretterjesztés nagy részesedése mellett a sportközvetítések és a zenei műsorok magas száma is megkülönböztette, de az utóbbi programoknak a részesedése a másik két közszolgálati csatornán is lényegesen magasabb volt, mint a kereskedelmiéknél. A Duna TV a két MTV-csatornához hasonlóan nagy arányban sugárzott ismeretterjesztő és kulturális műsorokat, és a közszolgálati mezőnyben a (mozi- és dokumentum)filmek sugárzásának gyakoriságában is az élen állt. Változást jelent az előző évekhez képest, hogy 2001 márciusában a Duna TV is viszonylag jelentős teret teret szentelt a sorozatoknak, ha nem is akkorát, mint kereskedelmi társai. (A Duna TV-nél szembe tünhet az „egyéb” műsorkategória kiugróan magas aránya is. Ez abból adódik, hogy ennek a csatornának a programjában – a Rádió és Televízió Újság szerint – külön műsorként szerepelnek az „egyéb” kategóriába sorolt műsorismertetések, amelyekből naponta három vagy még több is előfordulhatott.)

A két kereskedelmi csatornán lényegesen magasabb volt a sorozatok aránya, mint a közszolgálatiakon; különösen a TV2 műsorszerkezetében foglaltak el kiemelt helyet a szappanopera jellegű sorozatepizódok, de a (mozi- és tévé)filmek részesedése is ezen a csatornán volt a legmagasabb. Míg a TV2 a fiction-műfajokban, addig az RTL Klub a vetélkedők és a játékok terén vezette a mezőnyt. Ami a közszolgálati kategóriákat illeti, az RTL Klubon viszonylag jelentős volt a politikai tájékoztató összeállítások, az információs magazinok és a szolgáltató műsorok mennyisége, a TV2 viszont több kulturális és ismeretterjesztő műsort adott.

A műsортípusok gyakorisága általában a legszorosabban együtt jár ezen típusok összműsoridőből való részesedésének nagyságával. Például magától értetődő összefüggésnek tűnik, hogy a nagyszámú sorozatepizód az RTL Klubon és a TV2-n a műsoridő igen nagy hányadát tölti ki (8. táblázat). Ugyanakkor az is lehetséges, hogy valamelyik csatorna egy bizonyos típusú műsorból a mezőny átlagához képest kevesebbet ad, de a műsorok hosszabbak, mint a többi csatorna hasonló programjai, és fordítva. Így például egészen 1998-ig visszatekintve 2001-ben is azt tapasztaltuk, hogy a TV2-n a politikai hírműsorok száma és részaránya a műsorszerkezeten belül alacsonyabb, az időbeli terjedelmük viszont nagyobb volt, mint a másik kereskedelmi csatornán, vagyis a TV2 a konkurenciához képest viszonylag ritkábban foglalkozott politikai aktualitásokkal, de ezt hosszabb műsorokban tette. Ezzel szemben az RTL Klubnál éppen fordított volt a helyzet: műsorában a másik kereskedelmi televízióhoz képest viszonylag gyakrabban, de alkalmanként rövidebben kerültek terítékre politikai információk.

A közszolgálati és a kereskedelmi adók között is megfigyelhetők voltak műsorhosszbeli eltérések. Így például 2001 márciusában a közszolgálati csatornákon a kulturális műsorok (kulturális híradások, magazinok, összeállítások) átlagos hossza (27 perc) megközelítette a fél órát, a kereskedelmi csatornákon ezeknek a műsoroknak az átlagos hossza (16 perc) alig haladta meg a negyedórát. Vagyis a kereskedelmi csatornák nemcsak ritkábban közöltek kulturális információkat, mint a közszolgálati műsorszórók, hanem ezt rövidebben is tették.

8. táblázat

Műsортípusok a műsorok hosszában az egyes csatornákon 2001 márciusában (percekben mérve)

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
politikai hírműsor	3 292	2 424	2 590	2 470	2 145	12 921
politikai fórum	530	455	270	0	55	126
parlamenti közvetítés	0	1 500	0	0	55	1 500
gazdasági műsor	710	635	245	0	0	1 590
vetélkedő, kvíz, játék	0	0	0	900	1 950	2 850
talk show, kabaré	1 285	1 515	65	1 515	1 065	5 430
(mozi- és tévé)film	3 721	3 224	7 973	8 540	5 450	28 905
ifjúsági műsor	623	290	89	325	55	1 382
(film)sorozat	3 149	2 357	2 610	12 530	13 300	33 946
dokumentumműsor	1 225	1 141	1 963	505	0	4 834
rajzfilm	250	500	1 490	2 635	2 250	7 125
színházi közvetítés	245	911	221	95	0	1 472
zenei műsor	869	2 175	885	800	235	4 964
kulturális magazin	4 265	5 585	5 608	855	420	16 733
ismeretterjesztő műsor	1 727	6 000	3 660	1 215	270	12 872
szolgáltató műsor	2 449	4 840	555	1 750	2 450	12 014
információs magazin	6 247	3 292	4 315	3 515	4 575	21 944
vallási műsor	625	500	610	415	810	2 960
sportműsor	3 032	7 072	1 150	125	90	11 469
egyéb	0	5	390	0	40	435
összesen	34 244	44 421	34 689	38 190	35 130	186 674

Az egyes műsортípusokra cső időhossz az előző évekhez hasonlóan 2001-ben is megerősítette azt a megfigyelést, hogy a közszolgálati csatornák programja valamivel egyenletesebben oszlik el a különféle műsортípusok között, mint a kereskedelmické. Az utóbbiakra sokkal inkább jellemző, hogy néhány műsортípus, elsősorban a sorozatok és a filmek (a rajzfilmeket is ideértve), vagyis a fiction-produkciók önmagukban elviszik a műsoridő javát – 2001 márciusában már több mint a felét –, miközben más műsортípusok csak csekély mértékben vagy esetleg egyáltalán nem nyernek teret.

A MŰSORSZERKEZET VISZONYLAGOS ÁLLANDÓSÁGA

A 9. és 10. táblázat időbeli összehasonlításai azt mutatják, hogy míg a kilencvenes évek elejétől a kilencvenes évek végéig igen jelentős változások mentek végbe a műsorkínálatban – mindenekelőtt a filmsorozatok mennyiségének növekedése szembetűnő –, 2000-ről 2001-re igazán lényeges változások már nem voltak tapasztalhatók sem a műsor-típusok számában, sem az egyes típusok által kitöltött műsoridőben. Úgy tűnik tehát, hogy a magyarországi országos televíziós műsorkínálat az utóbbi három évben megfigyelt szerkezetben állandósul: miközben az egyes műsortípusokon belül nagy a változékonyság, például új (film)sorozatok, új vetélkedők, új kulturális összeállítások és egyéb új produkciók jelennek meg, maguknak a fontosabb műsortípusoknak a részesedése nem nagyon módosul.

9. táblázat

Műsortípusok a műsorok számában 1992 márciusa és 2001 márciusa között (abszolút számok és százalék)⁶

	1992. márc.		1998. márc.		1999.* márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
politikai hírműsor	157	11,2	447	10,8	496	10,7	530	11,9	568	12,2
politikai fórum, vita	32	2,3	174	4,2	176	3,8	77	1,7	49	1,1
parlamenti közvetítés	10	0,7	6	0,1	7	0,2	8	0,2	7	0,2
gazdasági műsor	36	2,6	75	1,8	53	1,1	129	2,9	91	2,0
vetélkedő, kvíz, játék	66	4,7	270	6,5	202	4,3	159	3,6	181	3,9
talk show, kabaré	60	4,3	130	3,1	107	4,3	141	3,2	113	2,4
(mozi- és tévé)film	31	2,2	275	6,7	274	5,9	261	5,9	315	6,8
ifjúsági műsor	23	1,6	99	2,4	34	0,7	14	0,3	32	0,7
(film)sorozat	99	7,1	602	14,6	947	20,3	886	20,0	811	17,5
dokumentumfilm	66	4,7	57	1,4	91	2,0	117	2,6	112	2,4
rajzfilm	84	5,9	251	6,1	241	5,2	137	3,1	150	3,2
színházi közvetítés	5	0,4	5	0,1	11	0,2	13	0,3	12	0,3
zenei műsor	85	6,1	193	4,7	282	6,1	211	4,8	174	3,7
kulturális magazin	105	7,5	360	8,7	541	11,6	468	10,5	637	13,7
ismeretterjesztő műsor	103	7,4	215	5,2	418	9,0	352	7,9	413	8,9
szolgáltató műsor	253	18,1	742	17,9	251	5,4	320	7,2	333	7,2
információs magazin	–	–	–	–	288	6,2	266	6,0	201	4,3
vallási műsor	35	2,5	92	2,2	96	2,1	129	2,9	159	3,4
sportműsor	90	6,4	102	2,5	132	2,8	142	3,2	204	4,4
egyéb	61	4,3	31	0,7	8	0,2	78	1,8	82	1,8
összesen	1401	100,0	4126	100,0	4655	100,0	4438	100,0	4644	100,0

* TV3-mal együtt.

A 10. táblázat adatai – a már 2000-ben is megfogalmazott észrevételünket alátámasztva – egyértelműen azt jelzik, hogy az állandósuló műsorszerkezetnek két fő tartalmi összetevője van: egyfelől a szórakoztatás (filmek, sorozatok, vetélkedők, játékok, show-műsorok), másfelől a (közérdekű) aktualitásokról való információközlés (hírek, gazdasági és kulturális információk, szolgáltató műsorok).

10. táblázat

Műsортípusok a műsorok hosszában 1992 márciusa és 2001 márciusa között (percek és százalék)

	1992. márc.		1998. márc.		1999.* márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
politikai hírműsorok	3 346	6,5	12 849	8,4	10 790	5,6	11 746	6,8	12 921	6,9
politikai fórum, vita	1 051	2,0	5 200	3,4	5 310	2,7	1 885	1,1	126	0,1
parlamenti közvetítés	1 275	2,5	2 050	1,3	1 560	0,8	1 110	0,6	1 500	0,8
gazdasági műsor	705	1,4	2 180	1,4	1 615	0,8	2 239	1,3	1 590	0,9
vetélkedő, kvíz, játék	1 463	2,8	4 793	3,1	3 705	1,9	3 967	2,3	2 850	1,5
talk show, kabaré	2 730	5,3	8 196	5,3	5 348	2,7	6 699	3,9	5 430	2,9
(mozi- és tévé)film	2 966	5,8	258 371	6,9	24 477	12,7	24 192	13,9	28 905	15,5
ifjúsági műsor	1 659	3,2	2 598	1,6	1 228	0,6	608	0,3	1 382	0,7
(film)sorozat	4 136	8,0	25 373	16,6	39 255	20,4	37 458	21,6	33 946	18,2
dokumentumfilm	2 931	5,7	2 701	1,7	3 907	2,0	3 682	2,1	4 834	2,6
rajzfilm	2 375	4,6	11 584	7,5	10 517	5,4	5 302	3,1	7 125	3,8
színházi közvetítés	320	0,6	798	0,5	1 062	0,5	1 285	0,7	1 472	0,8
zenei műsor	2 818	5,5	6 385	4,2	12 040	6,2	4 881	2,8	4 964	2,7
kulturális magazin	1 971	3,8	10 548	6,9	18 254	9,5	12 350	7,1	16 733	9,0
ismeretterjesztő műsor	3 114	6,0	8 434	5,5	13 281	6,8	10 172	5,9	12 872	6,9
szolgáltató műsor	13 900	26,9	15 836	10,3	5 960	3,1	8 923	5,1	12 014	6,4
információs magazin	–	–	–	–	26 251	13,6	24 230	14,1	219 441	1,8
vallási műsor	420	0,8	1 810	1,2	1 755	0,9	2 130	1,2	2 960	1,6
sportműsor	3 095	6,0	5 260	3,7	5 730	2,9	8 570	5,0	11 469	6,1
egyéb	1 231	2,4	670	0,4	240	0,1	455	0,3	435	0,2
összesen	51 506	100,0	153 102	100,0	192 296	100,0	173 356	100,0	186 674	100,0**

*TV3-mal együtt.

A műsorok funkció⁷ szerinti megoszlása – a 9. és 10. táblázat adataival és a műsorszerkezet viszonylagos állandóságára vonatkozó megállapításunkkal összhangban – az előző évhez hasonlóan 2001-ben is azt mutatta, hogy az országos csatornákat összességükben tekintve, a televíziós kínálatra egyfelől a szórakoztatás, másfelől az aktualitásokkal kapcsola-

tos informálás nyomja rá a bélyegét (11. táblázat). Ez persze sem magyar, sem nemzetközi vonatkozásban nem minősülhet meglepő vagy eredeti megállapításnak, hiszen közhely, hogy a tömegmédiák mindenütt a világon alapvetően a szórakoztatásból és a hírközlésből élnek. Természetesen – mint ezt korábban már többször is megállapíthattuk – a közszolgálati és a kereskedelmi csatornák között óriásiak a különbségek: míg az utóbbiaknál meghatározó módon dominál a könnyű szórakoztatás, az előbbieknél jelentős teret kap a fajsúlyosabb „komoly” tájékoztatás és a magasabb kulturális értékek közvetítése. (Újdonságnak természetesen ez sem tekinthető.)

A politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális aktualitásokról való „komoly” informálás terén kiemelkedően az MTV két csatornájáé, valamint a Duna TV-é a vezető szerep. A „komoly” aktualitások és a kulturális értékek körébe tartozó információk gyakoriságát és a műsoridőből való részesedését már 2000-ben igen jelentős mértékben megemelték a millenniummal, illetve a millenniumi ünnepségekkel foglalkozó műsorok, és az ezredforduló témakörének kiemelt kultivációja 2001-ben is tovább tartott. Nem következett be változás abban a vonatkozásban sem, hogy az elitkultúra fajsúlyos értékeinek közvetítésében kiemelkedően Duna TV állt az élen, majd némileg lemaradva az MTV2, aztán az MTV1 következett.

A kereskedelmi csatornák közül – a könnyű szórakoztatás dominanciája mellett – az előző évekhez hasonlóan 2001-ben is a TV2 biztosított viszonylag jelentősebb teret a magasabb kulturális értékeket közvetítő műsoroknak (komoly aktuális és elitkultúra).

11. táblázat

A műsorok megoszlása funkció szerint az egyes csatornákon 2001 márciusában (százalék)

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
praktikus	0,1	0	7,9	2,3	8,8	3,8
komoly aktuális	42,0	30,1	26,5	11,6	15,0	26,0
(komoly) elitkultúra	23,6	29,9	38,3	18,1	2,8	23,1
könnyű aktuális	17,5	24,6	8,4	5,5	11,6	14,0
könnyű egyéb	16,7	15,3	18,9	62,5	61,8	33,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1003	999	986	742	914	4644

A műsorok funkció szerinti megoszlásának több évre visszanyúló időbeli összehasonlítása azt jelzi, hogy 1998-ig visszatekintve 2001-re a televíziós kínálat egészében – ha egyik évről a másikra voltak is jelentős ingadozások, a hosszabb távú tendenciát tekintve mégis jól érzékelhetően – kisebb mértékű mennyiségi eltolódás következett be a „komoly” információk és a fajsúlyosabb kulturális értékek javára, illetve a könnyű, szórakoztató tartalmak rovására (12. táblázat).

12. táblázat

A műsorok megoszlása funkció szerint 1992 márciusa és 2001 márciusa között
(abszolút számok és százalék)

	1992. márc.		1998. márc.		1999.* márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
praktikus	42	2,9	93	2,2	77	1,7	170	3,8	176	3,8
komoly aktuális	455	32,4	1064	25,7	1019	21,9	1443	32,5	1206	26,0
(komoly) elitkultúra	303	21,6	4751	1,5	874	18,8	803	18,1	1074	23,1
könnyű aktuális	216	15,4	791	19,1	821	17,6	352	7,9	652	14,0
könnyű egyéb	385	27,4	1703	41,2	1864	40,0	1670	37,6	1536	33,1
összesen	1401	100,0	4126	100,0	4655	100,0	4438	100,0	4644	100,0

* TV3-mal együtt

AZ ESTI FŐMŰSORIDŐS SÁV KÍNÁLATA

Az előző évekhez hasonlóan 2001 márciusában is megvizsgáltuk, hogy a 19 és 23 óra közötti esti főműsoridős tartományt milyen típusú programok töltötték ki az országos csatornákon. A 13. táblázat azoknak a műsortípusoknak a gyakorisági adatait tartalmazza, amelyek a vizsgált hónapban este 19 és 23 óra között kezdődtek. Ebben a legnézettebb időszávban 2001-ben is meghatározóan voltak jelen a szórakoztatás műsorai (filmek, sorozatok, show-műsorok, kabarék), de jelentős részt töltöttek ki a politikai és a kulturális informálódást célzó műsorok is (politikai hírek, kulturális magazinok).

Az éves adatsorok összehasonlításából kitűnik, hogy három év távlatában 1999 és 2001 között az esti órákban a szórakoztató műsortípusok közül emelkedett a show- és kabaréműsorok, valamint a (mozi)filmek mennyisége, viszont csökkent a (film)sorozatoké, és még inkább a kvíz- és játékműsoroké. Úgy tűnik, ez utóbbiak egyre nagyobb arányban a délutáni és kora esti sávra koncentrálnak. A komolyabb műfajok közül 19 és 23 óra között megnövekedett a politikai hírműsorok, a kulturális magazinok és a szolgáltató műsorok részaránya, és emelkedett a meghatározóan csak az MTV programjában jelen lévő sportközvetítések részaránya is. Az előbbi műsorkategóriáknál a változás nem utolsósorban az MTV2 ismétléseinek volt köszönhető.

13. táblázat

Az esti főműsoridős sávban (19.01–23.00) kezdődött műsorok típusa 1992 márciusa és 2001 márciusa között (százalék)

	1992	1998	1999*	2000	2001
politikai hírműsor	19,8	10,9	14,9	17,4	19,0
politikai fórum	6,8	6,9	7,6	4,1	2,5
parlamenti közvetítés	0	0	0	0	0
gazdasági műsor	1,3	1,4	0,3	1,1	0,6
vetélkedő, kvíz, játék	1,0	4,9	5,7	5,5	0,8
(talk)show, kabaré	4,1	3,6	3,5	6,7	6,5
(mozi- és tévé)film	6,1	21,8	14,8	15,7	16,4
ifjúsági műsor	3,0	0	0	0	0
(film)sorozat	7,8	15,7	23,1	14,9	13,1
dokumentumfilm	7,4	2,6	3,4	3,4	4,1
rajzfilm	5,6	0,4	2,8	3,1	3,6
színházi közvetítés	0,5	0,5	0,1	0,7	2,3
zenei műsor	6,8	3,7	3,5	2,0	2,3
kulturális magazin	12,9	8,9	6,4	11,4	7,6
ismeretterjesztő műsor	3,0	2,8	3,1	2,4	4,2
szolgáltató műsor	6,8	3,8	3,2	3,5	5,8
információs magazin	–	–	1,4	0	2,5
vallási műsor	1,5	0,4	0	0	0
sportműsor	11,7	8,3	4,9	5,3	9,8
egyéb	2,5	0,1	0,3	2,5	0,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	394	798	1121	904	877

* TV3-mal együtt

A legnépszerűbb műsortípusok között számon tartott sorozatok és filmek esetében az előző évek kutatási gyakorlatát követve arról is megkíséreltünk információt gyűjteni, hogy a műfajukat és a történetüket tekintve milyen tartalmi típusba tartoztak, és ezen keresztül – nagy valószínűséggel – milyen kulturális értéket képviseltek (14. táblázat). A 2001. márciusi anyag alapján ugyanazt a megállapítást tehetjük, mint 1999-ben és 2000-ben. Bár gyakran megfogalmazódik az az aggodalom, hogy a hazai televíziós kínálatban eluralkodik a torz magatartási mintákat közvetítő erőszak és agresszivitás, adataink szerint az erőszakos cselekményű produkciók, így az akciófilmek, a bűnügyi történetek, a félelmet keltő horror és thriller, a vadnyugati történetek, valamint a háborús borzalmakat ábrázoló alkotások 2001 márciusában a teljes (sorozat)filmes kínálatnak mintegy 19-20 százalékát, tehát meg-

lehetősen kis hányadát tették ki, és a túlnyomó többséget olyan családhistóriák, romantikus szerelmi történetek, gyermekfilmek, vígjátékok (összességében 60-62 százalék), illetve nemritkán dokumentumértékű, realisztikus, valós társadalmi helyzeteket megjelenítő, esetenként komoly esztétikai értékkel bíró művek (19-20 százalék) alkották, amelyek ugyan esetenként tartalmazhatnak erőszakos, agresszív elemeket, ezek azonban semmiképpen sem tekinthetők az erőszak öncélú, személyiség- és közösségromboló bemutatásának.

A csatornák között persze ebben a vonatkozásban is jelentősek voltak a különbségek 2001 márciusában, éppen úgy, mint az előző években. Szembetűnő, hogy dokumentumfilmek és társadalmi drámák túlnyomórészt csak az MTV két csatornáján, valamint a Duna TV-ben kerültek adásba, és gyermekfilmek is a Duna TV-én szerepeltek a kiemelkedően legnagyobb arányban. (Zárójelben megjegyezzük, hogy a gyermek- és ifjúsági filmek magas arányában igen nagy szerepet játszott, hogy a rajzfilmek túlnyomó többsége ebbe a kategóriába esett.) Ezzel szemben szinte kizárólag a kereskedelmi csatornákon fordultak elő az olyan műfajok – akciófilm, krimi, horror és thriller –, amelyek nagy valószínűséggel jelenítenek meg naturalisztikus módon agresszív, erőszakos cselekményeket.

14. táblázat

A sorozatok és filmek műfaji-tartalmi típusai az egyes csatornákon 2001 márciusában (százalékban)

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
akciófilm	0	0	0,4	9,5	8,0	5,3
krimi	3,1	5,0	6,3	5,4	1,3	4,0
thriller, horror	0	0	1,3	2,7	1,3	1,3
kalandfilm	0	0	2,2	11,3	8,0	6,2
sci-fi	0,5	0	0	0	7,0	2,0
romantikus, szerelmes film	19,3	14,9	0,9	12,6	13,7	12,2
családi film	10,4	14,9	8,0	23,4	25,6	18,9
történelmi film	4,7	12,8	4,0	0,7	0,3	2,9
háborús film	0	0	2,7	0	0	0,4
western	0	0	0	0,9	0,3	0,4
vígjáték	3,1	2,8	2,7	12,2	9,6	7,7
gyermek- és ifjúsági film	21,4	19,9	31,3	6,5	20,2	17,7
társadalmi dráma	9,4	12,1	17,9	1,8	0,8	6,2
dokumentumfilm	17,2	16,3	8,5	5,2	2,8	7,9
természetfilm	10,9	0	13,8	2,3	0	4,5
erotikus film	0	0	0	0,1	0	0,1
zenés film	0	1,4	0	0,9	0	0,4
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	192	141	224	444	386	1387

A 15. táblázaton látható időbeli összevetés arra világít rá, hogy miközben az előző évben, azaz 2000-ben jelentős emelkedés következett be a romantikus szerelmi és családi sorozatok, továbbá a fajsúlyosabb dokumentumfilmek mennyiségében, és valamelyest növekedett az akciófilmek és a thrillerek, horrorfilmek mennyisége is, ugyanakkor valamelyest csökkent a gyermekfilmek, a vígjátékok és a társadalmi drámák aránya, 2001-ben ezek a változások nem folytatódtak, éppen ellenkezőleg: az erőszakosabb cselekményű művek (akciófilmek, krimik, thriller, horror) részaránya valamelyest csökkent, de csökkent a romantikus, szerelmes filmek, továbbá valamelyest a családi filmek részaránya is, viszont növekedett a természetfilmek, a társadalmi drámák, a történelmi filmek, a vígjátékok és a kalandfilmek, valamint a gyermek- és ifjúsági filmek mennyisége, és újra feltűntek a képernyőn a kórházi tematikájú sorozatepizódok is. Vagyis 2001-re a filmek és sorozatok kínálata az előző évhez képest valamivel „szelídebbé”, „barátságosabbá”, kevésbé erőszakos tartalmúvá és „komolyabbá”, fajsúlyosabbá vált.

15. táblázat

Sorozatok és filmek műfaji-tartalmi típusai 1999, 2000 és 2001 márciusában (abszolút számok és százalék)

	1999. márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
akciófilm	54	3,4	91	6,5	74	5,3
krimi	155	9,8	72	5,1	56	4,0
thriller, horror	22	1,4	34	2,4	20	1,4
kalandfilm	55	3,5	64	4,5	86	6,2
sci-fi	41	2,6	22	1,6	28	2,0
romantikus, szerelmes film	150	9,5	314	22,3	169	12,2
családi film	277	17,4	272	19,3	262	18,9
történelmi film	35	2,2	27	1,9	40	2,9
háborús film	10	0,6	12	0,8	6	0,4
western	5	0,3	3	0,2	5	0,4
vígjáték	136	8,6	73	5,2	107	7,7
gyermek- és ifjúsági film	398	25,1	226	16,1	246	17,7
kórházfilm	50	2,9	0	0	24	1,7
társadalmi dráma	78	4,9	42	3,0	86	6,2
dokumentumfilm	89	5,6	127	9,0	109	7,9
természetfilm	17	1,1	9	0,6	62	4,5
erotikus film	10	0,6	12	0,9	1	0,1
zenés film	2	0,1	2	0,1	6	0,4
egyéb film	2	0,1	6	0,4	0	0
összesen	1584	100,0	1407	100,0	1387	100,0

A műfaji-tartalmi típusoknak az esti főműsoridős sávban való eloszlása viszont több vonatkozásban is az előzőekben kifejtettekkel ellentétes változást tükröz: miközben az előző év azonos hónapjával összehasonlítva 2001 márciusában a műsoridő, illetve a kínálat egészében a fiction-műfajok „szelídebbé”, „barátságosabbá”, kevésbé erőszakos tartalmúvá válása volt tapasztalható, a 19 és 23 óra közötti legnézettebb időszávban az előző év márciusához képest emelkedett az akciófilmek, valamint kismértékben a thriller és horror részaránya, és lényegesen csökkent a romantikus, szerelmes filmek gyakorisága (16. táblázat).

16. táblázat

Az esti főműsoridős sávban (19.01 és 23.00 között) kezdődött sorozatok és filmek műfaji-tartalmi típusai az országos televíziós kínálat egészében 1999, 2000 és 2001 márciusában (abszolút számok és százalék)

	1999. márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
akciófilm	49	10,5	31	9,4	47	15,5
krimi	66	14,2	32	9,7	27	8,9
thriller, horror	16	3,4	8	2,4	12	3,9
kalandfilm	11	2,4	15	4,5	5	1,6
sci-fi	29	6,2	4	0,9	0	0
romantikus, szerelmes film	20	4,3	61	18,5	5	1,6
családi film	57	12,3	48	14,5	60	19,7
történelmi film	19	4,1	10	3,0	21	6,9
háborús film	2	0,4	9	2,7	4	1,3
western	0	0	0	0	0	0
vígjáték	83	17,8	20	6,1	25	8,2
gyermek- és ifjúsági film	34	7,3	29	8,8	25	8,2
kórházfilm	0	0	0	0	4	1,3
társadalmi dráma	43	9,2	25	7,6	35	11,5
dokumentumfilm	31	6,7	31	9,4	26	8,6
természetfilm	4	0,9	4	1,2	8	2,6
erotikus film	0	0	0	0	0	0
zenés film	0	0	0	0	0	0
egyéb film	1	0,2	2	0,9	0	0
összesen	465	100,0	300	100,0	304	100,0

A témakör lezárásaként arra kell felhívni a figyelmet, hogy a 15. és a 16. táblázat adatai által körülrajzolt változásokat óvatosan kell kezelni, és semmiképpen sem szabad túlértékelni. Könnyen lehetséges ugyanis, hogy az egyik évről a másikra egy-egy hónap összehasonlításában mutatkozó műsorkínálati eltérések véletlenszerű ingadozásokból adódnak, és nem olyan hosszabb távú tendenciák lecsapódásai, amelyekből a műsorszerkesztési stratégiák változására lehetne következtetni.

A KÜLFÖLDI GYÁRTÁSÚ MŰSOROK JELENTŐS RÉSZESEDÉSE

Az országos televíziós műsorkínálatnak a gyártás helye helye szerinti megoszlását 1998-ig visszatekintve az jellemzi, hogy a produkcióknak mintegy a negyede külföldi eredetű. 2001-ben a külföldi anyag 35 százalékát amerikai, elsősorban az Egyesült Államokban gyártott műsorok tették ki, másik 35 százalékát európai – főképpen nyugat-európai – művek alkották, a fennmaradó 30 százalék pedig túlnyomórészt Dél- és Közép-Amerikából származott (17. táblázat). Az utolsó négy év összehasonlításában különösen a dél- és közép-amerikai sorozatok térnyerése szembetűnő.

17. táblázat

A műsorok megoszlása a gyártás helye szerint 1992 márciusa és 2001 márciusa között (abszolút számok és százalék)

	1992. márc.		1998. márc.		1999.* márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
magyar	1079	77,0	3006	72,8	3054	72,9	3210	72,3	3520	75,8
német	40	2,8	139	93,4	92	2,0	114	2,6	71	1,5
angol	74	5,3	122	2,9	131	3,1	110	2,5	85	1,8
francia	44	3,1	108	2,6	104	2,5	121	2,7	132	2,8
olasz	12	0,8	55	1,3	40	0,9	42	0,9	30	0,6
egyéb nyugat-európai	16	1,1	65	1,6	97	2,1	45	1,0	38	0,8
(volt) szocialista ország	5	0,3	18	0,4	20	0,4	33	0,7	32	0,7
USA (+ Kanada)	88	6,3	416	10,1	416	9,9	423	9,5	391	8,4
ázsiai	29	2,1	52	1,3	50	1,1	9	0,2	4	0,1
dél- és közép-amerikai	0	0	86	2,1	132	2,8	206	4,6	274	5,9
ausztrál	0	0	24	0,6	35	0,8	13	0,3	6	0,1
afrikai	12	0,8	1	0	0	0	0	0	1	0
külföldi kooperáció	2	0,1	34	0,8	47	1,2	112	2,5	60	1,3
összesen	1401	100,0	4126	100,0	4216	100,0	4438	100,0	4644	100,0

* TV3 nélkül

A jelentős külföldi jelenlét alaptendenciáján belül azonban 2001-ben figyelemre méltó eltolódás volt tapasztalható az előző évhez képest: az országos műsorkínálatban mintegy az ötödével csökkent az észak-amerikai és az európai részesedés, viszont növekedett a hazai gyártású műsorok aránya (18. táblázat).

18. táblázat

A magyar, az európai, az észak-amerikai és az egyéb produkciók aránya 1992 márciusa és 2001 márciusa között (százalék)

	1992. márc.	1998. márc.	1999. márc.*	2000. márc.	2001. márc.
magyar	77	73	73	72	76
európai	14	12	11	10	8
USA és Kanada	6	10	10	10	8
egyéb	3	5	6	8	8
összesen	100	100	100	100	100
N	1401	4126	4216	4438	4644

* TV3 nélkül

2001 márciusában sem következett be érdemleges változás abban a tekintetben, hogy a közszolgálati csatornákon lényegesen több a hazai gyártású műsor, mint a kereskedelmi (19. táblázat). A közszolgálati mezőnyben a legkevesebb külföldi anyag az MTV2-n, a legtöbb pedig a Duna TV programjában fordult elő, ami alighanem összefüggött azzal, hogy az előbbi adó viszonylag ritkán, az utóbbi viszont gyakrabban közvetített sorozatot és filmet. Európai és észak-amerikai gyártású alkotás a Duna TV-ben volt viszonylag sűrűbben látható, dél- és közép-amerikai produkciókat viszont csak az MTV1 sugárzott 2001 márciusában.

A kereskedelmi csatornák közül az RTL Klubon lényegesen nagyobb mennyiségben szerepeltek hazai gyártású produkciók, mint a TV2-n, azonban ezeknek nem kis része csak egészen rövid műsor, például néhány perces játék volt, vagy késő esti néhány mondatos kulturális üzenet. Az európai részesedés megközelítőleg azonos volt a két kereskedelmi csatornán, az észak-, dél- és közép-amerikai import viszont a TV2-n nagyobb hányadot tett ki, mint versenytársánál.

19. táblázat

A műsorok megoszlása a gyártás helye szerint az egyes csatornákon 2001 márciusában (százalék)

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
magyar	91,2	94,3	82,2	44,5	57,2	75,8
német	1,3	0	0,5	6,3	0,7	1,5
angol	0,8	0,1	5,8	0,8	1,4	1,8
francia	2,6	2,1	3,0	0,5	5,6	2,8
olasz	0,2	0,1	0,9	0,9	1,2	0,6
egyéb nyugati-európai	0,5	1,1	2,2	0	0	0,8
(volt) szocialista ország	0,5	1,0	1,7	0	0	0,7
USA (+ Kanada)	0,4	0	1,5	26,3	19,4	8,4
ázsiai	0,2	0	0,1	0	0,1	0,1

	MTV 1	MTV 2	Duna TV	TV 2	RTL Klub	Összesen
dél-amerikai	1,9	0	0	17,1	14,0	5,9
ausztrál	0	0,5	0,1	0	0	0,1
afrikai	0,1	0	0	0	0	0
külföldi kooperáció	0,3	0,8	1,9	3,5	0,4	1,3
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1003	999	986	742	914	4644

Az általában a nagy nézettségű műsorok között található filmek és sorozatok gyártási hely szerinti megoszlásában 1999-től 2001-ig a külföldi kínálatnak kedvező alaptendenciákban nem következett be lényegi változás, ezen belül azonban a magyar alkotások képernyőre kerülésének gyakorisága 2000-ben látványosan, majd 2001-ben kisebb mértékben tovább emelkedett (20. táblázat).

20. táblázat

*A filmek és (film)sorozatok megoszlása a gyártás helye szerinti 1999, 2000 és 2001 márciusában (abszolút számok és százalék)**

	1999. márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	absz. szám	%	absz. szám	%	absz. szám	%
magyar	121	9,8	310	22,0	352	25,4
német	138	11,3	108	7,7	70	5,0
angol	77	6,3	65	4,6	54	3,9
francia	54	4,4	93	6,6	121	8,7
olasz	36	2,8	39	2,8	20	1,4
egyéb nyugat-európai	33	2,7	35	2,5	28	2,0
(volt) szocialista ország	14	1,2	28	2,0	32	2,3
USA (+ Kanada)	583	47,9	401	28,5	368	26,5
ázsiai	2	0,2	6	0,4	3	0,2
dél-amerikai	131	10,7	203	14,4	274	19,8
ausztrál	22	1,8	11	0,8	85	0,4
afrikai	0	0	0	0	1	0,1
külföldi kooperáció	10	0,9	108	7,7	59	4,3
összesen	1584	100,0	1407	100,0	1378	100,0

* TV3-mal együtt

A 20. táblázat adataiból az is kitűnik, hogy 2001 márciusában az előző év ugyanezen hónapjához képest kismértékben csökkent az észak-amerikai és növekedett a dél- és közép-amerikai, valamint az európai produkciók aránya. (Zárójelben ismét rá kell mutatnunk

arra, hogy egyetlen hónap alapján természetesen nem lehet biztonsággal eldönteni, vajon csak esetleges mennyiségi hullámról, vagy pedig hosszabb távon érvényesülő műsor-szerkezeti és produkciós változásról van szó.)

A KÖZSZOLGÁLATI ÉS A KERESKEDELMI CSATORNÁK EGYRE HATÁROZOTTABB ELKÜLÖNBÖZÉSE

A 2001. márciusi elemzés – éppúgy, mint a 2000. évi – ismételten rámutatott arra az alapvető tényre, hogy a közszolgálati és a kereskedelmi televíziók műsorszerkezetük szinte minden fontosabb mutatója tekintetében karakteresen különböznek egymástól. Hogy csak a 2001-ben adatszerűen is szembeötlő, legnyilvánvalóbb eltéréseket említsük, a közszolgálati csatornákon a kereskedelmiekhez képest lényegesen több a politikai-társadalmi-gazdasági aktualitásokról való tájékoztatás és vita, a kulturális információ, az ismeretterjesztés, a dokumentumszerű valóságábrázolás és a sport, viszont kevesebb a sorozat, a vetélkedő és a játék, valamint a talk-show és kabaré (21. táblázat). Ezzel szemben a kereskedelmi csatornák műsorszerkezetének meghatározó darabjai a sorozatok, továbbá a vetélkedők, játékok, és bár nem hiányoznak a politikai tájékoztatásnak, a kultúra területéről szóló informálásnak, az ismeretterjesztésnek a műsorai sem, a kereskedelmi csatornákra egyértelműen a szórakoztató irányultság nyomja rá a bélyegét.

21. táblázat

A közszolgálati és a kereskedelmi csatornák műsorszerkezete 1999, 2000 és 2001 márciusában (százalék)

	1999. márc.		2000. márc.		2001. márc.	
	közzsol- gálati	kereske- delmi	közzsol- gálati	kereske- delmi	közzsol- gálati	kereske- delmi
politikai hírműsor	11,5	8,6	13,3	9,7	13,4	10,1
politikai fórum, viták	5,1	3,1	2,7	0,1	1,6	0
parlamenti közvetítés	0,3	0	0,3	0	0,2	0
gazdasági műsor	1,7	0,2	3,5	1,9	3,0	0
vetélkedő, kvíz, játék	1,6	5,3	1,2	7,6	0	10,9
talk-show, kabaré	1,9	3,4	3,6	2,4	2,1	3,1
mozifilm	5,1	6,8	6,3	5,2	6,3	7,6
ifjúsági film	0,3	0,1	0,4	0,2	0,7	0,5
filmsorozat	12,3	35,1	8,6	39,2	6,3	37,5
dokumentumfilm	3,5	0,1	4,1	0,1	3,3	0,7
rajzfilm	5,2	4,1	3,2	2,7	3,7	2,4
színházi közvetítés	0,3	0	0,3	0	0,4	0
zenei műsor	6,5	6,6	5,2	4,0	4,4	2,5

	1999. márc.		2000. márc.		2001. márc.	
kulturális magazin	15,7	6,2	13,9	4,7	18,7	4,8
ismeretterjesztő műsor	13,4	7,8	9,6	2,9	12,1	3,1
szolgáltató műsor	5,0	4,8	5,7	9,8	7,3	6,8
információs magazin	5,1	6,3	5,2	7,4	3,5	5,7
vallási műsor	2,5	1,0	4,1	1,0	3,5	3,3
sportműsor	4,0	1,9	4,9	0,4	6,6	0,3
egyéb	0,3	0	2,8	0	2,6	0,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2548	2107	2993	1645	2988	1656

* TV3-mal együtt

Ezt az összképet erősíti a műsorok a funkció szerinti megoszlása is, amely a márciusi kínálat alapján az előző évekhez hasonlóan 2001-ben is azt tükrözte, hogy a közszolgálati televíziókban a műsor meghatározó nagyságú részét a magasabb kulturális értékeket képviselő, a politikai, társadalmi, gazdasági aktualitásokat komoly formában feldolgozó, a nézőket orientáló programok teszik ki, míg a kereskedelmi csatornákon a könnyű szórakoztatás van túlsúlyban (22. táblázat). 2001-ben a közszolgálati csatornákon a „komoly” aktuális tájékoztatásnak a részaránya csökkent ugyan az előző évi kiemelkedő mennyiséghez képest, azonban az „elitkultúrát” képviselő műveknek, elsősorban az igényesebb filmeknek és kulturális magazinoknak a mennyisége jelentősen emelkedett. Az a fejlemény is inkább csak fokozta a kétféle televíziótípus közötti különbséget, hogy a közszolgálati csatornákon 2001 márciusában az előző évvel összehasonlítva a könnyed szórakoztatást képviselő műsorkategória („könnyű egyéb”) részesedése csökkent, miközben a tematikájában fajsúlyosabb szórakoztatás („könnyű aktuális”) emelkedett.

22. táblázat

A közszolgálati és a kereskedelmi csatornák műsorkínálatának funkciók szerinti megoszlása 1999, 2000 és 2001 márciusában (százalék)

	1999. március		2000. március		2001. március	
	közzsol- gálati	kereske- delmi	közzsol- gálati	kereske- delmi	közzsol- gálati	kereske- delmi
praktikus	9,3	0,4	2,8	5,5	2,6	5,8
komoly aktuális	27,2	14,8	40,4	18,2	32,9	13,5
(komoly) elitkultúra	28,8	7,0	24,3	7,5	30,6	9,6
könnyű aktuális	18,9	17,1	7,9	7,9	16,9	8,9
könnyű egyéb	24,1	59,2	23,4	60,8	16,9	62,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2548	2107	2793	1645	2988	1656

Az általában nagy közönséget vonzó filmek és sorozatok vonatkozásában az előző évhez hasonlóan 2000-ben is pregnánsan kiütközött az a különbség, hogy míg a közszolgálati csatornákon viszonylag jelentős számban és arányban fordultak elő a realiztikus valóságábrázolás műfajai, így dokumentumfilmek és társadalmi drámák, valamint történelmi és természetfilmek, és lényegesen kisebb volt az erőszakos cselekményeket gyakran naturalisztikusan ábrázoló produkcióknak, az akció-, bűntügyi, kaland- és horrorfilmeknek a gyakorisága, továbbá több volt a kifejezetten gyerekeknek szóló darab (főképpen rajzfilm), addig a kereskedelmi csatornák filmjei, illetve sorozatai között csak egészen csekély számban jelent meg fajsúlyosabb társadalmi dráma és dokumentumfilm, viszont nem kis részt foglaltak el a nem éppen a realiztikus valóságábrázolásról híres romantikus szerelmi történetek, valamint családi és kórházi tematikájú szappanoperák, és miközben viszonylag kisebb volt a gyermekfilmek mennyisége, gyakran kerültek adásba erőszakos cselekményeket sokszor öncélúan bemutató alkotások (23. táblázat).

23. táblázat

A közszolgálati és a kereskedelmi csatornák filmjeinek és sorozatainak tartalmi-műfaji típusok szerinti megoszlása 1999 és 2000 márciusában (százalék)

	1999. március		2000. március		2001. március	
	közzszol- gálati	kereske- delmi	közzszol- gálati	kereske- delmi	közzszol- gálati	kereske- delmi
akciófilm	0,1	5,5	5,4	7,3	0	8,8
krimi	8,4	11,8	4,1	5,2	4,8	3,5
thriller, horror	0,4	2,1	3,0	5,4	0,5	2,0
kalandfilm	0,6	5,8	1,3	7,2	0,9	9,7
sci-fi	0	5,3	1,4	1,7	0	3,2
romantikus, szerelmes film	5,7	10,1	11,5	31,0	10,1	13,1
családi film	18,2	18,4	15,2	22,6	10,6	24,5
történelmi film	4,9	0,4	3,8	0,4	6,5	0,5
háborús film	0,8	0,4	1,6	0,2	1,1	0
western	0	0,4	0,1	0,2	0	0,6
vígjáték	6,3	12,2	3,4	6,6	2,9	10,9
gyermekfilm	28,1	18,8	20,9	12,2	24,9	12,9
kórházfilm	0	4,4	0	0	0	2,9
társadalmi dráma	9,9	1,9	4,9	1,4	13,5	1,3
dokumentumfilm	13,0	0,6	20,2	0,1	13,5	4,1
természetfilm	2,6	0,2	1,1	0,2	9,3	1,2
erotikus film	0	0,8	0	1,5	0	0,1
zenés film	0	1,6	0,3	0	0,3	0,5

	1999. március		2000. március		2001. március	
	közszol- gálati	kereske- delmi	közszol- gálati	kereske- delmi	közszol- gálati	kereske- delmi
egyéb film	0,5	0	0,3	0	0	0
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	621	963	626	781	557	830

A 24. táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy változatlanul fennáll a közszolgálati és a kereskedelmi csatornák között az a jellegzetes különbség, hogy míg a közszolgálati csatornák műsorainak túlnyomó többsége (91 százaléka) hazai gyártású, addig a kereskedelmi csatornák műsorainak majdnem a fele (49 százaléka) külföldről származik, és amíg a közszolgálati csatornákon a külföldi produkcióknak közel a kétharmada (64 százaléka) európai eredetű, addig a kereskedelmi televíziókban a külföldi alkotásoknak több mint a háromnegyede (78 százaléka) Amerikában, azon belül is több mint felerészben (59 százalékbán) az USA-ban készült. 2000 márciusáról 2001 márciusára ez a különbség tovább mélyült: a közszolgálati csatornákon egészében véve csökkent, a kereskedelmieken viszont nőtt a külföldi produkciók aránya, továbbá miközben a közszolgálati csatornákon csökkent, a kereskedelmi adókon növekedett az amerikai – mind az észak-, mind a közép- és dél-amerikai – részesedés.

24. táblázat

A műsorok megoszlása a gyártás helye szerint a közszolgálati és a kereskedelmi csatornákon 1999, 2000 és 2001 márciusában (százalék)

	1999. március		2000. március		2001. március	
	közszol- gálati	kereske- delmi	közszol- gálati	kereske- delmi	közszol- gálati	kereske- delmi
magyar	82,4	53,8	82,8	54,5	90,9	51,5
német	1,4	2,4	2,5	3,5	0,6	3,2
angol	2,8	4,2	2,6	2,2	2,2	1,1
francia	1,6	2,3	2,3	3,3	2,6	3,3
olasz	0,5	1,1	0,9	2,4	0,4	1,1
egyéb nyugat-európai	3,6	0,1	1,9	0	1,3	0
(volt) szocialista ország	0,7	0	0,3	0	1,1	0
USA (+ Kanada)	2,5	29,6	2,9	20,8	0,6	22,5
ázsiai	0	1,8	0,2	0,2	0,1	0,1
dél-amerikai	1,3	3,7	1,5	9,9	0,6	15,4
ausztrál	1,3	0,1	0,3	0,2	0,2	0
afrikai	0	0	0	0	0	0
külföldi kooperáció	1,6	0,5	1,7	3,9	1,0	1,8
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2548	2107	2793	1645	2988	1656

A korábbi vizsgálatok kiegészítéseképpen 2001 márciusában azt is megvizsgáltuk, hogy az egyes csatornák milyen mennyiségben adtak közszolgálatinak minősíthető műsorokat. Az adatok értelmezéséhez előre kell bocsátanunk, hogy a közszolgálati besorolás gyakran viták tárgyát képezi, mivel számos esetben a szubjektív megfontolásoknak is tág teret adó ízlésbeli, esztétikai értéktételekről van szó. Vizsgálatunkban csak azok a műsorok kerültek a közszolgálati kategóriába, amelyekről a műsorújság információi alapján egyértelműen eldönthető volt, hogy megfelelnek a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény közszolgáltatására vonatkozó meghatározásainak. A közszolgáltatóság szempontjából vitatott vagy bizonytalan státuszú produkciók (például *Fókusz*, *Forró nyomon* stb. vagy a nem nyilvánvalóan magas esztétikai értéket képviselő filmek) ebben az osztályozásban a „nem közszolgálati kategóriában” szerepelnek.

A 25. és 26. táblázatok ismét a közszolgálati és a kereskedelmi televíziók különbségét emelik ki. Egészében véve a közszolgálati csatornák műsorainak közel a háromnegyedét, a kereskedelmieknek viszont csak nem egészen a harmadát lehetett pusztán a műsorújság információi alapján egyértelműen a közszolgálati kategóriába sorolni.

25. táblázat

Közszolgálati és nem közszolgálati műsorok a közszolgálati és a kereskedelmi csatornákon 2001-ben (százalékban)

	közszolgálati csatornák	kereskedelmi csatornák
közszolgálati műsor	73,5	31,3
nem közszolgálati műsor	26,5	68,5
összesen	100,0	100,0
N	2988	1656

A közszolgálati csatornák közül a közszolgálati műsorok mennyiségét tekintve kis különbséggel a Duna TV állt az első, az MTV1 a második, az MTV2 pedig a harmadik helyen, míg a kereskedelmi televíziók közül a TV2 adott valamivel nagyobb arányban egyértelműen közszolgálatinak minősíthető műsort.

26. táblázat

Közszolgálati és nem közszolgálati műsorok az országos csatornákon 2001-ben (százalékban)

	MTV1	MTV2	Duna TV	TV2	RTL Klub	összesen
közszolgálati	74,3	69,5	76,6	33,2	24,3	57,3
nem közszolgálati	25,6	30,5	23,4	66,8	69,8	41,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1003	999	986	742	914	4644

Az országos televíziós csatornák 2001. évi műsorkínálatának vizsgálata egészében véve az elmúlt években kialakult műsorszerkezet viszonylagos állandóságát jelezte. Ha mutatkoztak is kisebb változások az előző esztendőkhöz képest, azokat egyelőre óvatosan kell kezelni. Könnyen lehetséges ugyanis, hogy az egyik évről a másikra egy-egy hónap összehasonlításában mutatkozó műsorkínálati eltérések véletlenszerű ingadozásokból adódnak, nem pedig olyan hosszabb távú tendenciák lecsapódásai, amelyekből a műsorszerkesztési stratégiák változására lehetne következtetni.

1. 2001-ben az öt országos televízió műsorideje tovább növekedett, és ezzel a napi átlagos összműsoridő valamelyest már a napi 100 órát is meghaladta. Úgy tűnik, hogy miután az előző két-három évben a csatornák a reggeli órákat töltötték ki információs magazinokkal, most megindult a verseny éjszakai nézőkért is. Egyelőre az MTV2 jár az élen – igaz, hogy esti-éjszakai műsorának nem kis hányadát az MTV1 aznapi programjainak ismétlése teszi ki –, de mindenképpen figyelemre méltó a TV2 műsoridejében bekövetkezett több mint 14 százalékos emelkedés is.

2. A műsorok túlnyomó hányada mind az öt vizsgált televíziós csatornán új produkció volt, az ismétlések – mégpedig szinte kizárólag az egy héten belüli újrajátszások – összességében mintegy 12 százalékot tettek ki. Az ismétlések mennyiségében az élenjáró MTV2-t a Duna TV követte, míg az MTV1 azzal tűnt ki, hogy – legalábbis a *Rádió és Televízió Újság* információi szerint – a legritkábban ismételt az országos csatornák mezőnyében. A kereskedelmi csatornák közül az RTL Klub ismételt sűrűbben, de még így is lényegesen ritkábban, mint az MTV2 vagy akár a Duna TV.

3. A vizsgált televíziós műsorok túlnyomó többsége az előző évekhez hasonlóan 2001-ben sem speciális közönségretegeket, hanem differenciálatlanul a nagyközönséget vette célba. A fiatalok jelentették az egyetlen olyan nézői csoportot, amelyet mind az öt csatornán viszonylag jelentősebb számú produkció igyekezett elérni. Tulajdonképpen csak az MTV két programjáról volt elmondható, hogy az ifjúsági korosztályokon kívül – ha nem is jelentős gyakorisággal, de legalább alkalmanként – más nézői rétegeknek, így nemzetiségi-cseknek, időseknek, falusiaknak is készített műsorokat.

4. A műsortípusok gyakorisági listáját 2001-ben éppúgy, mint az előző három évben a többségükben a könnyű szórakozást szolgáló programok, mindenekelőtt a szappanopera jellegű (film- és tévé)sorozatok vezették. Míg azonban a kereskedelmi csatornák esetében kétség sem férhetett a könnyű szórakoztatás dominanciájához, a közszolgálati adókon a fajsúlyosabb közszolgálati műsorkategóriák, így a politikai tájékoztatás, a kulturális hírek és magazinok, az ismeretterjesztés, a gazdasági programok, a szolgáltatás jellegű információk, a dokumentumfilmek, valamint a politikai fórumok és viták együttesen ugyanolyan vagy – ha a sportműsorokat is ideszámítjuk – jelentősen nagyobb súllyal voltak jelen. Bár a szórakoztatás uralta kereskedelmi csatornákról sem hiányoztak a közszolgálati tartalmak, mégpedig mindenekelőtt a politikai tájékoztató és a kulturális információk, valamint a szolgáltató magazinok, részesedésük együttesen véve is lényegesen kisebb volt, mint a közszolgálati csatornákon. Különösen feltűnő, hogy a sport szinte teljesen kimarad a kereskedelmi csatornák kínálatából.

5. A közszolgálati csatornák programja az előző évekhez hasonlóan 2001-ben is valamivel egyenletesebben oszlott el a különféle műsortípusok között, mint a kereskedelmické.

Az utóbbiakat sokkal inkább az jellemezte, hogy néhány műsortípus, elsősorban a sorozatok és a filmek (a rajzfilmeket is ideértve), vagyis a *fiction*-produkciók önmagukban elviszik a műsoridő javát – több mint a felét –, miközben más műsortípusok csak csekély mértékben vagy esetleg egyáltalán nem nyernek teret. Ezen az általános tendencián belül az MTV1 a politikai hírműsorok és a kulturális információk viszonylag magas arányával tűnt ki, az MTV2-t pedig a kulturális műsorok és az ismeretterjesztés nagy részesedése mellett a sportközvetítések és a zenei műsorok magas száma is megkülönböztette. A Duna TV a két MTV csatornához hasonlóan nagy arányban sugárzott ismeretterjesztő és kulturális műsorokat, és a közszolgálati mezőnyben a (mozi- és dokumentum)filmek sugárzásának gyakoriságában is az élen állt. Változást jelent az előző évekhez képest, hogy 2001-ben a Duna TV is viszonylag jelentős teret szentelt a sorozatoknak, ha nem is akkorát, mint kereskedelmi társai.

6. A filmek és (tévé)sorozatok (szappanoperák) legnépszerűbbnek számító műsorkategóriájában 2001-ben az erőszakosabb cselekményű művek (akciófilmek, krimik, thriller, horror) részaránya valamelyest csökkent, de csökkent a romantikus, szerelmes filmek, továbbá valamelyest a családi filmek részaránya is, viszont növekedett a természetfilmek, a társadalmi drámák, a történelmi filmek, a vígjátékok és a kalandfilmek, valamint a gyermek- és ifjúsági filmek mennyisége, és újra feltűntek a képernyőn a kórházi tematikájú sorozatepizódok is. Vagyis 2001-re a filmek és sorozatok kínálata az előző évhez képest valamivel „szelídebbé”, „barátságosabbá”, kevésbé erőszakos tartalmúvá „komolyabbá”, fajsúlyosabbá vált.

7. Az országos televíziós műsorkínálatnak a gyártás helye szerinti megoszlását 1998-ig visszatekintve az jellemzi, hogy a produkcióknak mintegy a negyede külföldi eredetű. 2001-ben a külföldi anyag 35 százalékát amerikai, elsősorban az Egyesült Államokban gyártott műsorok tették ki, másik 35 százalékát európai – főképpen nyugat-európai – művek alkották, a fennmaradó 30 százalék pedig túlnyomórészt Dél- és Közép-Amerikából származott. Az utolsó négy év összehasonlításában különösen a dél- és közép-amerikai sorozatok térnyerése szembetűnő.

A jelentős külföldi jelenlét alaptendenciáján belül azonban 2001-ben figyelemre méltó eltolódás volt tapasztalható az előző évhez képest: az országos műsorkínálatban mintegy az ötödével csökkent az észak-amerikai és az európai részesedés, viszont növekedett a hazai gyártású műsorok aránya.

8. Változatlanul fennáll a közszolgálati és a kereskedelmi csatornák között az a jellegzetes különbség, hogy míg a közszolgálati csatornák műsorainak túlnyomó többsége hazai gyártású, addig a kereskedelmi csatornák műsorainak majdnem a fele külföldről származik, és amíg a közszolgálati csatornákon a külföldi produkcióknak közel a kétharmada európai eredetű, addig a kereskedelmi televíziókban a külföldi alkotásoknak több mint a háromnegyede Amerikában, azon belül is több mint felerészben az USA-ban készült. 2000-ről 2001-re ez a különbség tovább mélyült: a közszolgálati csatornákon egészében véve csökkent, a kereskedelmieken viszont nőtt a külföldi produkciók aránya, továbbá miközben a közszolgálati csatornákon csökkent, a kereskedelmi adókon növekedett az amerikai – mind az észak-, mind a közép- és dél-amerikai – részesedés.

9. A 2001. évi elemzés ismételten rámutatott arra az alapvető tényre, hogy a közszolgálati és a kereskedelmi televíziók műsorszerkezetük szinte minden fontosabb mutatója – műsorfajta aránya, filmek és sorozatok tartalmi típusai, hazai és külföldi produkciók mennyisége, az erőszak naturalis ábrázolása – tekintetében karakteresen különböznek egy-

mástól. Egészében véve a közszolgálati csatornák műsorainak közel a háromnegyedét, a kereskedelmieknek viszont csak nem egészen a harmadát lehetett – pusztán a műsorújság információi – alapján egyértelműen a közszolgálati kategóriába sorolni.

A közszolgálati csatornák közül a közszolgálati műsorok mennyiségét tekintve kis különbséggel a Duna TV állt az első, az MTV1 a második, az MTV2 pedig a harmadik helyen, míg a kereskedelmi televíziók közül a TV2 adott valamivel nagyobb arányban egyértelműen közszolgálatinak minősíthető műsort.

JEGYZETEK

¹ A szóban forgó kutatássorozat két intézmény, az Országos Rádió és Televízió Testület és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport kooperációjában valósult meg. Az 1985 és 1992 közötti anyag feldolgozását az utóbbi, az 1993 és 2001 közötti anyagét az előbbi finanszírozta. A kódolást, az elemzést és az eredményeket összefoglaló tanulmányok előállítását a Kommunikációelméleti Kutatócsoport munkatársai végezték.

² Mivel a teljes televíziós műsorfolyam természetszerűleg nem állt rendelkezésünkre rögzített formában, az már eleve megoldhatatlan volt, hogy több évre visszamenőleg magukat a sugárzott tévéadásokat vessük alá részletes elemzésnek. Ezért a kutatás nem a műsorok tényleges megtekintésére épült, hanem a *Rádió és Televízió Újság* által közölt műsorleírások szisztematikus kódolására. E leírások az esetek túlnyomó többségében elégséges és megbízható információt tartalmaztak a műsorok olyan jellegzetességeiről, mint a sugárzás időpontja, a hosszúság, a műfaj, a funkció, a célközönség stb. Bár kétségtelen, hogy az *RTV-újság* előzeteséhez képest nemritkán előfordulnak kisebb-nagyobb műsorváltozások, és az adások néha nem feltétlenül a jelzett programnak megfelelően valósulnak meg, az ilyesféle viszonylag alacsony gyakoriságú eltérések érdemben nem befolyásolják a műsorstruktúra alakulásának a vizsgálatunkban felszínre hozott általános, az esetek nagy száma alapján megállapított trendjeit.

³ Meg kell jegyeznünk, a célközönség vonatkozásában sem kizárt, hogy a *Rádió és Televízió Újság* információi hiányosak, félrevezetőek. Például a zenei műsoroknak egy része popzenei tartalmuknál fogva nyilvánvalóan elsősorban az ifjúsági szubkultúrához kötődik, azonban a műsorújság nem mindig tesz említést arról, hogy ifjúsági programról lenne szó. A rajzfilmek túlnyomó többsége szintén az ifjúsági korosztályoknak – gyermekeknek – szól, a műsorújság azonban ezt nem mindig tünteti fel.

⁴ A műsортípusok többsége bizonyára nem szorul magyarázatra. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a szolgáltató típusba a műsorismertetéstől a főzőtanfolyamon keresztül az *Ablak*, az *Autószalon*, az *MMM* című magazinokhoz hasonló összeállításokig olyan műsorokat soroltunk, amelyek a nézőket a mindennapi életükben segítő, hétköznapi ügyekkel foglalkozó, hasznos, gyakorlatias információkkal, tanácsokkal látták el.

Az információs magazin kategóriát először az 1999. évi elemzésbe vettük fel, mégpedig elsősorban, de nem kizárólag a reggeli tájékoztató műsorok (*Szabadság tér*, *Napkelte* stb.) kódolására.

Néhány műsортípus-kategória között óhatatlanul átfedések állnak fenn. Így például a sorozatoknak és a filmeknek egy része ifjúsági tartalmú. Ezeket nem az ifjúsági (gyermek) műsor, hanem a sorozatok, illetve a filmek kategóriájába soroltuk, mivel az ifjúsági, illetve gyermek jelleget a célközönség összefüggésében külön tudtuk kódolni és vizsgálni.

A műsортípus kategóriák kulturális érték szerint nem tesznek különbséget a programok között, így például a zene kategóriában klasszikus zene, operett, magyarmóta és rock egyaránt megtalálható. Az értékek szerinti különbségtétel leginkább a funkciók szerinti besorolásban érvényesül.

A műsортípus-kategóriák nem minősítik a programok színvonalát, tehát bármely típuson belül előfordulhattak jó és gyenge produkciók. Ez egyébként az összes tartalmi kategóriáról – még a közszolgálati/nem közszolgálati besorolásról is – elmondható.

⁵ A hosszú táblázatokban a függőleges százalékos sorok végösszege a tört számok miatt nem mindig adja ki tizedes pontossággal a 100 százalékot.

⁶ Az alaptendenciákat nem befolyásolja, legföljebb csak fölerősíti, hogy itt és a későbbiekben néhány más táblázatnál is az 1999. márciusi adatok a korábbi években nem vizsgált, illetve a később megszűnt TV3 adataival együtt értendők.

⁷ A műsorok funkció szerinti osztályozása a következő szempontok szerint történt.

Praktikus: a mindennapok ügyeiben segítő, a hétköznapiakban hasznos, gyakorlatias információk (jelentős részt a szolgáltató műsorokkal átfedésben);

Komoly aktuális: társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális és egyéb ügyekkel komoly formában foglalkozó műsorok (politikai hírek, információs magazinok, politikai vitafórum, gazdasági műsorok stb.);

(Komoly) elitkultúra: magas kulturális értéket képviselő műsorok (művészfilmek, kulturális magazinok, komoly zene, vers stb.);

Könnyű aktuális: társadalmi, politikai, kulturális aktualitásokkal szórakoztató formában foglalkozó műsorok (például politikai kabaré, a szolgáltató műsorok egy része, a talk-show műsorok egy része stb.);

Könnyű egyéb: az összes többi szórakoztató műsor a sorozatoktól a játékokon keresztül a könnyűzeneig.

A funkció szerinti besorolás nem minősíti a műsorokat színvonaluk szerint, tehát bármilyen funkciójú műsor lehetett jó, de lehetett gyenge is.

Márton Lidia¹

A KÖZSZOLGÁLATI MŰSOR- SZOLGÁLTATÁS FINANSZÍROZÁSA AZ EURÓPAI UNIÓ VERSENY- SZABÁLYAINAK TÜKRÉBEN

A kereskedelmi versenytársak által az EU Bizottsághoz benyújtott panaszok pusztán léte kedvezőtlenül hat a közszolgálati műsorszolgáltatók helyzetére, hiszen megkérdőjelezik finanszírozási rendszerük alapjait. Egy-két kivételtől eltekintve ugyanis a közszolgálati műsorszolgáltatók nem életképesek vegyes finanszírozás, azaz köz- és kereskedelmi bevételek realizálása nélkül. Ezen belül felvetődik, hogy jogosultak-e közszolgálati megbízatásukba foglalni az új szolgáltatások nyújtását. A bemutatott esetek bizonyítják, hogy a Bizottságnak komoly nehézségei vannak a panaszok elbírálásakor, nem kis részben azért, mert a közösségi jog jelentős mozgásteret biztosít a tagállamoknak a közszolgálati műsorszolgáltatás definiálásában és finanszírozásában.

Az Európai Közösséget létrehozó Római Szerződés nem tett említést a műsorszolgáltatásról. Hosszú ideig vita folyt a tagállamok között, hogy a Szerződés mely cikkei vonatkoznak a műsorszolgáltatásra: míg egyes tagállamok (és végül az EK) a műsorszolgáltatás gazdasági definícióját támogatták és a szolgáltatások kategóriájába sorolták,² másoknak az volt a véleményük, hogy a kultúrához tartozik, melyről viszont nem rendelkezett a Szerződés. A Maastrichti Szerződéssel ugyan belekerült a kultúra az Alapszerződésekbe (rég 128. cikk, új 151. cikk), valamint az ehhez kapcsolódóan az állami támogatásokra vonatkozó szabályok alól adható mentesség [rég 92(3)(d), új 87(3)(d)], az alapvetően gazdasági megközelítés nem változott. A közszolgálati műsorszolgáltatás vonatkozásában, amelyet az Európai Unió általános gazdasági érdekű szolgáltatásnak tekint, az Amszterdami Szerződéshez csatolt Jegyzőkönyv kísérelte meg összegeyzetelni a verseny elvét a közszolgálati műsorszolgáltatás által képviselt társadalmi funkciókkal.

A Jegyzőkönyv megszületésének az volt a fő oka, hogy a szektor liberalizációja³ nyomán kieleződő verseny hatására az 1990-es évtizedben több kereskedelmi versenytárs panaszt tett a Bizottságnál a közszolgálati műsorszolgáltatás finanszírozási rendszerére vonatkozóan. A panasztevők azt állították, hogy a konkurens közszolgálati műsorszolgáltatók közforrásokból származó bevételeinek egy részét arra használják fel, hogy a hirdetési idő eladási piacán leszorítsák, az audiovizuális jogok vételi piacán pedig felhajtsák az árakat, ezzel versenyhátrányba kényszerítve a kereskedelmi szolgáltatókat. Mielőtt sorra vennénk az e panaszok kapcsán folytatott bizottsági és bírósági eljárásokat, tekintsük át a háttérül szolgáló dokumentumokat.

1. A KÖZZSZOLGÁLATI MŰSORSZOLGÁLTATÁS FINANSZÍROZÁSÁNAK KÉRDÉSÉVEL KAPCSOLATOS EU-DOKUMENTUMOK

1.1. Amszterdami Jegyzőkönyv a közszolgálati műsorszolgáltatás rendszeréről a tagállamokban⁴

„A MAGAS SZERZŐDŐ FELEK

FIGYELEMBE VÉVE, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatás a tagállamokban közvetlenül kötődik minden társadalom demokratikus, szociális és kulturális szükségleteihez, valamint a médiában való sokszínűség megőrzésének szükségességéhez

MEGEGYEZTEK az itt következő értelmező rendelkezésekben, amelyek az Európai Közösség Alapító Szerződéshez csatoltak:

Az Európai Közösség Alapító Szerződésének rendelkezései nem érintik a tagállamok azon hatáskörét, hogy felülvizsgálják a közszolgálati műsorszolgáltatás finanszírozását, amennyiben ezt a finanszírozást a műsorszolgáltató szervezeteknek abból a célból biztosítják, hogy közszolgálati feladatokat valósítsanak meg – abban az értelemben, ahogyan azt az egyes tagállamok biztosították, meghatározták és megszervezték – amennyiben ez a finanszírozás a Közösségen belül nem módosítja a kereskedelmi forgalom és a verseny feltételeit olyan mértékben, hogy az ellentétes lenne a közös érdekekkel, megegyezve abban, hogy figyelembe kell venni a közszolgálati megbízatás megvalósítását.”⁵

A Jegyzőkönyv szerves részét képezi a Szerződésnek. Szándékosan ismeri el, hogy a különböző tagállamokban eltér a közszolgálat definíciója és felépítése, ezért nem állapít meg minimális normákat. Bár megszövegezése teret engedhet jogi spekulációknak, politikai jelentősége megkérdőjelezhetetlen. Ez az első alkalom, hogy az Európai Unió keretein belül egyértelműen elismerésre került a közszolgálati műsorszolgáltatás szerepe (társadalom demokratikus, szociális és kulturális szükségletei, média pluralizmus megőrzése).

A Jegyzőkönyv a szubszidiaritás elvével összhangban a tagállamok hatáskörébe utalja a közszolgálati műsorszolgáltatás rendszerének felállítását és megszervezését, a közszolgálati megbízatás meghatározását és a gondoskodást a közszolgálat finanszírozásáról. Elismeri, hogy a tagállamok által a közszolgálati műsorszolgáltatóknak nyújtott, a rájuk ruházott közszolgálati feladatok teljesítéséért kapott – tehát a közszolgálati feladatokkal arányos – finanszírozás összeegyeztethető az EK Szerződéssel. Ez maga után vonja a egyes finanszírozás lehetőségét.

A Jegyzőkönyvben megfogalmazott biztosíték hatékonysága a gyakorlatban azon múlik, hogy az egyes tagállamokban elég világosan, de ugyanakkor átfogóan definiálják-e a közszolgálati szervezetekre ruházott megbízatást. Elképzelhető, hogy a tagállamok szintjén további törvényhozásra van szükség. A közfinanszírozásra vonatkozó panaszokkal foglalkozó EU Bizottságot ugyanis az egyes tagállamok által elfogadott, nemzeti sajátosságokat figyelembe vevő közszolgálati definíció köti.

Ebben az összefüggésben feltétlenül meg kell említeni a pénzügyi átláthatóság problematikáját. A közszolgálati műsorszolgáltatók pénzügyi rendszerének transzparenciája hiányában ugyanis nehéz megállapítani, hogy a közfinanszírozás arányban áll-e a közszolgálati feladatok teljesítéséhez szükséges költségekkel. Egyes értelmezések szerint az Amszterdami Jegyzőkönyv sugallja a közszolgálat finanszírozásának áttekinthetőségét,

vagyis hogy külön elszámolást kell vezetni a tisztán közszolgálati és a tisztán kereskedelmi tevékenységekről. Ezzel kapcsolatban feltétlenül említést érdemel az ún. 'Transzparencia' Direktíva⁶. A közszolgálati műsorszolgáltatók álláspontja szerint a pénzügyi átláthatóság ugyan alapvető követelmény, figyelembe kell venni a műsorszolgáltatási szektor sajátosságait. A közszolgálati műsorszolgáltatók tisztában vannak a közforrások felhasználásából eredő felelősségükkel, és ennek megfelelően különféle intézkedéseket hoztak (a műsorszolgáltatási tevékenységek belső felügyelete vagy független testületek általi felügyelete, Parlament általi ellenőrzés, éves elszámolások közzététele, a pénzügyi szükségletek független bizottság általi felmérése, egyes tevékenységek szervezeti vagy pénzügyi elkülönítése stb.), az Amszterdami Jegyzőkönyv értelmében azonban a tagállamok hatáskörébe tartozik a közszolgálati műsorszolgáltatás szervezetének és finanszírozásának biztosítása, így a számvitel és a pénzügyi ellenőrzés is. Azt javasolták tehát, hogy ahol a Direktíva alkalmazható a közszolgálati műsorszolgáltató szervezetekre, nem várható el a tagállamoktól, hogy különválasszák a közszolgálati megbízatásba tartozó tevékenységek költségeit és bevételeit. Nem véletlen a Jegyzőkönyv szóhasználat, amikor „közzszolgálati megbízatásról”, nem pedig közszolgálati feladatokról beszél. A tevékenységet ugyanis egészében kell szemlélni, lehetetlen a műsorszámokat különválasztani közszolgálati vagy kereskedelmi jellegük szerint. A Direktíva megszövegezése végül nem oldotta meg egyértelműen a problémát: bár idézi az Amszterdami Jegyzőkönyv rendelkezéseit, a kivételek tételes felsorolásában nem szerepel a közszolgálati műsorszolgáltatás. Csupán annyi, hogy azokra a vállalatokra nem vonatkozik a számvitel tevékenységek szerinti különválasztása, amelyeknek tevékenysége az általános gazdasági érdekű szolgáltatás nyújtására korlátozódik. A rendelkezések értelmezése nagy valószínűséggel a Bíróságra vár.

Egy másik nehézség a közszolgálati megbízatás megvalósításánál figyelembe veendő megszorítással kapcsolatos, vagyis hogy az ne hasson ki a Közösségen belüli kereskedelmi forgalom és a verseny feltételeire olyan mértékben, hogy az ellentétes lenne a közérdekkel. A modellül szolgáló EK Szerződés 87(3)(d) cikke [régi 92(3)(d) cikk] kimondja, hogy a Bizottság a kultúra és a kulturális örökség megővésének előmozdítására nyújtott támogatásokat összeegyeztethetőnek tekint a közös piaccal, „amennyiben a közös érdekkel ellentétes mértékben nem módosítják a kereskedelmi- és versenyfeltételeket” (Az európai integráció alapszerződése 2000). A Jegyzőkönyvben azonban a közös érdekre hivatkozó követelményhez hozzáadásra került néhány szó azzal a céllal, hogy megakadályozzák, hogy a közös érdekre történő hivatkozást használják fel a közszolgálati megbízatás megvalósításának veszélyeztetésére.

A Jegyzőkönyvnek ugyan nincs visszamenőleges hatálya, a Bizottsághoz intézett korábbi panaszok elbírálásakor politikailag problematikus lenne a közösségi intézményeknek olyan módon értelmezni az EK Szerződést, hogy az ellentmondana a Felek egyértelműen kifejezett akaratának. A jövőben csak olyan panaszok számíthatnak sikerre, amelyek esetén bebizonyítható, hogy a vitatott finanszírozási módszer teljesíti az alábbi két feltételt:

- az EK Szerződés 87. cikkének (régi 92. cikk) értelmében állami támogatásnak minősül
- olyan mértékben hat ki a Közösségen belüli kereskedelmi feltételekre és versenyre, hogy az ellentétes a közös érdekkel, figyelembe véve a közszolgálati megbízatásnak az adott tagország által adott definícióját.

A Jegyzőkönyv megszületése nem könnyítette meg a panaszok kivizsgálásakor a Bizottság által tapasztalt nehézségeket. A Bizottság mindenestre először közös megközelítésre törekedett. Külső tanácsadókkal készítettett a tagállamok összességére kiterjedő ta-

nulmányt a közszolgálati műsorszolgáltatás finanszírozási rendszeréről. A tanulmányt felhasználva vitairatot állított össze a versenyszabályok közszolgálati műsorszolgáltatásra történő alkalmazásáról, mely mintegy útmutatásul szolgált volna a panaszok elbírálásához.

1.2. Vitairat az állami támogatásokra vonatkozó szabályok műsorszolgáltatási szektorra történő alkalmazásáról⁷

A versenyügyekért felelős főigazgatóság által összeállított vitairat megállapította, a panaszok oka, hogy míg a privát szolgáltatók csak kereskedelmi bevételeket realizálhatnak, addig a közszolgálati műsorszolgáltatók vegyes finanszírozásból (azaz közpénzekből és kereskedelmi bevételekből) profitálhatnak. Mindez gazdasági előnyhöz juttathatja őket versenytársaikkal szemben. A médiaszektorban bátorítani kell a versenyt, ugyanakkor figyelembe kell venni az Amszterdami Jegyzőkönyvben elismert médiapluralizmust.

A dokumentum a szektorra vonatkozóan három lehetséges finanszírozási rendszert sorolja fel:

- a) Míg a közszolgálati műsorszolgáltatók csak üzemeltetési díjból és más állami forrásból, a kereskedelmi szolgáltatók csak kereskedelmi bevételekből tarthatják fenn magukat.
- b) A közszolgálati műsorszolgáltatók vegyes finanszírozása: egyrészt jogukban áll kereskedelmi bevételekért versenyezni a piacon, másrészt pedig a közszolgálati megbízatás teljesítéséhez szükséges költségeket megtéríti nekik az állam.
- c) Nyilvános, privát üzemeltetők előtt is nyitva álló tenderek a közszolgálati műsorszolgáltatás nyújtására: a legjobb ajánlatot tevő vállalat kapja meg a megbízatást, és térítésben részesül a plusz költségeikért.

Mivel az a) rendszer esetében a verseny és a Közösségen belüli kereskedelem torzítása elfogadható szintű, nem szükséges annak felmérése, hogy a közszolgálati megbízatás koherens-e a Római Szerződés 86. cikkének (rég 90. cikk) általános gazdasági érdekű szolgáltatás fogalmával, a Bizottságnak csak arról kellene meggyőződnie, hogy a támogatás arányos-e. A legtöbb tagállamban azonban a másik két rendszer kivitelezhetetlensége miatt⁸ a közszolgálati műsorszolgáltatás vegyes finanszírozása működik.

Ebben az esetben a Bizottságnak fel kell mérnie, hogy a közszolgálati megbízatás megfelel-e az általános gazdasági érdekű szolgáltatás kritériumainak és a finanszírozása arányos-e a megbízatás teljesítéséhez szükséges nettó költségekkel. A támogatás akkor egyeztethető össze a közös piaccal, ha valamelyik Szerződésben foglalt mentesség alá esik: vagy a 87(3) [rég 92(3)] (c) és (d) pontjaiban felsorolt egyes gazdasági ágazatok fejlődésének megkönnyítésére, illetve kultúra előmozdítására nyújtják vagy a 86(2) cikkben foglalt általános gazdasági érdekű szolgáltatás kritériumainak felel meg.⁹

A tagállamoknak jogában áll a közszolgálati megbízatás definiálása és a definíciónak nem kell azokra a szolgáltatásokra korlátozódnia, amelyeket nem végeznek a privát üzemeltetők. Ugyanakkor a Bizottságnak kötelessége az Amszterdami Jegyzőkönyv és az általános gazdasági szolgáltatást végző vállalat által élvezett mentesség kritériumai alapján felmérni a támogatás arányosságát. Úgy tűnik, hogy az arányosság követelményeinek az alábbi kötelezettségek felelnek meg:

- kizárólag a közszolgálati műsorszolgáltatókra ruházott kötelezettségek (különleges infrastrukturális követelmények mint földrajzi lefedettség, műszaki normák stb., szigorúbb reklámkorlátok, tartalomra vonatkozó kötelezettségek);

– további kötelezettségek, amelyek olyan szolgáltatások nyújtásához kapcsolódnak, amelyek a polgárok számára csak a közszolgálat által biztosíthatók, függetlenül attól, hogy a privát üzemeltetők nyújtanak-e hasonló szolgáltatást.

Utóbbiak azonosításához a vitairat megkísérli definiálni a különféle közszolgálati műsортípusokat. Ezek szerint az információs, az ismeretterjesztő és a kulturális, valamint a regionális és kisebbségi műsorok közszolgálati jellegűek. A fictiont csak bizonyos körülmények között sorolja ide, a sportesemények közül pedig csupán azokat, amelyek a Határok nélküli televízió Direktíva 3/a cikke értelmében idesorolhatók. A szórakoztató műsorokat tisztán kereskedelmi tevékenységként állítja be. Az ún. nem besorolható kötelezettségek, mint a műsor sokszínűsége, a minőség stb. költségei nem élveznek különleges mentességet, mert már figyelembe vették őket az egyes műsортípusoknál.

A közszolgálati műsorszolgáltatók tehát versenyezhetnek a privát szolgáltatókkal, de a verseny torzításának csökkentése céljából a közszolgálati tevékenységeket ideális esetben csak üzemeltetési díjból vagy más állami forrásból, a kereskedelmi tevékenységeket pedig teljes egészében kereskedelmi bevételekből finanszírozzák.

Bár a javaslat csak konzultációs dokumentum szintjén mozgott, máris heves reakciókat váltott ki a tagállamok részéről. A fő kifogás az volt, hogy tartalma nem áll összhangban az Amszterdami Jegyzőkönyvben megfogalmazottakkal, amennyiben a Bizottság hatáskörén túl kísérli meg definiálni a közszolgálati megbízatást, főleg a műsorok kategorizálásával. 1998 októberében a tagállamok elvetették a közös megközelítést, és arra kérték a Bizottságot, hogy egyénileg bírálja el a panaszokat.

1.3. A Tanács és tagállamok kormányai képviselőinek határozata¹⁰

A Tanács és a tagállamok kormányainak képviselői 1999 januárjában tanácsi határozatban erősítették meg az Amszterdami Jegyzőkönyv elveit. A határozat tisztázta, hogy a közszolgálati megbízatás nem szűken értelmezendő, hanem tartalmaznia kell a tevékenységek fejlődését és diverzifikációját is a digitális korban, hangsúlyozva a közszolgálati műsorszolgáltatók szerepét abban, hogy a köz javára fordítsák az új audiovizuális és információs szolgáltatásokat és az új technológiát.

A Bizottság álláspontját összefoglaló dokumentum megjelenésére azonban 2001 októberéig várni kellett. Az a tény, hogy a dokumentum nem direktíva vagy más kötelező érvényű jogi aktus formáját öltötte, jelzi a továbbra is fennálló konszenzushányt.

1.4. A Bizottság Közleménye az állami támogatásokra vonatkozó szabályok közszolgálati műsorszolgáltatásra történő alkalmazásáról¹¹

A közlemény célja, hogy lefedesse a Bizottság által követendő elveket az EK Szerződés 87. és 86(2) cikke alkalmazásáról a közszolgálati műsorszolgáltatás finanszírozására vonatkozóan. A vitairattól eltérően azonban az esetek egyedi elbírálásának szükségességét hangsúlyozza, arra hivatkozva, hogy a piacok versenyszerkezete és egyéb jellegzetességei merőben eltérnek egymástól.

A Bizottság elismeri, hogy a közszolgálati megbízatás definiálása a tagállamok hatáskörébe tartozik. A definíció lehet tág, és magában foglalhatja az új szolgáltatásokat¹². Elismeri továbbá a vegyes finanszírozási rendszerek létjogosultságát.

A Bizottság a közszolgálati műsorszolgáltatást általános gazdasági érdekű szolgáltatásnak tekinti, és minden köztámogatás állami támogatásnak tekintendő, beleértve az üzemeltetési díjat. A létező támogatásokat el kell különíteni az új támogatásoktól. A 88(1) értelmében létező támogatás minden olyan támogatás, amely a Szerződésnek az érintett tagállamban történő hatálybalépésekor érvényben volt. A Bizottságnak azonban figyelembe kell vennie az adott tagállam műsorszolgáltatási rendszerében lezajlott jogi és gazdasági változásokat.

Az állami támogatás Szerződéssel történő összeegyeztethetőségének felméréséhez meg kell vizsgálni, hogy adható-e mentesség a 87(2) vagy a 87(3) értelmében, azonban a felmérést általában az általános gazdasági érdekű szolgáltatásra vonatkozó 86(2) alapján lehet elvégezni, mégpedig három kritérium fennállásának vizsgálatával. Az első a definíció, vagyis annak felmérése, hogy a tagállam világosan meghatározta-e a szolgáltatást. A második a megbízás, vagyis hogy törvényi aktussal ráruházta-e az érintett vállalatra a szolgáltatás nyújtását. A harmadik pedig az arányosság, azaz hogy az állami támogatás arányos-e a közszolgálati megbízatás teljesítéséhez szükséges nettó plusz költségekkel.

Az arányosság felméréséhez a Bizottságnak szüksége van egyrészt a közszolgálati megbízatás világos definíciójára, másrészt pedig a közszolgálati és a nem közszolgálati tevékenységek világos különválasztására a számvitelben. A Transzparencia Direktíva is megköveteli a közszolgálati műsorszolgáltatóktól a tevékenységek szerint lebontott költségek és bevételek nyilvántartását, kivéve, ha tevékenységük nem terjed túl az általános gazdasági érdekű szolgáltatás nyújtásán. A bevételi oldalon a kettéválasztás nem okoz problémát, annál inkább a költség oldalon: lehet, hogy a tagállamok az egész műsort a közszolgálati megbízatásba foglalják, ugyanakkor megengedik a kereskedelmi kiaknázást. Amikor ugyanazokat a forrásokat (személyzet, berendezések stb.) használják közszolgálati és nem közszolgálati feladatok teljesítéséhez, a költségeket a nem közszolgálati tevékenységekkel együtt, illetve azok nélkül definiált összköltségben jelentkező különbség alapján kell allokálni. Ez azt is jelenti, hogy amennyiben egy műsorhoz kereskedelmi kiaknázás is kapcsolódik hirdetési idő eladásának formájában, nincs értelme a költségek kettéválasztásának.

Ami a piac torzítását illeti, az nem mindig szükséges következménye a közszolgálati megbízatás teljesítésének. Amennyiben például az állami támogatás fedezi az alacsonyabb bevételi szintet, ez a közszolgálati műsorszolgáltatót arra csábíthatja, hogy leszorítsa az árakat a hirdetési piacon, ezáltal csökkentve a versenytársak bevételét. Az ilyen gyakorlat az állami támogatás túlkompenzáló voltára mutatna rá, így nem felelne meg annak a kritériumnak, mely szerint csak a piac szükséges mértékű torzítása fogadható el.

A közlemény elfogadása valószínűleg nem fogja meggyorsítani a panaszok elbírálását, hiszen az összeegyeztethetőség felmérését minden tagállamban külön kell elvégezni. Mindenesetre az előző változathoz képest komoly előrelépés a közszolgálati műsorszolgáltatók szempontjából.

A fenti dokumentumok ismeretében tekintsük át röviden a Bizottság elé került panaszokat, szem előtt tartva, hogy a fenti dokumentumok megszületésének a panaszok léte és a Bizottság döntéshozatali kényszere volt a kiváltó oka. E dokumentumok tartalmának ismerete nélkül nehezen lehetne eligazodni az eljárásokban.

2. PANASZOK

2.1. Az egyes eljárások

A panaszokban közös, hogy államok, illetve az általuk hozott támogatási intézkedések ellen irányulnak. A panasztevők arra hivatkoznak, hogy

– bizonyos állami intézkedések jogtalanok, mivel nem értesítették róluk a Bizottságot: Az EK Szerződés 88(3) *cikke* [régi 93(3) cikk] értelmében minden tervezett állami támogatásról annak bevezetése előtt köteles értesíteni a tagállam a Bizottságot;

– nem egyeztethetők össze a 87(1) *cikkkel* [régi 92(1) *cikkkel*]: a támogatás túlzott a közszolgálati feladatok teljesítéséhez szükséges költségekhez viszonyítva, és sem a 87(2)-ben és 87(3)-ban, sem pedig a 86(2)-ben [régi 90(2)] felsorolt kivételek nem alkalmazhatók.

Az alábbi táblázat tartalmazza az eddig ismertté vált eseteket. Míg a táblázat felső részében szereplő esetekben a panasztevők az egész finanszírozási rendszert kérdőjelezték meg, a táblázat alsó részében szereplő német és brit esetben csupán az új tematikus csatornák üzemeltetési díjból történő finanszírozását vitatták.

Panasztevő és évszám	Bizottság döntése	Semmissé nyilvánítási kereset az EFB-nél	EFB ítélete	Kereset döntés elmulasztásának megállapítására	EFB ítélete	Fellebbezés az EFB ítélete ellen az EKB-nál	88(2) szerinti eljárás megindítása a Bizottság által
Gestevisi ón 1992, 1993	–			+ 1996	+ 1998 Bizottság elmarasztalása		–
SIC 1992	+ 1996 Nem állami támogatás	+ 1997	+ 2000 Bizottság döntésének semmissé nyilvánítása	(+ 1995 visszavonva)			
TF1 1993	–			+	+ 1999 Bizottság elmarasztalása	+ 1999	+ 1999
Mediaset 1996	–			–			+ 1999
SIC 1996	–			–			–
TF1 1997	–			–			–
Skai 1997	–			–			–
TV3 1999	–			–			–
VPRT 1997	+ 1999 Támogatás összegegyeztethető						
BSkyB 1997	+ 1999 Támogatás összegegyeztethető						

*Első és második spanyol eset*¹³

A Gestevisión Telecinco 1992-ben és 1993-ban panasszal fordult a Bizottsághoz, azt állítva, hogy a regionális csatornák, illetve az RTVE szubvenciók és egyéb intézkedések (kedvezményes hitel, késedelmes fizetések, adóelengedés és adófizetés alóli mentesítés) formájában törvénytelen állami támogatásban részesül: a támogatás meghaladja a közszolgáltatási kötelezettségek teljesítéséhez szükséges költségeket, és ez torzítja a versenyt. A Bizottság hosszas vizsgálódás után sem tudott elég információhoz jutni sem a támogatás mértékéről, sem arányosságáról. A panasztevők 1996 júniusában keresettel fordultak az Elsőfokú Bírósághoz a Bizottság döntéshozatala elmulasztásának megállapítására. A Bíróság 1998 szeptemberében elmarasztalta a Bizottságot, amely az ítélet nyomására 1999 februárjában felszólította a spanyol kormányt a támogatás létező természetére vonatkozó információ rendelkezésre bocsátására.

A spanyol eset különleges horderejű, hiszen Spanyolország volt az első EU-tagállam, ahol kereskedelmi szolgáltató panasszal fordult a Bizottsághoz a közszolgáltatási műsorszolgáltató szervezet finanszírozási rendszere miatt. A Bizottság pontosan ezzel a különleges körülménnyel kísérelte meg igazolni hosszúra nyúló előzetes vizsgálódásait, ti. hogy egy döntés a főeljárás elindításáról precedens értékű lenne, és komoly következményei lennének a Közösségben működő többi közszolgáltatási tévétársaságra: ilyen esetben az eljárás időtartamára az érintett tagállam köteles lenne felfüggeszteni a támogatás nyújtását. Az Elsőfokú Bíróság ugyan elmarasztalta a Bizottságot aktus meghozatalának elmulasztása miatt, a Bizottság nem kezdeményezte a 88(2) szerinti főeljárást. Ezt – mint később látni fogjuk – megtette a francia és olasz esetekben, de csak az olyan ad hoc intézkedésekre vonatkozóan, amelyek új támogatást képeznek, és amelyeknek kétségbe vonja összeegyeztethetőségét a közös piaccal. Döntése tehát ott sem érinti azokat a támogatásokat (üzembentartási díj), amelyekről még nem tudta eldönteni, hogy létező támogatást képeznek-e.

*Első és második portugál eset*¹⁴

A SIC 1993 júliusában panasszal fordult az Európai Bizottsághoz (első panasz), amelyben azt állította, hogy a portugál állam által az RTP-nek nyújtott támogatás (kompenzációk, adózás alóli mentesítés, késedelmes fizetések, beruházási támogatás stb.) olyan törvénytelen állami támogatást képez, amelyről előzetesen nem értesítették a Bizottságot. 1995 augusztusában a SIC formálisan felszólította a Bizottságot a döntéshozatalra, különösen a főeljárás megindítására. Mivel a Bizottság elmulasztotta az aktus meghozatalát, a SIC 1995 decemberében keresetet indított ellene az EK Elsőfokú Bíróságánál. 1996 októberében pedig újabb panasszal fordult a Bizottsághoz (második panasz) az RTP-nek 1994–96 között juttatott támogatások ügyében. A Bizottság az első panaszra vonatkozóan 1996 novemberében hozta meg döntését, amely megállapította, hogy az RTP-nek juttatott finanszírozás nem képez állami támogatást. A SIC ezek után visszavonta a Bizottság ellen a határozathozatal elmulasztásáért indított keresetét, 1997 márciusában azonban az Elsőfokú Bíróságnál fellebbezett a Bizottság döntése ellen. Az Elsőfokú Bíróság 2000. májusi ítéletében semmisnek nyilvánította a Bizottság döntését.

Az első portugál eset abban tér el az összes többitől, hogy a közszolgáltatási műsorszolgáltatónál 1994-ben bevezették az analitikus számviteli rendszert, amely elvileg egyszerű-

síti a bevételek és költségek azonosítását. A portugál hatóságok által rendelkezésre bocsátott adatok és érvelés alapján a Bizottság meg is győződött róla, hogy a versenytárs által panaszolt intézkedések nem képeznek állami támogatást. Ez volt tehát az első – méghozzá a közszolgálat szemszögéből kedvező – döntés a panaszok sorában. A döntés azonban mégsem adta meg a várt jogbiztonságot a többi tagállamban működő közszolgálati műsorszolgáltatóknak. Egyrészt az említett egyedülálló számviteli rendszer miatt nem lehetett hasonló érvelésre számítani a többi műsorszolgáltató finanszírozási rendszerével kapcsolatos panaszok kivizsgálásánál. Másrészt az RTP csupán egyes, jól definiálható kiegészítő tevékenységek költségeinek kompenzálására részesült a támogatásban, nem pedig a közszolgálati megbízatás egészének teljesítéséért. Harmadrészt a döntést megtámadta a panasztevő az Elsőfokú Bíróságon: míg egyes intézkedések esetében a panasztevő elfogadta a Bizottság érvelését, a többire vonatkozóan kérelmezte a döntés semmissé nyilvánítását. A Bíróság a vizsgált területeken semmissé nyilvánította a döntést, mivel a Bizottságnak komoly nehézségei voltak az értékelésben és kezdeményeznie kellett volna az összes érdekelt felet bevonó főeljárást.

Ami pedig a második panasz kimenetelét illeti, az elsőből semmilyen következtetés nem vonható le, hisz az RTP finanszírozási rendszere az új koncessziós szerződéssel (1994) radikálisan megváltozott: immár a két csatorna műsorát teljes egészében közszolgálatinak tekintik, csakúgy, mint más tagállamokban.

Francia¹⁵ és olasz¹⁶ esetek

A TF1 1993-ban panaszt nyújtott be a Bizottsághoz, azt állítva hogy a 87. cikk (régi 92. cikk) értelmében a France2 és a France3 a rájuk ruházott közszolgálati kötelezettségek teljesítésekor felmerülő költségekhez képest üzemeltetési díj, szubvenciók és tőkeemelés formájában túlzott mértékű pénzügyi támogatást kap az államtól. A Bizottság hosszas vizsgálódás után sem tudta megszerezni a támogatási rezsim értékeléséhez szükséges információt. A TF1 – a Bizottság döntéshozatalának hiányában – 1996 februárjában keresetet indított az Elsőfokú Bíróságnál: 1999 júniusában a Bíróság elmarasztalta a Bizottságot aktus meghozatalának elmulasztásáért. Közben a TF1 1997 márciusában újabb panasszal fordult a Bizottsághoz. 1999 februárjában a Bizottság felszólította Franciaországot, hogy nyújtson be minden, az ügy értékeléséhez szükséges információt, majd 1999 júliusában megindította a 88(2) szerinti főeljárást. Az eljárás az üzemeltetési díj formájában nyújtott támogatásokat nem érinti.

A Mediaset Csoporthoz tartozó RTI 1996-ban panasszal fordult a Bizottsághoz, azt állítván egyes, RAI-t előnyben részesítő intézkedésekről (üzemeltetési díj, adózás alóli mentesítés, koncessziós díjtartozás csökkentése, illetve befagyasztása, tőkeemelés, speciális hitel), hogy azok állami támogatást képeznek. A Bizottság a panasztevővel és az olasz hatóságokkal folytatott hosszas levelezés és találkozók ellenére sem volt képes megállapítani, hogy a RAI-nak juttatott köztámogatás arányban áll-e a közszolgálati kötelezettségek teljesítéséhez szükséges költségekkel, valamint hogy az intézkedések létező támogatásnak tekintendők-e. A Bizottság 1999 februárjában felszólította Olaszországot, hogy nyújtsa be a támogatás természetének felméréséhez rendelkezésre álló minden információt és észrevételeit. A Bizottság, miközben egyes intézkedések ellen nem emelt kifogást (koncessziós díj csökkentése, két kölcsönfelvétel), más intézkedésekre vonatkozóan (tőkeemelés, prefe-

renciális hitel) 1999 júliusában elindította a 88(2) szerinti főeljárást. Az eljárás nem érinti az üzembentartási díj formájában nyújtott támogatást.

A francia és az olasz eset két eltérést mutat: míg az előbbiben a panasztevő keresetet nyújtott be az Elsőfokú Bírósághoz a Bizottság ellen intézkedés elmulasztása miatt, az utóbbiban ez nem történt meg. Ugyanígy (legalábbis egyelőre) nem nyújtott be a Mediaset második panaszt sem a Bizottsághoz – ezt a TF1 megtette.

A közszolgálati műsorszolgáltatás finanszírozási rendszerét létrehozó alapvető törvények mindkét tagállamban a Római Szerződés hatálybalépése előtt születtek meg. Ami az üzembentartási díjakat illeti, ezekről rendelkeztek is a törvények, nem úgy, mint a panasztevők által szintén kifogásolt ad hoc szubvenciókról és egyéb intézkedésekről. Mivel az üzembentartási díjról még nem sikerült megállapítania a Bizottságnak, hogy létező támogatást képez-e, egyik esetben sem vonatkozik rá a főeljárás megindításáról szóló döntés. Vonatkozik viszont az egyéb intézkedésekre, amelyekről a Bizottság megállapította, hogy állami támogatást képeznek, és kétségbe vonja összeegyeztethetőségüket a közös piaccal.¹⁷ A francia és az olasz állam egyaránt hivatkozott az egyes gazdasági ágazatok fejlesztésére adható mentesség alapján fennálló kompatibilitásra, jelezve, hogy a kérdéses időszakban reorganizációs tervet hajtottak végre a közszolgálati műsorszolgáltatónál. Ehhez azonban be kell bizonyítaniuk, hogy a támogatást a reorganizációs tervvel egybeeső időben nyújtották. A kultúra előmozdítására irányuló támogatás által élvezett mentességet nem említették, viszont az általános gazdasági érdekű szolgáltatást végző vállalatnak adható kivételt igen. A Bizottságnak kétségei voltak, hogy a főeljárás megindításáról szóló döntés által érintett támogatások képezhetnek-e ilyen kivételt: a műsorszolgáltatók adott időszakban részesültek a támogatásokban, holott a közszolgálati feladatok közben nem módosultak.

Az érdekelt feleknek a főeljárás kezdeményezéséről szóló, Hivatalos Közlönyben publikált értesítést követően (1999. november 27. és, illetve 1999. december 4.) egy hónap állt rendelkezésre észrevételeik benyújtására. A főeljárás megindítása azzal jár, hogy az eljárás idejére fel kell függesztenie az államnak a támogatás nyújtását. Amennyiben a két tagállam most is nyújt ilyen támogatást (erről nincs pontos információ), ez érzékenyen érintheti a közszolgálati műsorszolgáltatót. Csakúgy, mint az, hogy az „illegálisan” kapott támogatást esetleg vissza kell téríteni.

*Görög eset*¹⁸

A Skai társaság 1997-ben panaszt nyújtott be a Bizottsághoz azt állítván, hogy az ERT az EK Szerződés 87. és 88. cikke értelmében üzembentartási díjak, szubvenciók, adósságelengedések és bankgarancia formájában állami támogatásban részesül. A Bizottság a támogatás fennállásának felmérésére 1998 januárjában információt kért a görög hatóságoktól. Döntés még nem született.

A görög esetről nem áll rendelkezésre Bizottság által közzétett dokumentum, hiszen még csak az előzetes vizsgálódási szakasz folyik. Mindenesetre a görög hatóságok által a Bizottsághoz eljuttatott, az állam és az ERT közötti pénzügyi kapcsolatokat (üzembentartási díj, szubvenciók és egyéb intézkedések) elemző dokumentum némileg ellentmondásos az elnevezések terén: Míg egy helyen az üzembentartási díjakat általános érdekű szolgáltatások nyújtásáért kapott kompenzációként, a szubvenciókat pedig az állami politika keretében nyújtott szolgáltatások elvégzéséért nyújtott ellentételezéseként tünteti fel, máshol utóbb-

biakat is általános érdekű szolgáltatásért juttatott kompenzációnak nevezi. Nem világos az sem, hogy e két fogalom hogy áll összefüggésben az ún. „közérdekű” szolgáltatásokkal. Bár a nemzeti megnevezések megkérdőjelezése nem tartozik a Bizottság hatáskörébe, fel-tétel viszont a rendszer következetessége, ami jelen esetben hiányozni látszik.

*Ír eset*¹⁹

Az ír kormány 1999 áprilisában értesült a Bizottságtól, hogy a TV3 panaszt nyújtott be az RTE finanszírozási rendszerével kapcsolatban. A Bizottság tájékoztatást kért a hatóságoktól a támogatás arányosságának megállapításához. Az ír panaszra vonatkozóan egyelő-re nem áll rendelkezésre semmilyen információ.

*Német*²⁰ *és brit*²¹ *eset*

1997-ben kereskedelmi szolgáltatók panaszt tettek a Bizottságnál az ARD és a ZDF által közösen üzemeltetett két tematikus csatorna, a *Kinderkanal* és a *Phoenix* üzemeltetési díjából történő finanszírozása miatt. A Bizottság 1999 februárjában hozta meg döntését, amelyben megállapította: a két csatorna üzemeltetési díjából történő finanszírozása állami támogatást képez ugyan, de összeegyeztethető a versenyszabályokkal.

A BSkyB 1997 szeptemberében panasszal fordult a Bizottsághoz a BBC tematikus csatornája, a News24 üzemeltetési díjából történő finanszírozása miatt. A Bizottság 2000 márciusában hozta meg döntését, amellyel megállapította, hogy a finanszírozás jogtalan állami támogatást képez ugyan (mivel bevezetéséről nem értesítették a Bizottságot), összeegyeztethető a közös piaccal.

A német és a brit panasz esetében hozott viszonylag gyors döntés jelzi, hogy Németországban és az Egyesült Királyságban elég világosan, de ugyanakkor tágran sikerült meghatározni a közszolgálati megbízatást ahhoz, hogy abba az új szolgáltatásnak számító, hirdetésmentes tematikus csatornák is beletartozzanak.

A szakosodott csatornák üzemeltetési díjából történő finanszírozása a Bizottság nézete szerint állami támogatás, hisz a szolgáltatás nyújtásáért kapott ellentételezés nem a piac működése (nyilvános tender) alapján kerül rögzítésre. Összeegyeztethető viszont a közös piaccal, mert megfelel az általános gazdasági érdekű szolgáltatás összes kritériumának. Érdekesség, hogy bár a Bizottság egyik esetben sem volt teljesen elégedett a jogi és adminisztratív kerettel, amely meghatározta a közszolgálati megbízatást és ráruházását az adott vállalat(ok)ra, képes volt elvégezni a felmérést. A konformitás megállapítása után pedig mindössze sajnálattal konstataálta, hogy a tagállamok nem jelentették be a támogatást annak bevezetése előtt.

2.2. Az eljárások összefoglalása

Az eddig a Bizottsághoz benyújtott tizenegy panasz közül csupán háromban született döntés: Egyrészt az első portugál panasz esetében, ahol a Bizottság megállapította, hogy az RTP-nek juttatott közfinanszírozás nem képez állami támogatást. Másrészt a német és a brit

panaszok esetében, ahol a Bizottság úgy találta, hogy a szakosodott csatornák üzemben-tartási díjból történő finanszírozása állami támogatásnak minősül, de összeegyeztethető az EK Szerződéssel.

A Bizottságnak az RTP finanszírozásával kapcsolatos döntése egy részének érvényes-ségét azonban máris megkérdőjelezte az EK Elsőfokú Bíróságának ítélete. A Bíróság a döntést azért nyilvánította semmisnek, mert a Bizottságnak komoly nehézségei támadtak mind az állami támogatás fennállásának, mind összeegyeztethetőségének felmérésében, mégsem indította el az ilyen esetekben kötelező főljárást. Az ítélet ellen ugyan lehetőség van fellebbezni az Európai Közösségek Bíróságánál, nincs tudomásunk ilyen lépésről sem a Bizottság, sem a portugál állam részéről.

A vizsgálódások a legtöbb eset kapcsán túl hosszúvá nyúltak, lehetőséget adva a pa-nasztevőnek az intézkedés elmulasztásának megállapítására irányuló kereset benyújtására. Az Elsőfokú Bíróság két ízben (első spanyol és első francia panasz) is elmarasztalta a Bi-zottságot.

Az eddigi bizottsági döntések és bírói ítéletek alapján az alábbiak szerint lehetne összefoglalni a közszolgálati műsorszolgáltatók finanszírozásával kapcsolatban az EU-ban formálódó álláspontot.

Állami támogatás jelenlétének megállapítása

Állami támogatást képez minden olyan intézkedés, amely állami forrást foglal magá-ban, gazdasági/pénzügyi előnyhöz képes juttatni a kedvezményezett vállalatot versenytár-saival szemben, képes torzítani a Közösségen belüli kereskedelmi feltételeket. A Bizottság először azt állapítja meg, hogy egy adott támogatás egyáltalán állami támogatásnak minő-sül-e, vagy rendes állami hozzájárulás, amelyet az állam mint a tulajdonosi jogkör gyakor-lója nyújt. Ennek eldöntésére megvizsgálja, hogy hasonló intézkedést az adott körülmé-nyek között egy piaci logika alapján működő szereplő meghozott volna-e. Az esetek kapcsán a Bizottság például így konstatálta, hogy a RAI által a Cofiritól, illetve a Cofiri Factortól kapott két kölcsön nem képez állami támogatást.

Amennyiben egy intézkedés állami támogatásnak bizonyul, mert a fent felsorolt krité-riumokat teljesíti, azt kell eldönteni, hogy létező támogatásról (a Római Szerződés hatály-balépése előtt,²² illetve egy adott tagállam EK-hoz történő csatlakozása előtt bevezetett²³) vagy új támogatásról van-e szó. Amennyiben sikerül megállapítani a támogatás létező természetét, akkor a 88(1)-ben foglalt eljárás követendő, azaz ha a Bizottság arra a követ-keztetésre jut, hogy a létező támogatás ellentétes a közös piaccal, konkrét intézkedéseket javasol, a helyzetet a tagállammal együttműködve próbálja meg orvosolni. A létező támo-gatásokra mindenesetre nem vonatkozik a bejelentési kötelezettség.

Az üzemeltartási díjak létező természetével kapcsolatosan a Bizottság még nem ju-tott döntésre: ugyan a díjat mindenütt a Római Szerződés érvénybe lépése, illetve az adott tagállam csatlakozása előtt vezették be, azóta nagy változások mentek végbe a műsorszol-gáltatási piacon (például kérdés, hogy milyen tevékenységek finanszírozására fordítja az üzemeltartási díjat az adott vállalat).

A szubvenciók és az ad hoc intézkedések viszont, amelyekről nem rendelkezett az üzemeltartási díjakra vonatkozóhoz hasonló törvény, új támogatásnak minősülnek és ezért vonatkozik rájuk a bejelentési kötelezettség. Az a tagállam tehát, amelyik elmulasztja

a Bizottságot értesíteni tervezett bevezetésükről, megsérti a Római Szerződést. Mint azonban láttuk, ennek csak akkor vannak komoly következményei, ha a támogatás nemcsak jogtalan, hanem összeegyeztethetetlennek is bizonyul.

Az állami támogatás összeegyeztethetőségének megállapítása

Az állami támogatás akkor konform a Szerződéssel, ha valamelyik Szerződésben foglalt mentesség alá esik. Míg első látásra a legkézenfekvőbb mentesség a kulturális kivétel lenne, ezt a Bizottság szűken értelmezi: a műsorszolgáltatás általánosságban nem tartozhat bele, csak egy-egy projekt (mint pl. adott témájú nagyszabású filmsorozat készítése). A másik kivétel, amelyre Franciaország hivatkozott is, a bizonyos gazdasági ágaknak nyújtott támogatás. Ha e két kivétel alkalmazható is, az államnak be kell tudnia bizonyítani, hogy a támogatást csak egy adott időszakban – egy-egy projekthez kötődően – nyújtotta.

Úgy tűnik azonban, hogy a Bizottság a közszolgálati műsorszolgáltatók esetében leginkább az általános gazdasági érdekű szolgáltatást végző vállalat által élvezett mentességet hajlandó alkalmazni (lásd a német és a brit esetet), amennyiben:

- a tagállam világosan általános gazdasági érdekű szolgáltatásként definiálta és vezette be,
- a tagállam formálisan az adott vállalatra bízta az általános gazdasági érdekű szolgáltatás nyújtását,
- a támogatás csak a legszükségesebbekre korlátozódik, szemmel tartva az arányosság elvét,
- nem hathat ki a Közösségen belüli kereskedelmi forgalomra olyan mértékben, hogy az ellentétes lenne a közös érdekekkel.

Annak vizsgálatában, hogy egy adott szolgáltatás megfelel-e az általános gazdasági érdekű szolgáltatás kritériumainak, a Bizottságnak figyelembe kell vennie az Amszterdami Jegyzőkönyv rendelkezéseit: ha a tagállam nem élt vissza hatáskörével (a fenti kritériumok teljesülnek), nem feladata a nemzeti elnevezések és kategóriák felülbírálása.

3. KÖVETKEZTETÉSEK

A Bizottság Közleményéből az derül ki, hogy a Bizottság az összeegyeztethetőséget általában az általános gazdasági érdekű szolgáltatásra alkalmazható mentesség alapján méri fel, jelezvén hogy a többi potenciális mentesség nagyon szűken értelmezendő. Ebből következik, hogy az adott időszakhoz kötődő támogatások esetében nincs sok esélye a tagállamoknak a mentesség elnyerésére. Más a helyzet a rendszeres támogatások esetében.

Ezzel együtt csak az a tagállam lehet képes megvédeni rendszerét és élvezni az általános gazdasági érdekű szolgáltatás nyújtásáért megítélhető mentességet, amelyik a közszolgálati megbízatás világos definícióját adja, és jogi aktussal az adott vállalatra bízta végzését. Ennek ellenére a jogi és adminisztratív keret Bizottság által észlelt bizonytalanságai a pozitív elbírást sem a német, sem a brit esetben nem akadályozták meg.

Természetesen a világos definíció megkönnyíti a Bizottság munkáját és kedvező lehet a tagállam szempontjából is. A Bizottság Közleménye végre kimondta, hogy az új szolgáltatások is beletartozhatnak a definícióba. A német és brit eset erre vonatkozóan azért nem adott útmutatást, mert az új szolgáltatás jellege itt hagyományosan a közszolgálati megbízatásba foglalt műfajokra (hírek, információ, gyermekműsor) korlátozódott, a finanszírozás pedig a legklasszikusabb bevételi forrásból, az üzembentartási díjból valósult meg.

A panaszok elbírálásakor az arányossági teszt elvégzése komoly gondot fog jelenteni a Bizottságnak. Az arányosság felméréséhez szükséges átláthatóságnak eltérőek az értelmezései és kérdéses a Bizottság által egyelőre elfogadott séma alkalmazhatósága. Az átláthatóság fogalmának értelmezése valószínűleg a Bíróságra marad, tovább húzva az eljárásokat. Ebbe az irányba hat az esetek egyedi elbírálásának szükségessége is.

Az első panasz benyújtásától számítva csaknem tíz év telt el, és a Bizottság továbbra is nehézségekkel küzd. Ez egyrészt a tagállamokban működő rendszerek bonyolultságával és átláthatóságának hiányával, másrészt pedig a Bizottság saját dilemmájával függ össze. A közszolgálati műsorszolgáltatásra speciálisan értelmezendők a versenyszabályok, hiszen nem lehet eltekinteni a társadalomban betöltött funkcióitól.

Az EU-tagságra számító Magyarország számára is komoly tanulsággal szolgálnak az esetek: a közszolgálati műsorszolgáltatást úgy kell definiálni, hogy a kategóriák világosak, a megnevezések konzekvensek legyenek, és hogy a definíció tartalmazza a jövőben esetlegesen megjelenő összes terjesztési technikát, műsorkínálati formát, valamint finanszírozási módozatot. Ha egy adott intézkedést megkérdőjeleznek az EU intézményei előtt, ott nem fogadják el a felületes tájékoztatást. A hatóságoknak minden intézkedésről, azok körülményeiről és hatásairól pontos adatokkal kell rendelkezniük. Olyan érveket pedig felesleges felsorakoztatni, amelyek a fent ismertetett panaszok esetén nem váltak be (pl. kulturális kivétel alkalmazása az egész tevékenységre).

Amennyiben a közszolgálati műsorszolgáltatás finanszírozási rendszerét – a jelenleg alkalmazott és a jövőben tervezett intézkedéseket – az állam létező támogatásként kívánja elfogadtatni az EU-val, úgy minden rájuk vonatkozó rendelkezést az ország EU-csatlakozása előtt kell meghozni. Érdemes olyan rendszert létrehozni, amely biztonságos és elegendő összegeket garantál a közszolgálati megbízatás teljesítéséhez, ezzel elkerülve a nehezen igazolható ad hoc intézkedéseket.

JEGYZETEK

¹ A szerző médiaszakértő, Master fokozatot szerzett a londoni Westminster Egyetem kommunikációs szakán.

² Ezt erősítette meg az EKB 1974-es ítélete a *Sacchi* ügyben, ECR 1974 p 1409.

³ E liberalizációt fémjelazte az EK Határok nélküli televízió 1989-es irányelve, *Council Directive 89/552/EEC on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcast activities*, OJ L 298, 17/10/1989.

⁴ *Consolidated version incorporating the changes made by the Treaty of Amsterdam, signed on 2 October 1997*. OJ C 340, 10/11/1997. A Jegyzőkönyv a tagállamok ratifikációját követően 1999. május 1-jén lépett hatályba.

⁵ Fazekas Judit (szerk): *Az európai integráció alapszerződesei*, Budapest 2000. Az idézet egy szó használatától eltekintve pontos: a szerző a hivatalos magyar fordításban szereplő „rádióadás” szót megtévesztőnek tartja, és helyette a „műsorszolgáltatást” használja mint az angol „broadcasting” megfelelőjét.

- ⁶ Commission Directive 2000/52/EC of 26 July 2000 amending Directive 80/723/EEC on the transparency of financial relations between Member States and public undertakings, OJ L 193, 29/07/2000.
- ⁷ Discussion Paper: Application of Articles 90, Paragraph 2, 92 and 93 of the EC Treaty in the broadcasting sector. European commission, 1998.
- ⁸ Az a) opciót az állam költségvetés szükségessége, a c) opciót politikai/nemzetbiztonsági szempontok hátráltatják.
- ⁹ A cikkek tartalmának ismertetését lásd alább, a versenyszabályokkal foglalkozó részben.
- ¹⁰ Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting within the Council, OJ No C 30, 05.02.1999.
- ¹¹ Communication from the Commission on the application of State aid rules to public service broadcasting, OJ No C320, 15/11/2001.
- ¹² Kivételt képeznek az olyan szolgáltatások, amelyek nem a társadalom demokratikus, szociális vagy kulturális igényeit elégítik ki, pl. az e-business.
- ¹³ Action brought on 17 June 1996 by Gestevisión Telecinco SA against Commission of the European Communities (Case T-95/96). OJ C 247, 24/08/1996.
- Commission enjoins the Spanish government to submit information on the existing nature of the financing scheme of the public broadcaster RTVE and of the Regional public channels. DN: IP/99/82, 1999-02-03, <http://europa.eu.int>
- Judgement of the Court of First Instance (Third Chamber, Extended Composition) of 15 September 1998 in Case T-95/96: Gestevisión Telecinco SA v Commission supported by the French Republic, OJ C 340, 1998, Item 31.
- ¹⁴ Action brought on 19 December 1995 by SIC – Sociedade Independente de Comunicação, SA against the Commission of the European Communities (Case T-231/95), OJ C 77, 16/03/1996.
- Action brought on 3 March 1997 by SIC -Sociedade Independente de Comunicação SA – against Commission of the European Communities (Case T-46/97), OJ C 142, 10/05/1997.
- Decision to regard the funds to offset public service obligations as not constituting state aid. OJC 67, 04/03/1997.
- Judgement of the Court of First Instance (First Chamber, Extended Composition) of 10 May 2000 in Case T-46/97: SIC SA v Commission of the European Communities supported by RTP, the Portuguese Republic and the UK, <http://europa.eu.int>
- Projet de lettre au gouvernement portugais (Bizottság bizalmas levéltervezete).
- ¹⁵ Action brought on 2 February 1996 by Télévision Française 1 against the Commission of the European Communities (Case T- 17/96). OJ C, 30/03/1996.
- Appeal brought on 10 August 1999 by the Commission of the European Communities against the judgement delivered on 3 June 1999 by the Third Chamber, Extended Composition, of the Court of First Instance of the European Communities in Case T-17/96 between Télévision Française 1 SA (TF1) and the Commission of the European Communities supported by the French Republic. OJ C 299/14, 16/10/1999.
- Appeal brought on 13 August 1999 by the French Republic against the judgement delivered on 3 June 1999 by the Third Chamber, Extended Composition, of the Court of First Instance of the European Communities in Case T-17/96 between Télévision Française 1 SA (TF1) and the Commission of the European Communities supported by the French Republic, OJ C 299, 16/10/1999.
- Arrêt du Tribunal (troisième chambre élargie) Télévision française 1 SA (TF1) v Commission des Communautés Européennes, 3 juin 1999, OJ C 265, 18/09/1999.
- Commission enjoins the French government to submit information on the existing nature of the financing scheme of the public broadcasters France 2 and France 3. DN: IP/99/81, 1999-02-03, <http://europa.eu.int>
- Commission opens formal procedure regarding State aid to public broadcasters France 2 and France 3. DN: IP/99/531, 1997-07-20, <http://europa.eu.int>
- Invitation to submit comments pursuant to article 88(2) of the EC Treaty concerning the aid C 60/99 (ex NN 167/95) -capital increases and other ad hoc subsidies in favour of France 2 and France 3, OJ C 340, 27/11/1999.
- ¹⁶ Commission enjoins Italian government to submit information on the existing nature of the financing scheme of the public broadcaster RAI. DN:IP/99/80, 1999-02-03, <http://europa.eu.int>

Commission opens formal procedure regarding aid measures for public broadcaster RAI (Italy) and raises no objections to other measures. DN: IP/99/532, 1999-07-20, <http://europa.eu.int>

Elementi di risposta relativi alla procedura dalla Commissione europea, ai sensi dell'art. 88. par. 2, del Trattato CE, concernente presunti aiuti di Stato conferiti dall'Italia a RAI. (az olasz hatóságok által összeállított bizalmas anyag).

Invito a presentare osservazioni a norma dell'articolo 88, paragrafo 2, del trattato CE, in merito all'aiuto C62/99- Aumento di capitale e altre misure a favore della RAI, OJ C 352, 04/12/1999.

¹⁷ A szerző véleménye szerint az a tény, hogy a különböző intézkedéseket nem egy döntés keretében vizsgálja a Bizottság, megnehezíti az arányosság felmérését.

¹⁸ Plainte concernant l'aide d'état accordée à la Société Hellénique de Radiotélévision (ERT-SA), 1998. 01. 26 (Bizottság bizalmas levele).

Régime du financement de l'ERT dont fait partie la redevance et autres moyens de soutien financier (a görög hatóságok által összeállított bizalmas munkaanyag).

¹⁹ RTE Complaint. In: *Euro-info, Newsletter of the Brussels Office*, 2/99.

²⁰ Commission approves public funding of two special interest channels in Germany. DN: IP/99/132, 1999-02-24, <http://europa.eu.int>

Positionspapier von ARD und ZDF zum Beihilfefall Phoenix/Kinderkanal. 1998. szeptember 9. (az ARD és a ZDF Bizottsághoz intézett bizalmas állásfoglalása).

Aid NN 70/98 State aid public broadcasting channels 'Kinderkanal and Phoenix', OJ C 238, 21/08/1999.

²¹ Aid NN 88/98 Financing of a 24-hour advertising-free news channel with licence fee by the BBC, OJ C 78, 18/03/2000.

Commission approves public funding of a 24-hour news channel in the United Kingdom. DN: IP/99/706, 1999-09-29, <http://europa.eu.int>, OJ C 78, 18/03/2000.

State aid No NN 88/89- United Kingdom. Financing of a 24-hour advertising-free news channel out of the licence fee by the BBC. Brussels, 14.12.1999 (bizalmas bizottsági dokumentum).

²² Az alapító tagállamok esete.

²³ A később csatlakozó tagállamok esete.

Schleicher Nóra

BESZÉLGETÉSI STÍLUSOK, AVAGY MIÉRT ÉRTJÜK FÉLRE EGYMÁST?

Deborah Tannen: *Miért értjük félre egymást?*
Kapcsolataink a beszélgetési stíluson állnak
vagy buknak. Budapest, Tinta Könyvkiadó,
2001. Ford: Reményi Andrea Ágnes. 220. o.

Örömmel tapasztaltam, hogy 2001 második felében végre két olyan publikáció is megjelent Magyarországon, magyar nyelven, mely a társadalmi nem (gender) és a nyelvhasználat kérdéseivel foglalkozik. Az angolszász – és kisebb mértékben a német – nyelvterületeken nagy népszerűségnek örvendő és bőséges irodalommal bíró téma egyik első magyarországi megjelenését üdvözölhetjük.

A *Replika* 2001. novemberi, összevont 45–46. számában Reményi Andrea Ágnes bevezető tanulmányát követve három, a terület legfrissebb eredményeit, kutatási irányait bemutató írást olvashatunk Susan Gal, Mary Bucholtz és Deborah Cameron tollából.

A szigorúan tudományos igényű tanulmányokat jól kiegészíti Deborah Tannenek a laikus közönséghez is szóló, népszerűsítő könyve, a *Miért értjük félre egymást?*¹. Tannen a washingtoni Georgetown egyetem nyelvész professzora és talán a világ egyik legismertebb, nem csak tudományos körökben olvasott nyelvésze. Ismertségét, népszerűségét azon könyveinek köszönheti – ezek sorában az első az 1986-ban írt *Miért értjük félre egymást?* – melyekben saját és kollégái kutatásainak eredményeként megfogalmazódó elképzeléseit nyelvhasználat és társas kapcsolatok viszonyáról mindenki számára érthető, a tudományos szakzsargont mellőző, számos példával, anekdotával illusztrált, izgalmas stílusban, műfajilag az ún. önéletrajzi (selfhelp) könyveket követve fogalmazza meg.

Itt tárgyalt könyvének fő tétele szerint a mindennapi kapcsolatainkban, így a családban, párkapcsolatokban előforduló problémák, konfliktusok egy része eltérő beszélgetési stílusainkra és az ebből adódó félreértésekre vezethető vissza. Amit a személyiségben rejlő problémaként: agresszivitásként, határozatlanságként; a kapcsolatban rejlő problémaként: a szeretet, a figyelem hiányaként; a másik negatív szándékaként: udvariatlanságként, rosszindulatként értelmezünk, azért gyakran egyszerűen eltérő beszélgetési stílusaink okolhatók. Ha, úgy érezzük, a másik nem figyel ránk, ez talán abból adódik, hogy figyelmét a miénkétől eltérő nyelvi eszközök segítségével mutatja ki, ha valakit agresszívnek ítélünk, ez talán csak azért történik, mert hozzánk képest gyorsabban, hangosabban, rövidebb szüneteket tartva beszél stb.

A beszélgetési stílus nem teljesen tisztázott fogalmán a szerző, úgy tűnik, a beszélgetés „eszközeit”: a beszédsebességet, a szünetet, a hangerőt, a hangmagasságot és az ezen esz-

közök összekapcsolásával létrehozott „motívumokat”, azaz például az érzelmek kifejezését, az érdeklődést, a mentegetőzést, a panaszkodást érti.

A beszélgetési stílus koncepciójának bevezetésével azt kívánja hangsúlyozni, hogy beszélgetéseink működése szempontjából nemcsak az a fontos, amit mondunk, hanem az is, hogyan mondjuk azt. A stílus hordozza mondanivalónk mögöttes üzenetét, azt, hogyan viszonyulunk az elmondottakhoz, beszélgetőpartnerünkhöz, a beszélgetési helyzethez.

A mögöttes üzenet elsődleges jelentőségét Tannen szerint az adja, hogy az emberek folyamatosan valamiféle „kettős kötés” szorításában élnek, beszélnek: egyszerre törekednek a másikkal való összetartozás, hasonlóság, szolidaritás megélésére, kifejezésére és a másiktól való különbözés, különállás, az individualitás megélésére és kifejezésre. A szolidaritás kinyilvánítása az individualitást ássa alá, az individualitás hangsúlyozása a szolidaritás ellen hat. A kettő közti egyensúlyozást nyelvészetileg a közvetettség, illetve az udvariasság² fogalmával lehet megragadni. „Ha mondanivalónk az együvé tartozás irányába mutat, enyhíteni akarjuk a hatást, nehogy tolakodásnak tűnjék. Ha mondanivalónk távolságtartást jelez, az együvé tartozás tónusaival akarjuk lágyítani, nehogy háritásnak tűnjék” (32. o.). A mögöttes üzenet közvetettsége lehetővé teszi: egyrészt a másikkal való szolidaritás megélését (mi szavak nélkül is megértjük egymást), másrészt védi a mögöttes üzenet megfogalmazóját, aki adott esetben arculatvesztés nélkül vonulhat vissza, mondván én nem így értettem, nem ezt gondoltam.

A probléma abból fakad, hogy beszélgetési stílusaink, melyek segítségével a mögöttes üzenetet létrehozuk, Tannen szerint, különböznek, eszközeinket, motívumainkat eltérő módon használjuk. Helyesen hívja fel a figyelmet ezenkívül az eszközök és motívumok jelentésének relativitására is, vagyis arra, hogy ugyanaz az eszköz vagy motívum különböző helyzetekben különböző jelentésekre tehet szert. Ez azután ahhoz vezet, hogy a mögöttes üzenetet könnyen félre lehet érteni.

Eltérő beszélgetési stílusaink eltérő szocializációnk következményei. Különbözünk egymástól nemzetiségünk, nemünk, korunk, etnikumunk stb. tekintetében, ezek a különbségek egyben eltérő szocializációt is jelentenek, s így igen gyakran eltérő beszélgetési stílusokhoz vezetnek. A britek például hosszabb szünetet tartanak beszélőváltáskor, mint az amerikaiak, de rövidebbet, mint a finnek, a görögök a svédeknél gyorsabban és hangosabban beszélnek, az amerikaiak üzleti tárgyalásokon rögtön a tárgyra térnek, a japánoknál ez udvariatlanságnak számít.

Tannen az interkulturális kommunikáció mintájára képzelel el a nemek közötti kommunikációt is. Maltz és Borker (1982) elméletére építve állítja, hogy a lányok és a fiúk nyelvi szocializációja különbözik, beszélgetési stílusuk akkor alakul ki, 5 és 15 éves koruk között, amikor idejük nagy részét homogén, tiszta fiú vagy tiszta lány kortárs csoportban töltik. Ezen kortárs csoportok eltérő értékek mentén szerveződnek, a lányok számára fontosabb a másikkal való közelség, a másikkal való kooperáció, az egyenlőség vagy legalábbis annak látszata, az inkább hierarchikusan rendeződő fiú csoportokban viszont a státusz, a hatalom kifejezése a fontosabb. A fiúk és lányok ennek következtében eltérő beszélgetési stílusokra tesznek szert. A későbbiekben egymással bizalmas kapcsolatba kerülő nők és férfiak közti konfliktusok nagy részét a kölcsönös jóindulat mellett is bekövetkező, az eltérő beszélgetési stílusokból fakadó félreértések okozzák.

A nő hazajön a munkából, és munkahelyi problémájáról mesél a férjének, figyelmet, együttérzést, támogatást vár tőle, s azt, hogy a férfi is megosztja vele saját problémáit. A férfi mintha csak félig figyelne oda, többször közbevág, a nő rovására viccelődik, majd el-

mondja, mit tett rosszul a nő, hogyan kellett volna jól megoldani a problémát, és tanácsot ad a jövőre vonatkozóan. A nő becsapva érzi magát, hiszen együttérzést és nem kioktatást várt. A férfi nem érti, mi a gond, hiszen nyilván azért mondtak el neki egy problémát, mert tanácsot akartak tőle, a viccelődés, a másik fél kihívása pedig számára a szolidaritás megszokott jelzése.

A jelenet bizonyára sokak számára ismerős, s talán nem véletlen, hogy a könyvnek éppen a meghitt kapcsolatban élő férfi és nő közti beszélgetéssel foglalkozó fejezete lett a legnépszerűbb. Tannen következő könyve a *You Just Don't Understand!* (1990) már kizárólag ezzel a témával foglalkozik, s ez a könyv hozza meg a szerző számára az igazi sikert.³ A könyv sokáig első helyen áll a *New York Times* bestsellerlistáján, a művet 26 nyelvre fordítják le, s Tannen ettől kezdve rendszeres szereplője az amerikai médiának, show-műsorok sztárvendége, vállalatok⁴ és politikusok tanácsadója.

Ugyanakkor ez a könyve, illetve a *Miért értjük félre egymást* című könyvben is kifejtett elmélete a női és férfi beszélgetési stílusok különbségeinek okairól nagy vitát és a tudományos nyilvánosságban szokatlanul éles hangú, elítélő kritikát is kiváltott elsősorban feminista elkötelezettségű szerzőkből. Senta Troemel-Ploetz (1991) például „mélyen reakciós”, „hazug” könyvnek nevezi a *You Just Don't Understandet*. Hogy megértsük a Tannen elméletével kapcsolatban megfogalmazott kritika lényegét, röviden fel kell idéznünk néhány fontosabb mozzanatot a társadalmi nem és nyelvhasználat kutatásának történetéből.

Az 1970-es évek közepe óta egyre növekvő számú kutatás, publikáció foglalkozik a nyelvhasználat és a társadalmi nem összefüggéseinek kérdésével. Robin Lakoff 1975-ben megjelent *Language and Woman's Place* című klasszikus művét szokás az első igazán nagy hatású problémafelvetésnek tekinteni. Lakoff szerint a lányokat arra nevelik, hogy kis hölgyekként beszéljenek, később azonban az így elsajátított női stílus – melyet többek között a tölteléksszavak, az „üres” melléknevek, pl.: ‘isteni’, ‘édes’, a túl udvarias és hiperkorrekt formák, az ‘ugye’ kérdések gyakori használata jellemez – akadályozza őket abban, hogy racionális érdekeik érvényesíteni tudó, véleményének erőteljesen hangot adni képes, a férfiak világában jól boldoguló felnőttként működhessenek. Azok a nyelvhasználati normák, melyeket gyerekkorban a kislányokkal elsajátíttatnak, később ürügyül, indokul szolgálnak arra, hogy az ily módon beszélő nőket ne vegyék komolyan, racionális döntések meghozatalára, a felelősség, a döntéshozatal vállalására képtelen gyerekként kezeljék őket. Lakoff elméletét az anyanyelvi beszélő intuíciójára, saját tapasztalataira alapozta, később azonban empirikus kutatások számos megállapítását alátámasztották.

A Lakoffot követő kutatók elsősorban a vegyes, férfiakat és nőket egyaránt magában foglaló csoportok beszélgetési gyakorlatát tanulmányozták, és azt találták, hogy ezekben a helyzetekben kimutatható a férfiak dominanciája, a vegyes csoportokban például a férfiak többet beszélnek, mint a nők és a férfiak gyakrabban szakítják félbe a nőket, mint akár a férfiak a férfiakat, akár a nők a nőket.⁵ A nők nagyobb fokú udvariassága, az állítások erejét csökkentő módosító szavak, a bizonytalanságot kifejező szavak, a kérdések gyakoribb használata⁶ a nők alárendelt helyzetéből fakadnak. Mint kevesebb hatalommal rendelkező csoport jobban rá vannak kényszerítve arra, hogy mondanivalójukat óvatosan, a férfiak arcúlatvédő igényeire figyelemmel fogalmazzák meg.

Az ezen kutatásokból kibontakozó dominanciaelmélethez képest újdonságot jelentett a Maltz és Borker által megfogalmazott és Tannen nyomán népszerűvé váló differenciael-

mélet, mely egyrészt a homogén kortárs csoportokban zajló nyelvi szocializációt tekinti elsődlegesnek a családban zajló szocializációhoz képest, másrészt a nők és férfiak beszédmódjában meglévő különbségeknek nem tulajdonít a hatalommal, illetve a hatalom birtoklásával vagy annak hiányával összefüggő jelentést, a nemek közti kommunikációt az eltérő kultúrák közti kommunikációhoz hasonlítja, ahol a beszélgetési stílusok különbözőek, de egyik sem rosszabb, mint a másik, a konfliktusokat nem a hatalomért folyó harc, hanem a félreértések okozzák.

A differenciaelmélet előnye és népszerűségének egyik oka az volt, hogy olyan új értelmezési keretet hozott létre, mely könnyebbé tette az egynemű, tisztán férfi vagy tisztán női csoportokban zajló, a női, illetve férfi kommunikáció sajátosságait vizsgáló interakció tanulmányozását és értelmezését. korábban ezekre a helyzetekre a nők és férfiak közötti hatalmi különbségekre alapozott dominanciaelv nehezen volt alkalmazható.

Másik előnye, hogy lehetővé tette annak feltárását és megértését, hogy a nőkre jellemző nyelvhasználat egyes vonásai pozitívan is értékelhetők, adott helyzetben a férfiakénál hatékonyabb problémamegoldást, konfliktuskezelést stb. tesznek lehetővé. Sokan ennek hatására a dominanciamodellel elítélőleg deficitmodelleként értékelték újra, mely a nők nyelvét, Lakoffhoz hasonlóan, alapvetően rosszként, működésképtelenként, a női egyenjogúság kivívásának gátjaként, tehát megváltoztatandóként írja le, s nem vesz tudomást a sajátosan női nyelvhasználatban rejlő pozitívumokról.

Hátránya azonban a differenciamodelleknek, hogy nem vesz tudomást a hatalom nyelvhasználatban betöltött szerepéről, pontosabban neutralizálja, elrejtí s ezáltal elfogadtatja a hatalmat, illetve annak egyenlőtlen megoszlását, s így a status quo fenntartása irányába, a változtatások ellen hat.

Visszatérve a Tannen könyveit ért támadásokhoz, feminista kritikusok ezért nevezik reakcionista, hazug álláspontnak az ott kifejtetteket. Az olyan mondatok, mint amilyen például a következő: „A világ sorsa a kultúrák közti kommunikáción múlik” (41. o.). Jól példázák azt a leegyszerűsítő, naiv, a hatalom működésének semmifajta szerepet nem tulajdonító megközelítésmódot, mely Tannen egész könyvére jellemző. Valóban úgy tűnhet, a könyv a nőknek szól, nekik ad tanácsot arra, hogyan fogadják el helyzetüket, nyugodjanak bele a megváltoztathatatlanba, hiszen az egésznek nincs is olyan nagy jelentősége: pusztán stíluskülönbségekről, s nem alá- és fölérendeltségi viszonyokról van szó. Egyik a közvetettség-ről szóló példájában a szerző a következőképpen elemez egy helyzetet. Egy görög nő édesapjától (később férjétől) kért engedélyt, ha táncolni akart menni. Az apa soha nem tagadta meg nyíltan a kérést, de abból, ahogy válaszolt, a nő tudta, hogy helyesli vagy ellenzi az elmenetelt, s ő ennek megfelelően is viselkedett. Ha az apa azt mondta: „persze, menj csak”, a nő elment táncolni, ha azonban az apa így szólt: „elmehetsz, ha akarsz”, a nő tudta, hogy apja nem tartja helyesnek, hogy elmenjen, s nem is ment el. Tannen a történetet az összhang megteremtésére képes közvetettség dicséretként idézi: „...Mennyivel jobb, ha az ember a saját elhatározásból viselkedik helyesen, s nem parancsra. Vagyis közvetett kommunikációjuk hozzájárult az összhang látszatához, és talán az összhang érzéséhez is” (70. o.), s nem elemzi a helyzetet és a kommunikációt nyilvánvalóan meghatározó hatalmi viszonyt, mely lehetővé teszi, hogy a nő a mondatot „elmehetsz, ha akarsz”, szándékolt értelmének megfelelően tiltásként értelmezze. Az engedély kérés és adás csak egyenlőtlen hatalmi viszonyok között elképzelhető beszédaktusáról szintén nem esik szó.

Az egyetlen rövid fejezet, mely címe szerint – hatalom és szolidaritás – foglalkozik a hatalom kérdésével, szintén arra szolgál, hogy relativizálja a jelenséget. Tannen szerint

minden hatalmi megnyilatkozás magában foglalja a szolidaritást is, és fordítva, a szolidaritás kinyilvánítása hatalmi gesztusként is értelmezhető.

Tannen könyvét tudományos szempontból számos egyéb bírálattal is illethetnénk, így a nem túl pontos fogalomhasználat, az anekdotikus bizonyítékok túltengése, az állításokat igazoló kutatási eredmények hiánya, az elméleti háttér homályba hagyása tudományos igényű műveknél jogos ellenvetésként merülhetne fel. Tannen, aki számos tudományos mű szerzője is,⁷ ezeket a kívánalmakat feláldozza a mű olvashatósága, élvezhetősége oltárán. Könyveinek népszerűsége, az a tény, hogy segítségükkel tömegekhez jutottak el a szociolingvisztikai kutatások egyes eredményei, s talán valóban sokaknak segítettek pontosabban megérteni, hogy mi zajlik le a másikkal való kommunikáció során, igazolja vállalkozását.

A könyv megjelenése, s e megjelenésben nagy érdeme van a fordítónak, Reményi Andrea Ágnesnek, különösen nagy öröm Magyarországon, ahol a nagyközönség nyelvészetről eddig szinte kizárólag a nyelvművelés speciális megközelítésmódján átszűrve hallott. Tannen beszélgetési stílusokra vonatkozó álláspontja és tanácsa a nyelvhasználat más színtereire, a kiejtésre, szóhasználatra stb. is vonatkoztatható. Ismerjük fel, tudatosítsuk a nyelvhasználatunkban meglévő különbségeket, de ne tartsuk egyik változatot sem jobbnak a másiknál, s ne törekedjünk feltétlenül se magunk, se mások nyelvhasználatának megváltoztatására. A különbségek pontosabb megértése révén toleránsabbakká válhatunk, s csökkenthetjük a félreértések és az ezekből fakadó konfliktusok kockázatát, állítja Tannen.

A könyv nyelvészek, szociológusok, pszichológusok és a laikus nagyközönség számára egyaránt bátran ajánlható, s bizonyos vagyok benne, hogy számos jelenetében mindannyian magunkra fogunk ismerni.

JEGYZETEK

¹ A fordítás alapjául Deborah Tannen: *That's not what I meant! How conversational style makes or breaks your relations with others* London: Virago Press, 1992 szolgált, a könyv első kiadás: New York: Ballantine, 1986.

² Az udvariasság nyelvészeti elméletét legátfogóbban Brown és Levinson (1978) fejtették ki. Tannen ezzel kapcsolatban elsősorban tanárára, Robin Lakoffra (1975) hivatkozik.

³ A szerző legújabb könyvében: *I Only Say This Because I Love You* (2001) a mű címéből ítélve tovább foglalkozik ezzel a témával.

⁴ Ezt talán egy másik könyve, a munkahelyi nyelvhasználatról írt: *Talking from 9 to 5: Women and Men in the Workplace* (1995) magyarázhatja.

⁵ A félbeszakítás kérdésével igen sokan foglalkoztak. A klasszikus írás a témában. Zimmerman és West (1975).

⁶ E témáról lásd pl. Penelope Brown (1980), Pamela Fishman (1978).

⁷ Ezek közül legfontosabb összefoglaló műve a *Gender and Discourse* (1994).

IRODALOM

Brown, P. és Levinson, S. (1978) Universals in language usage: Politeness phenomena. In: Goody, E. (ed.) *Questions and politeness*. Cambridge: CUP. 56–310.

- Brown, P. (1980) How and why are women more polite in: S. McConnell-Ginet et. al. (eds.) *Women and language in literature and society*. New York: Praeger, 111–136.
- Fishman, P. (1978) Interaction: the work women do. *Social Problems* 25(4), 397–406.
- Lakoff, R. (1975) *Language and Woman's Place*. New York: Harper and Row.
- Maltz, D és Borker, R. (1982) A cultural approach to male-female miscommunication. In: John Gumperz (ed.) *Language and social identity*. Cambridge: CUP. 196–210.
- Tannen, D. (1990) *You Just Don't Understand* New York: Ballantine.
- Tannen, D. (1994) *Gender and Discourse* NY and Oxford: OUP.
- Tannen, D. (1995) *Talking from 9 to 5: Women and men in the Workplace: Language, Sex and Power*. London: Virago Press.
- Tannen, D. (2001) *I Only say This because I Love You: How the Way We Talk Can Make or Break Family Relationships Throughout Our Lives*. New York: Random House.
- Troemel-Ploetz, S. (1991) Selling the apolitical, *Discourse and Society* 2 (4) 489–502.
- Zimmerman, Don H. and Candace West (1975) Sex roles, interruptions and silences in conversation In: Barrie Thorne and Nancy Henley (eds.) *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley, Massachusetts: Newbury House.

CONTENTS

Angelusz, Róbert – Róbert Tardos: A MANIFEST CULTURAL CONFLICT – THE JIMMY ZAMBO CASE	3
Baranyai, Eszter – András Plauschin: POLITICAL NEWS PROGRAMS IN 2001	9
Terestyéni Tamás: THE PROGRAMS OF THE NATIONAL TV CHANNELS IN 2001	25
Márton, Lidia: THE FINANCING OF THE PUBLIC SERVICE BROADCASTING IN THE EUROPEAN UNION	33

250 Ft